

Eesti Kunstiakadeemia
Kunstiteaduse ja visuaalkultuuri instituut

Brigit Arop
NAISTE SÕPRUSEST KUNSTIS. FEMINISTLIK VAADE
Magistritöö

Juhendaja: Ingrid Ruudi, PhD

Tallinn
2023

Autorideklaratsioon

Kinnitan, et:

1. käesolev magistritöö on minu isikliku töö tulemus, seda ei ole kellegi teise poolt varem (kaitsmisele) esitatud;
2. kõik magistritöö koostamisel kasutatud teiste autorite tööd (teosed), olulised seisukohad ja mistahes muudest allikatest pärinevad andmed on magistritöös nõuetekohaselt viidatud;
3. luban Eesti Kunstiakadeemial avaldada oma magistritöö repositooriumis, kus see muutub üldsusele kättesaadavaks interneti vahendusel.

Ülaltoodust lähtudes selgitan, et:

- käesoleva magistritöö koostamise ja selle sisalduvate ja/või kirjeldatud teoste loomisega seotud isiklikud autoriõigused kuuluvad minule kui magistritöö autorile ja magistritööga varalisi õigusi käsutatakse vastavalt Eesti Kunstiakadeemias kehtivale korrale;
- kuivõrd repositooriumis avaldatud magistritööga on võimalik tutvuda piiramatul isikute ringil, eeldan, et minu magistritööga tutvuja järgib seadusi, muid õigusakte ja häid tavasid heas usus, ausalt ja teiste isikute õigusi austavalt ning hoolivalt. Keelatud on käesoleva magistritöö ja selles sisalduvate ja/või kirjeldatud teoste kopeerimine, plagieerimine ning mistahes muu autoriõigusi rikkuv kasutamine.

(kuupäev)

(magistritöö autori nimi ja allkiri)

Töö vastab magistritööle esitatud nõuetele:

(kuupäev)

(magistritöö juhendaja allkiri, akadeemiline või teaduskraad)

SISUKORD

SISSEJUHATUS	4
1. Kuratoorne lähtekoht	8
1.1. Feministlik kureerimine	9
1.2. Naiste sõpruse representeerimine kultuuris.....	18
1.2.1. Naiste sõpruse negatiivne stereotüüp.....	20
1.2.2. Naiste sõpruse idealiseeriv steetotüüp	24
2. Feministlikud näitused minu kuraatoripraktikas	31
2.1. Lugemisklubi feministliku kuratoorse meetodina.....	32
2.1.1. <i>Affidamento</i> praktika.....	35
2.1.2. Näituse „Tervitused ja mis iganes taastaks meie katkema kippuva suhte“ eeltööna toimunud lugemisklubi kriitika.....	37
2.2. Sõprus ja feministlik kureerimine minu näitustel	39
2.2.1. Näitus „Tervitused ja mis iganes taastaks meie katkema kippuva suhte“	40
2.2.2. Näitus „Kaunitar koletise kõhus“.....	43
KOKKUVÕTE	50
SUMMARY	54
Bibliograafia	58
Lisad.....	62

SISSEJUHATUS

„Naiste sõprusest kunstis. Feministlik vaade“ on kureerimise erialal kirjutatud praktikapõhine magistritöö, mis koosneb kuraatoriprojektidest ning käesolevast teoreetilisest saatetekstist. Toimunud kuraatoriprojektid olid Kogo galeriis 3. veebruarist kuni 25. märtsini 2023 toimunud rühmanäitus „Tervitused ja mis iganes taastaks meie katkema kippuva suhte“ koos kunstnike Agnè Jokšë, Anna Trelli, Cloe Jancise ja Diāna Tamanega; ja Draakoni galeriis 8. märtsist kuni 1. aprillini 2023 toimunud Maria Izabella Lehtsaare ja Sarah Nõmme ühisnäitus „Kaunitar koletise kõhus“, mis oli kureeritud koos Anita Kodanikuga.

Sõpruse teema uurimise, projektide kureerimise ja töö kirjutamise esmaseks ajendiks on isiklik kogemus. Olen elu jooksul kogenud mitmeid südamlikke sõprussuhteid, tundnud selle elulise nähtuse olulisust, intellektuaalset armastust, aga olnud ka pettunud, konfliktis ja maha jäetud. Samal ajal on isiklik kogemus olnud tõukejõuks, et huvituda sõpruse rollist inimese elus. Mitmed minu senised projektid¹ on tegelenud nais- või kväärkogemustega, juhtides tähelepanu settinud võimuhierarhiatele ning nende argielulistele väljendustele. Mõistan kureerimist muuhulgas intellektuaalse uurimistöö ja teadmiste loomise vormina. Minu kureerimispraktika laiem eesmärk on kahtluse alla panna normaalsena tunduvad võimusuhted ja märkamatu domineerivad arusaamad, algatada arutelusid, jagada uusi teadmisi ning innustada vastupanu osutavaid kunstilisi praktikaid. Antud eesmärkide nimel töötamine minu seniste projektide raames on asetanud mind feministliku kureerimispraktika valdkonda, mis väljendub kindlasti näituste sisu, aga aina enam ka kureerimisstrateegiana.

Minu loovuurimusliku magistritöö teema on naistevahelised suhted, keskendudes peaaesjalikult naiste sõprusele. Uurija ja kuraatorina huvitab mind, kuidas meid ümbritseva maailma igapäevased nähtused, näiteks sõprussuhted, kajastuvad kultuuritekstides ning kuidas need representatsioonid omakorda mõjutavad inimeste hoiakud. Kirjandusteadlane,

---

¹ Näiteks Brit Pavelsoni ja Cloe Jancise paarisnäitus „Autoportree revolutsionääri ja tantsijana“ (2022, erinevad vitriingaleriid) ning Maria Izabella Lehtsaare ja Sarah Nõmme paarisnäitus „Raskekaalu õrnus“ (2022, Vent Space projektiruum, kureeritud koos Anita Kodanikuga).

kriitik ja tõlkija Johanna Ross on kirjutanud, et levinud ja ajalooliselt pideva kultuurilise teadmise järgi on naiste- ja meestevaheline sõprus tüübilt ja väärtuselt erinev: kui meestevahelist sõprust on kaua peetud tõeliseks ja õilsaks, on naiste sõprust tajutud sageli pinnapealse, ebakindla ja rivaalitsevana². Naiste sõpruse kujutamine alaväärsemana on Lääne kultuuriruumis pidev, aga ühtlasi dünaamiline—see tähendab, et kontekstid ja viisid, kuidas seda alaväärsena näidatakse, on ajas muutuvad. Kahjuks ei ole taolised stereotüübid naiste sõpruse kohta siiski täielikult kadunud ning levivad siiani naisteajakirjades, filmides, televisioonis, kirjanduses, mujal kultuuris ja sotsiaalses suhtluses. Tihtilugu takerduvad ka naisautorid ise taolisi representatsioone taastootma ja kinnitama. Kuna kultuurilistel representatsioonidel on jõudu kujundada meie hoiakuid ja maailmapilti, aga ka võimusuhteid ja -hierarhiaid, on ühekülgsed ja lühinägelikud kujutised naiste sõprusest jätkuvalt probleemsed.

Nagu töö vältel näitan, ei ole naiste sõpruse negatiivne kuvand ainus ning küll oluliselt hiljem (alates 18. sajandist) esiplaanile kerkiv, aga vähemalt sama levinud on stereotüüp, mis idealiseerib naiste suhteid, eemaldades neilt mitmetahulisuse ja kompleksuse, mis inimsuhteid paratamatult saadab. Ehkki mõlemad kirjeldatud hoiakud on tänapäevani levinud, on nende kõrval alati olnud representatsioone, mis asetsevad kahe äärmuse vahepeal. Näiteks kuraator Susan Bright on kirjutanud, kuidas viimastel aastatel on kõige enam populaarsust kogunud just naiste suhete representatsioonid, mida ei ole lihtne tõlgendada ainuüksi positiivse või negatiivseks. Tuues näideteks Phoebe Waller-Bridge'i teleseriaali „Fleabag“ („Mustlammas“, 2016–2019) ja Elena Ferrante raamatud „L'amica geniale“ („Minu geniaalne sõbranna“) romaanide sarjast (Napoli-romaanid), mida on saatnud suur publikuedu; on ta väitnud, et need kultuuritekstid tõestavad naiste sõpruse olulisust, aga ka seda, kuidas sõprus võib olla korruga armastav ja lähedane ning konfliktne ja keeruline.³ Taolised tekstid väärtustavad naiste sõprust uuel viisil, avades selle kaudu sõpruse kui nähtuse kompleksust. Seejuures kõige viimase aja positiivseks arenguks on, et tasapisi on aina enam näha ka mitte-binaarsete ja transinimeste sõprussuhete kujutamist.

Magistritöö kirjutamise aegu linastus Eesti kinodes Anna Hints'i dokumentaalfilm „Savvusanna sõsarad“ (2022), mis põimib Vana-Võromaa suitsusauna traditsiooni intiimsete naislugudega, millest paljusid iseloomustab trauma. Lood vägistamisest, koduvägivallast, abortidest jpm on teemad, mida üldjuhul jagatakse kõige lähedasematega ning inimestega,

² Ross, J., Sõbranna – sõbrannalaadne toode. Kultuurilisi representatsioone meilt ja mujalt. – Vikerkaar 2012, Nr 1–2, <http://www.vikerkaar.ee/archives/12871> (vaadatud 27. IV 2023).

³ Bright, S., My Friend, My Self. – Aeon 14. X 2019, <https://aeon.co/essays/how-stories-of-female-friendship-construct-a-sense-of-self> (vaadatud 16. IV 2023).

kes võivad tunda sarnaseid kogemusi. Film kujutab naiste suhete intiimsust ja turvatunnet, mis on vajalik, et traumast teistega rääkida ja nende toel terveneda. Filmist ilmus arvukalt meediakajastusi, muuhulgas avaldas ajalehe „Müürileht“ sotsiaaliatoimetaja Henri Kõiv 20. aprillil 2023 päevakommentaari „Naised, teil on vedanud“. Kommentaaris väljendab Kõiv kadedustunnet, mida filmi vaatamine temas tekitas ja kuidas tal on tunne, et heteromehena on talle taoline turvaline ruum suuresti kättesaamatu. Kõivu kommentaar lähtus oma kogemusest ning väljendas tänapäeval levinud arusaamist, et just naistel on suurem ligipääs suhtele, kus saab olla haavatud, oma muresid jagada ning üksteist toetada.⁴ Taoline arusaam käib ühes taktis sõpruse lähiajalugu käsitlevate tekstidega, mis ütlevad, et meie kaasajal peetakse just naisi emotsionaalselt intelligentsemaks ning mehi nähakse selles vallas võimetuna, millest tulenevalt olevat naised paremad sõbrad kui mehed. Ehkki taolised üldistused kipuvad essentsialiseerima ning vajavad alati täpsustusi, kõneleb laialdane tagasiside Hintsu filmile teema relevantisusest ning ühiskondlikust ootusest taoliste lugude esitamisele.

Minu teadmiste kohaselt ei käsitleta naiste sõpruse teemat kaasaegse visuaalkunsti kontekstis kuigi palju. Kuigi võib leida üksikteoseid, mis rohkemal või vähemal määral naiste sõpruse teemaga seotud on, pole seda näituste raames otsesõnu käsitletud⁵. Sellel võib olla mitmeid põhjuseid. Esiteks on väga suur osa kaasaegsest kunstist orienteeritud nüüdisaegsete probleemide kriitilisele tõlgendamisele, jätkuvalt ja põhjendatult on fookuses keskkonnamured, postkoloniaalne olukord, kapitalismikriitika, majanduslik ebavõrdsus, ksenofoobia, demokraatia kriis, tehnoloogilise vahendatuse küsimused jpm. Ehkki sotsiaalne elu paelub paljusid kunstnikke, pühendatakse visuaalkunsti siiski vähem taoliste teemadele nagu armastus ja sõprus⁶, mis võivad korruga tunduda liiga isiklikud või domineerivate teemapüstitustega võrreldes triviaalsed. Antud asjaolusid arvesse võttes on töö üheks peamiseks panuseks naistevahelise sõpruse teema tõstatamine kaasaegse kunsti väljal. Käesoleva magistr töö eesmärk on avada naistevahelise sõpruse representeerimise tendentse, nende suhteid kultuuriliste arusaamadega ja sellega, kuidas need ajas kujunenud on. Lisaks on töö eesmärk koondada infot feministliku kureerimise kohta vabakutselise kuraatori vaatepunktist ning neid teadmisi kasutades analüüsida enda kuraatoriprojekte.

Magistr töö olulisemateks materjalideks on olnud Barbara Caine'i toimetatud kogumik „Friendship: A History“ („Sõpruse ajalugu“, 2009) ning Marilyn Yalomi ja Theresa

---

⁴ Kõiv, H., Päevakommentaar: Naised, teil on vedanud. – Müürileht 20. IV 2023, <https://www.muurileht.ee/paevakommentaar-naised-teil-on-vedanud/> (vaadatud 27. IV 2023).

⁵ Näiteks Läti Kunstiakadeemia kunstiajaloo tudengid olevat 2006. aastal kureerinud väikse maalinäituse naiste sõpruse teemal, eksponerides II Maaimasõja järel tehtud teoseid Läti Rahvusliku Kunstimuuseumi kogudest.

⁶ Üheks näiteks viimaste aastate jooksul on Tallinna Kunstihoones toimunud näitus „Tänapäeva armastus ehk Armastus külma intiimsuse ajastul“ (2021), kus osales eesti kunstnik Marge Monko.

Donovani raamat „The Social Sex: A History of Female Friendship“ („Sotsiaalne sugu: naise sõpruse ajalugu“, 2018). Need tekstid on olnud kasulikud oma ülevaatlikkuse poolest ning kuna need mõtestavad sõpruse ajalugu suuresti kultuuritekstide vaatepunktist, aitavad need tegeleda sõpruse representeerimise küsimustega. Lisaks toetun tekstidele, mis käsitlevad feministlikku kureerimist. Kõige olulisemad neist on olnud Katrin Kivimaa toimetatud kogumik „Working with Feminisms: Curating and Exhibitions in Eastern Europe“ („Feminismiga töötades: kureerimine ja näitused Ida-Euroopas“, 2012), ajakirja OnCurating 29. number „CURATING in feminist thought“ („Feministlikus vaimus kureerimine“, 2016) ja üksikud tekstid teistes kogumikes.

Magistritöö jaguneb kaheks osaks—näitused ja kirjalik töö. Kirjaliku töö esimene peatükk „Kuratoorne lähtekoht“ jaguneb omakorda kaheks alapeatükiks, millest esimene, „Feministlik kureerimine“, tegeleb feministlikku kureerimist puudutavate lähtekohtade ja strateegiate tutvustamisega, seda spetsiifiliselt vabakutselise kuraatori vaatepunktist. Esimese peatüki teine alapeatükk „Naiste sõpruse representeerimine kultuuris“ käsitleb naistevahelise sõpruse ajalugu ja selle representeerimisel esinevaid tendentse, juhtides tähelepanu kahele levinud naiste suhete stereotüübile. Töö teine peatükk „Feministlikud näitused minu kuraatoripraktikas“ on pühendatud magistritöö praktilise osa raames toimunud projektide analüüsile. Teise peatüki esimene alapeatükk „Lugemisklubi feministliku kuratoorse meetodina“ vaatab tagasi näituse „Tervitused ja mis iganes taastaks meie katkema kippuva suhte“ raames toimunud lugemisklubile ning viisidele, kuidas seda tulevikus edasi arendada. Alapeatükk „Sõprus ja feministlik kureerimine minu näitustel“ analüüsib toimunud näitusi feministliku kureerimise vaatepunktist.

Olen tööd kirjutades teadlik, et sõprus on tähendanud erinevatel aegadel erinevaid suhteid. Tänapäeval mõistetakse sõprust suuresti isikliku ja vabalt valitud suhtena, mis on ajaloolises vaates väga hiline sõpruse tähendus. Ehkki olen teadlik, et ka tänapäeval võib sõprussuhete loomisel ja hoidmisel olla palju erinevaid motivatsioone, käsitlen mina sõprust isikliku suhtena, mille tingimused on asjaosaliste seada ning mis põhineb muuhulgas jagatud sümpaatial, austusel, toetusel ja soovil üksteisega aega veeta ning sõpruses kasvada. Töö vältel juhin tähelepanu sõpruse erinevatele tähendustele ning demonstreerin, kuidas sõprusest võib saada praktika, mida rakendatakse kunstiprojektide kureerimisel.

1. Kuratoorne lähtekoht

Käesolev peatükk tutvustab mõnesid feministliku kureerimise põhimõtteid ja teoreetilisi aluseid. Teiseks teen sissevaate naistevahelise sõpruse ajalukku, joonistades üldistavalt välja ajaloolisi tendentse naiste suhete negatiivsel ja idealiseerival stereotüpiseerimisel ning kontekstualiseerides selle peamisi ajendeid. Need alapeatükid on seotud, sest käsitletud teemad avalduvad ja põimuvad minu kuraatoriprojektides erineval moel—kord kitsamalt näituse teemapüstitusena, aga ka kuraatoripositsioonina ja koostööd puudutavate praktikate ja eksperimentidena, millele keskendun töö teises osas.

Peatüki esimene alapeatükk „Feministlik kureerimine“ tegeleb mõnede feministliku kuraatoripraktika põhimõtetega. Lähtudes feministliku kureerimisteooria nappust puudutavast kriitikast, on alapeatüki eesmärk teha kokkuvõtte erinevatest teoreetilisest alustest ja praktilistest lähenemisviisidest vabakutselise kuraatori vaatepunktist. See rõhuasetus on oluline, sest enamik teoreetilisi tekste feministliku mõttevoolu rakendamise kuraatoripraktikate kontekstis on kirjutatud keskendudes suurtes institutsioonides toimuvatele ülevaatenäitustele või programmi koostamise põhimõtetele. Need teadmised on muidugi vajalikud ning just seda vaatepunkti puudutav teooriatekstide küllus on positiivne, aga nendes argumenteeritud teadmised pole alati täiesti üle kantavad väiksemate ja sageli alternatiivseid vorme võtvate projektide kureerimisele. Kuna feministlik kureerimine võib võtta väga erinevaid vorme ning kaasata erinevaid publikuid, on oluline täiendada ka kureerimisteoreetilist kirjandust, mis puudutab feministliku agenda kasutamist väiksemates projektides.

Peatüki teine alapeatükk „Naiste sõpruse representeerimine kultuuris“ käsitleb naistevahelise sõpruse ajalugu ja selle representeerimisel levinud tendentse ja olulisi murranguid, valgustades välja ajaloolisi episoodide, mis on selle arengul olulised olnud või mis aitavad mõista naiste suhetega seostuvaid tänaseni aktuaalseid stereotüüpe. Toon välja vaid momendid, mis on olnud olulised minu uurimis- ja kureerimistöö jaoks, et mõista kuidas on

naiste sõprust nähtud ajaloo ning kuidas on kujunenud täna levivad arusaamad. Ajalooline raamistik lähtub Lääne-Euroopa ja angloameerika kultuuriruumist, sest peale taasiseseisvumist paikneb seal meie kaasaegset kultuurimaastikku mõjutav *status quo*, seda ka sõpruse ja naissuhete representeerimise teemadel—just peamiselt selles raamistikus ilmuvad või sealt vahendatakse meieni populaarsed kultuuritekstid⁷. Sel põhjusel ei käsitle töö teiste kultuuriruumide ajaloomälul põhinevaid arusaamu sõprusest.

1.1. Feministlik kureerimine

Teoreetik ja kuraator Katja Kobolt on kirja pannud esmased küsimused, mis seoses feministliku kureerimise kui eraldi kureerimispraktika tõstatamisega tekivad. Tuleb näiteks tuvastada feministliku kureerimise subjektid ja objektid: kas koostööd tehakse ainult nais- ja kväärkunstnikega või ka näiteks meeskunstnikega, kelle looming on feministlik? Kuidas väljendub feminism teostes ja kas see loob ka mingit spetsiifilist materiaalsust, millest saab rääkida näiteks vormi, meediumi, protsessi, tootmisviisi, representatsiooni ja/või retseptiooni puhul? Mille poolest erineb feministlik kureerimine konventsionaalsest kureerimisest?⁸

Ameerika kunstiajaloolase, teoreetiku ja kuraatori Amelia Jonesi arvates võib feministliku kunsti ja kuraatoripraktikate põimumise viia tagasi vähemalt 1960. aastate Ameerika Ühendriikidesse ja Inglismaale, sest neid kohti on nähtud feministliku kureerimise esmaste edendajatena feministliku kunsti alguspäevil. Tol ajal olid feministlikud eesmärgid Ameerika kunstiväljal seotud enamjaolt naiste ja feministliku kunsti nähtavuse tõstmisega, väljendudes muuhulgas nii omaalgatuslike alternatiivsete näitusepindade ja institutsioonide rajamises kui ka mõjukate kunstiinstitutsioonide meestekeskse programmi kritiseerimises. Jonesi artikkel osutab kahele viisile, kuidas mõtestada feministliku kureerimise eripära: esimeseks on feminismi kureerimine, mis tähendab feministliku kunsti kureerimist ning

---

⁷ Näiteks on viimaste aastate jooksul eesti keelde tõlgitud menüü raamatud Itaalia kirjaniku Elena Ferrante Napoli-romaanide sarjast, mille põhjal valminud teleseriaali „L'amica geniale“ („Minu geniaalne sõbranna“, alates 2018) esimesed kolm hooaega olid ERRi tasuta veebikanalil Jupiteris erinevatel aegadel 2022. ja 2023. aasta jooksul kättesaadavad. Lisaks sai Jupiteri vahendusel vaadata ka Englise stsenaaristi ja näitleja Pheobe Waller-Bridge'i kirjutatud teleseriaali „Fleabag“ („Mustlammas“, 2016–2019).

⁸ Kobolt, K., *Feminist curating beyond, in, against or for the canon? – Working with Feminism: Curating and Exhibitions in Eastern Europe*. Ed. Kivimaa, K. Tallinn: Tallinn University Press, 2012, lk 43.

teiseks feministlik kureerimine, mille vaatepunkt johtub feministlikest väärtustest.⁹ Ehkki Jones ei täpsusta selgesõnaliselt, kuidas on need kaks omavahelises suhtes või kuidas tuvastada feministlik vaatepunkt ja seega feministlik kuraatoripraktika, annab see Kobolti kombel aimu, et feministlik kureerimine võib väljenduda erineval moel, näiteks projekti sisus, korralduslikes põhimõtetes, vormis, protsessis ja muudes detailides.

Kuigi feministlik kureerimine on mõistagi kontekstispetsiifiline, võib nende ühisjooneks pidada mõttemaailma ja tegutsemisprintsiipe, mis on pühendatud võrdsema ühiskonna loomisele, sealhulgas kunstimaailma ebavõrdsusega tegelemisele¹⁰. Seega võib feministlikeks pidada kureerimisstrateegiaid, mis rajanevad naiste või feministliku kunsti nähtavuse tõstmisele, kuivõrd nähtavuse ja representatsiooni küsimused on olulised alguspunktid, et struktuuralse ebavõrdsusega tegeleda. Samal ajal on oluline feministliku kureerimise ulatust pidevalt laiendada ning tegeleda naiste ja teiste soo- või seksuaalvähemuste probleemidega laiemalt. Kunstiajaloolane ja kuraator Izabela Kowalczyk on Poola näitel kirjutanud, et feministlikud kureerimispraktikad peaksid tegelema ka näiteks migrantidest, Roma, töötute või kodutute naiste teemadega, sest keskendudes vaid ühele identiteedimarkerile on oht taastoota elitaarset ja teatud kogemusi välistavat feminismidiskursust.¹¹ Tänapäeva feminism ongi järjest enam interseksionaalne. Interseksionaalsus feministlikus mõttevoolus viitab lähenemisele, mille järgi tuleks rõhumiskogemust analüüsides käsitleda erinevaid identiteedi- ja eristuskategooriaid (nagu nt sugu, rass, klass, etnilisus, vanus, seksuaalne sättumus jne) omavahel põimununa. Termini võttis kasutusele Ameerika Ühendriikide jurist ja rassiteoreetik Kimberlé Crenshaw, kes kasutas seda osutamaks, kuidas mitte-valgete naiste kogemused jäid korraga varju nii feminismi- kui antirassismi diskursustes.¹²

Kunstiajaloolane Angela Dimitrakaki on olnud kriitilisem ja toonud esile feministlikku kureerimist käsitleva kirjanduse nappuse. Olemasolevad tekstid keskenduvad enamjaolt feministliku kunsti produtseerimise ja nähtavuse tõstmise küsimusele. Dimitrakaki

---

⁹ Jones, A., *Feminist Subjects versus Feminist Effects: The Curating of Feminist Art (or is it the Feminist Curating of Art?)*. – *OnCurating* 2016, Issue 29 (May), lk 5–6.

¹⁰ Kivimaa, K., *Rethinking our im/possibilities: Or do the Baltic states need feminist curating?*. Working with Feminism: Curating and Exhibitions in Eastern Europe. Ed. Kivimaa, K. Tallinn: Tallinn University Press, 2012, lk 93.

¹¹ Kowalczyk, I., *Feminist exhibitions in Poland: From identity to the transformation of visual order*. – Working with Feminism: Curating and Exhibitions in Eastern Europe. Ed. Kivimaa, K. Tallinn: Tallinn University Press, 2012, lk 110.

¹² Crenshaw, K., *Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence Against Women of Color*. – *Stanford Law Review*, Vol. 43, No. 6 (Jul., 1991), lk 1241–1299.

Vt ka: Aavik, K., *Interseksionaalne feminism: teooriast praktikasse. Isiklikud ja kollektiivsed strateegiad*. – *Feministeerium* 8. XII 2015, <https://feministeerium.ee/interseksionaalne-feminism-teooriast-praktikasse-isiklikud-ja-kollektiivsed-strateegiad/> (vaadatud 30. IV 2023).

väidab, et feministlikud kureerimispraktikad, mis on ometigi levinud, ei ole senini loonud silda feministlike vaatepunktide ja radikaalse kureerimisteooria vahel.¹³

Dimitrakaki kriitika on asjakohane tänaseni. Arvestades feminismi ja kväärteooriate rolli, mõju ja nähtavust rahvusvahelisel kaasaegse kunsti väljal, on feministlike kureerimispraktikate kohta kirjutatud üllatavalt vähe. Avaldatud teooriakirjandus on ühelt poolt tugevalt muuseumipraktikate poole kaldu, teisalt võib täheldada, et põhjalikumad teooriatekstdid, mis erinevaid lähenemisi analüüsiks, võrdleksid, üldistaksid ja süstematiseeriks, pigem puuduvad ning olemasolev kirjandus on arusaadavalt praktikast tõukuv ja üksikjuhtumite põhine. Tänapäevased feministlikud kureerimispraktikad on sageli kolmanda laine feminismlile omaselt interseksionaalsed ja seotud mitmesuguste teiste mõttevoolude ja teooriatega. Näiteks kirjutatakse feministlikest kureerimispraktikatest sageli seoses kväär- või *crip*-teooriaga¹⁴, hoole-eetikaga¹⁵, postkolonialismiga, institutsioonikriitikaga, keskkonnateadustega, posthumanismiga jpm. Kuigi pärast Dimitrakaki teksti on avaldatud artikleid, ajakirjanumbreid ja kogumikke, mis ka feministliku kureerimise teemat adresseerivad, võib siiani puudust tunda paljusid eri lähenemisi koondavast teoriast, mis teeks otsa lahti avaldatud teadmiste süstematiseerimiseks, seehulgas vaadates Lääne-Euroopa muuseumipraktikatest ja mahukatest publikumagnetnäitustest kaugemale. Kuna avaldatud tekstide varal oleks käesoleva magistritöö raames võimatu teha täielikku ülevaadet kõikidest feministliku kureerimise diskursustest ja tööriistadest ning arvestades, et antud teema väärriks omaette kureerimisteoreetilist teadustööd, toon käesolevas peatükis välja neist minu praktika seisukohalt olulisemad, mis on ülekantavad ka väiksemate, omaalgatuslike projektide konteksti.

Kunstiajaloolane ja kureerimisprofessor Dorothee Richter on toonud välja neli kategooriat, mis peavad tema arvates olema täidetud, et kuraatoriprojekti saaks feministlikuks pidada. Esiteks peab ta oluliseks **soolist tasakaalu** ning ütleb, et võrdse representatsiooni nõudmine ning ebavõrdsusele tähelepanu juhtimine on ajutine strateegia, mis toetab teekonda mitmekesisuseni ja jäikade kategooriate hülgamiseni. Samal ajal peab soolise tasakaalu rakendamise puhul tähele panema, milliseid soolistatud või seksuaalsusega seotud kuvandeid

---

¹³ Dimitrakaki, A., *Feminist politics and institutional critiques: Imagining a curatorial commons*. – Working with Feminism: Curating and Exhibitions in Eastern Europe. Ed. Kivimaa, K. Tallinn: Tallinn University Press, 2012, lk 25–26.

¹⁴ *Crip*-teooria (inglise keeles lühend *crip* ehk *cripple* tähendab invaliidi) on 21. sajandil alguse saanud teoreetiline mõttevool, mis ühendab invaliidsus-uuringud (*disability studies*) ja kväärteooria, tegeledes puuetega inimeste kogemuste uurimisega interseksionaalselt, keskendudes eelkõige soo- ja seksuaalsusega seotud rõhumiskogemustele.

¹⁵ Hoole-eetika (inglise keeles *ethics of care*) on 1980. aastatel alguse saanud feministlik moraalifilosoofia, mille esmaseks eestvedajaks on peetud Carol Gilligani.

projekt esitab. Feministlik kuraatoriprojekt on edukas, kui see problematiseerib tavapäraselt arusaamist binaarsest soosüsteemist ning toob esile normatiivse seksuaalsuse fiktiivsuse. Lisaks peaks projekt normatiivseid soorolle ja stereotüüpe kinnitamise asemel kritiseerima. Selle kitsaskohaks on oht „meheliku“ võimupositsiooni jäljendamise abil näiteks soolist hierarhiat taastoota ning Richter hoiatab, et kuigi soorollidega saab leidlikult mängida, seehulgas näiteks tavapäraselt meestele omistatud võimupositsiooni käitumise või välimusega imiteerida, peaks võrdseid võimalusi nõudma nappuse ja lacaniliku mitte-subjekti positsioonilt.¹⁶

Teiseks märgib Richter **ajalooliste viidete korrektse tsiteerimise** olulisust. See tähendab varasema feministliku kriitika järjepidevat ja asjakohast rakendamist, näiteks osutades üksikute staar-geeniuste asemel kunstivooludele ning neid kandnud ideedele. Jätkuvalt peab kriitiliselt jälgima paradigmasid nagu autorlus, produktsiooniviisid, kunsti kogemise ja jagamise uued vormid. Ajaloolise materjaliga töötades on see oluline, et mitte tühistada kunagiste transgressiivsete praktikate uuenduslikke lähenemisi nende paradigmade raames, viies murrangulisi hetki tagasi vaid üksikisikuteni. Tänapäevase kureerimise vaatepunktist on oluline järgida teatud transgressiivseid lähenemisi, otsides samal ajal uusi viise näitamaks arhiive, kogukondlikke projekte, kontseptuaalseid kuraatorinäitusi, kohtumispaiku ja sekkumisi avaliku ruumi; teadvustades samal ajal ajaloolisi eeskujusid, initsiatiive ja nende kompleksust.¹⁷

Kolmandaks toob Richter välja feministliku kureerimise suhestumise poliitiliste ja ideoloogiliste diskursustega. Feministlik projekt või väljapanek peaks **sekkuma poliitilisse hegemooniasse**, see tähendab lihtsate ja konfliktivabade narratiivide vältimist. Tema arvates eeldaks see, et näiteks mitte-normatiivset seksuaalset sättumust käsitlevad teosed väljendusid ka visuaalselt heaolu häirivalt. Richteri arvates tuleb tähele panna, et kureerimine toimub alati poliitilisel ja ideoloogilisel väljal, mitte vaakumis, ning on seotud ajaloo, seda samal ajal luues. Ta soovib edasi minna rekontekstualiseerimisega, ajalooostamisega, lokaliseerimisega ja olla tähelepanelik poliitiliste kontekstide, nõudmiste ja liitude osas, sest feministlik kureerimine on osa poliitilise hegemoonia korralekutsumisest.¹⁸ Taoline lähenemine väljendub tugevalt selles, kellega koostööd tehakse. Kui loovisikuid projekti kaasates eeldatakse maailmavaate kattumist justkui enesestmõistetavalt, tuleks sama jälgida ka teiste koostöö osapoolte, näiteks institutsioonide ja rahaliste toetajate puhul.

---

¹⁶ Richter, D., *Feminist Perspectives on Curating*. – *OnCurating* 2016, Issue 29 (May), lk 64.

¹⁷ Samas, lk 64–65.

¹⁸ Samas, lk 65–66.

Neljandaks kordub feministliku kureerimise teemalistes tekstides sageli **institutsioonikriitika** mõiste: kureerides peab alati arvestama projekti konteksti ning püüdma vältida kuratoorset autorluse esitamist „tõe“ või „kvaliteedina“. Institutsioonikriitika peaks olema feministliku kuraatoripraktika pärisosa ning väljenduma ka kunstniku ja kuraatori positsioonihierarhia teadvustamises. Lisaks tuleks kahtluse alla seada kõiksugused käitumismustrid, konventsioonid ja struktuurid. Kuna kureerimine on üks teadmislõome viisidest, peaks see kõigutama ideoloogiliselt kallutatud jagamise, produtseerimise ja retseptiooni süsteeme, arvestades, et ka neid mõjutavad patriarhaalsed väärtushinnangud. Feministliku kureerimispraktika kontekstis võib see väljenduda uute kureerimisviiside leidmises. Richter toob näiteks koostöö ajaloolaste ja teoreetikutega, mis võimaldaks nende tööd kunsti kontekstis kaasata ja näidata.¹⁹

Institutsioonikriitika kuraatori rolli suunal rajaneb kriitilisel suhestumisel kaasaegse kuraatorirolli „sünni“ ja arenguga ning võimupositsioonidega, mida see roll kandnud on. Ehkki moodsa kuraatori sünni seostatakse muuseumi eksponaatide eest „hoolitsemisega“, on feministlik kriitika juhtinud tähelepanu selle seotusele rahvusriikluse ja kapitalismiga ning nende süsteemide ajaloolisele sõltuvusele kolonialismist, rassismist ja patriarhaadist. Sel põhjusel on väidetud, et tänapäeval ei saa kureerimist pidada radikaalseks praktikaks ilma kahtluse alla panemata võimumehhanisme, millele kuraatori institutsioon ehitatud on. Toetudes feministlikule ja kväärteooriale on nähtud vajadust kuraatoripositsiooni ümbermõtestamiseks radikaalse hooletöö vaatepunktist, mis projektides võib väljenduda erinevatel viisidel.²⁰

Näiteks on ühe radikaalse lähenemisena nähtud kuraatoripositsiooni lahti kangutamist „sõltumatu“ kuraatori²¹ rollist, rõhutades selle asemel kuraatori sõltuvust paljudest teistest kunstiväljal tegutsejatest (kunstnikud, galeristid, kogujad, installeerijad, haridustöötajad, teoreetikud, arhiveerijad, näitusevalvurid jpt) ja ressurssidest (majanduslikud, materiaalsed, infrastruktuurilised, institutsionaalsed, tehnoloogilised) nagu seda on teiste hulgas teinud kultuuriteoreetik, kuraator ja urbanist Elke Krasny. Ta on nii ajalooliste kui kaasaegsete

---

¹⁹ Samas, lk 66–67.

²⁰ Krasny, E., Lingg, S., Fritsch, L., An Introduction. – Radicalizing Care: Feminist and Queer Activism in Curating. Eds. Krasny, E., Lingg, S., Fritsch, L., et al. Publication Series of the Academy of Fine Arts Vienna, Volume 26. London: Sternberg Press, 2021, lk 13, 15–16.

²¹ Inglise keeles kasutatakse sageli väljendit *independent curator*, eesti keeles on minu hinnangul pigem levinud väljend „vabakutseline kuraator“, viitamaks selle positsiooni ebapüsivatele suhetele institutsioonidega.

feministlike ja kväärfeministlike praktikate varal näidanud viise, kuidas üksteisest sõltumist on kunstiprojektide pärisosaks peetud, just rõhutatud ja varjamise asemel esile toodud.²²

Teine võimalus kureerimise ümbermõtestamiseks kollektiivse tööna on kontseptualiseerida projekt ja luua teosed võimalikult horisontaalsetes suhetes, jagades vastutust erinevatel tasanditel. Selle lähenemisviisi üheks varaseks näiteks võib pidada 1975. aastal Zürichis Strauhofi galeriis toimunud näitust „Women See Women“ („Naised näevad naisi“), mida olevat inspireerinud Judy Chicago ja Miriam Schapiro paar aastat varasem „Womanhouse“ („Naistemaja“) projekt Los Angeleses, mis viidi samuti ühiselt ellu mitmekümne naiskunstniku poolt. Näitusele eelnenud aasta jooksul toimusid regulaarsed kokkusaamised, kaasates protsessi kõiki 34 näitusel osalevat kunstnikku. Koos pandi paika näituse võtmeteemad ning jaotuti temaatilistesse töögruppidesse: sotsiaalsed rollid ja stereotüübid, hooletöö, elukutsed ja erootika. Mainitud teemade lahkamiseks esitleti ainult spetsiaalselt selle näituse jaoks loodud teoseid väga mitmetes meediumides nagu film, fotograafia, heli, slaidiesitlused, pildid, objektid ja keskkonnad. Sellest, et teosed olid kollektiivselt loodud ja näitus ühiselt kureeritud, annab aimu asjaolu, et kuskil polnud mainitud individuaalset autorlust ning kunstnike nimed olid esitatud vaid ainueksemplarina loodud näituse kataloogis „Einmaliger Katalog“ ehk otsetõlkes „Ainulaadne kataloog“.²³

Näituse protsessi saatnud põhimõtte teha koostööd ainult teiste naiskunstnikega on seotud toleleagsete poliitiliste katsumustega Ameerika Ühendriikides ja Lääne-Euroopas, mille raames kogukondlik töö omandas poliitilise tähenduse, pannes kahtluse alla patriarhaalse geenusekultuse²⁴. Richter on rõhutanud vajadust kontekstualiseerida kunstiajaloolisi ja feminismiga seotud liikumisi alates 1960. aastatest (näiteks Fluxus, happeningid, „Womanhouse“ jpt) püüdlustena leida uusi viise koos olemiseks, kogukondade loomiseks, tähenduse loomiseks ja organiseerimiseks moel, mida ajapikku hakatakse aina enam kureerimiseks nimetama²⁵. Varaste feministliku kureerimise näidete puhul räägitaksegi vähemalt Lääne-Euroopa ja angloameerika kultuuriruumis paljuski kunstnik-kuraatorite tegemistest ja iseorganiseerumistest, mille puhul väärivad tähelepanu nende grupeerumise printsiibid, strateegiad, tegevused ja mõju. Samal ajal on kunstiteadlane, kultuurikriitik ja tõlk Katrin Kivimaa juhtinud tähelepanu, et Eestis saab feministliku kureerimise praktika tagasi

---

²² Krasny, E., Curatorial Materialism. A Feminist Perspective on Independent and Co-Dependent Curating. – OnCurating 2016, Issue 29 (May).

²³ Kung, C., From “Women See Women” to “Witch Courses”—Caring Archivism. – Radicalizing Care: Feminist and Queer Activism in Curating. Eds. Krasny, E., Lingg, S., Fritsch, L., et al. Publication Series of the Academy of Fine Arts Vienna, Volume 26. London: Sternberg Press, 2021, lk 222–223.

²⁴ Samas, lk 223.

²⁵ Richter, D., Feminist Perspectives on Curating, lk 64–65.

viia pigem 1990. aastatel tegutsenud kuraatoriteni, kes löid näituste raames kunstnikele mitmesuguseid feministlike ideede väljendamise võimalusi²⁶.

Kui lükata feministlike kuraatoripraktikate algus vähemalt Lääne-Euroopas ja Ameerika Ühendriikides 20. sajandi teise poole feministlike kunstipraktikate sünni konteksti, kui naiskunstnikud ise oma projekte korraldama hakkasid, tärkab põhjus vaadata neid praktikaid kureerimisteoreetiliste ja -eetiliste probleemide valguses, keskendudes kuraatoripositsiooni ajaloolistele ja hooletöö erinevatele tähendustele. Selle teemaga tegelevad tekstid näiteks kogumiku „Radicalizing Care: Feminist and Queer Activism in Curating“²⁷ („Radikaliseerides hoolt: feministlik ja kvääraktivism kureerimises) näitel algavad enamasti viidates kuraatori mõiste seostele muuseumi koguhoidjatega ning haaravad kinni kureerimise mõiste etümoloogilisest seosest millegi eest hoolitsemise või hoolimisega. Näiteks näituse „Women See Women“ kontekstis osutati, kuidas näituse korraldajad „hoolisid“ teemadest, millest nende arust kunstiväljal ja ühiskonnas piisavalt ei räägitud²⁸.

Arendades edasi mõttesuunda, mille valguses naiste või teiste marginaliseeritud rühmade teemadega kunsti kureerimisega tegelemine tähendab feministlikku hooletööd, võib seda laiendada ka arhiividega ja (aja)lugudega töötamisele. Kunstnik, kuraator, uurija ja haridustöötaja Chantal Küng on osutanud, et sellisel juhul ei tähenda „hoolitsemine“ või „hoolimine“ millegi alalhoidmist või mingi materjali vastu tundlik olemist, vaid nende kriitilist ülelugemist²⁹. Viidates Karen Baradile täpsustab ta, et see tähendab arhiividele, kunstile ja (aja)lugudele vastamist ja nende eest vastutuse võtmist. Tema enda praktikas väljendub see muuhulgas näiteks kunstiharidustöötaja, feministi ja nõia Doris Staufferi arhiiviga töötamises. Lisaks „Women See Women“ projekti taastuvustamisele ja rekontekstualiseerumisele on ta uurinud ka Staufferi 1970. aastate teise poole algatust „Witch Courses“ („Nõiakursused“) ja mõtestanud Staufferi arhiivist lähtudes omaenda ja oma tudengite suhet nende praktikatega. Ta on Staufferi arhiivi kasutanud töötubades ja seminarides, lähenedes sellele praegu relevantsest kväärfeministlikust ja interseksionaalsest lähtepunktist. Nende arhiivimaterjalidega kriitiliselt tegeledes töötasid Küng ja tema tudengid välja kaasaegse nõiakursuse, mis teadvustas Staufferi puudujäärke rassi, klassi ja soo teemadel, neid nüüdisaegsete teadmistega täiendades.³⁰

---

²⁶ Kivimaa, K., Rethinking our im/possibilities: Or do the Baltic states need feminist curating?, lk 72.

²⁷ Radicalizing Care: Feminist and Queer Activism in Curating. Eds. Krasny, E., Lingg, S., Fritsch, L., et al. Publication Series of the Academy of Fine Arts Vienna, Volume 26. London: Sternberg Press, 2021.

²⁸ Küng, C., From “Women See Women” to “Witch Courses”—Caring Archivism, lk 223.

²⁹ Samas, lk 221.

³⁰ Samas, lk 221, 227–228.

Nõiakursused said alguse 1977. aastal F+F Eksperimentaaldisaini Koolis (F+F School for Experimental Design) ning olid suunatud eri valdkondade naistele. Kursused ei eeldanud varasemat kunstiharidust ja nende eesmärgiks oli käsitleda feminismi ja loovust, meestekeskseid arusaamu kultuurist ja kunstimaailma seksismi. Need pidid tegelema naiste muredega ning naiskeele väljatöötamisega. Kursus koosnes töötubadest, kus tehti rollimänge, projitseeriti kehale slide, koostati „tõepärasemaid“ reklame ja positiivselt laetud kinnitusi. Nendele ülesannetele läheneti kunsti, aktivismi ja uurimistöö praktikate kaudu, näiteks isegi uuriti nõiia ajaloolist kujundit seda oma ajas positiivselt tõlgendades.³¹

Nõnda on Staufferi nõiakursused näide sellest, kuidas feministlik kureerimine kollektiivses kontekstis omandab ka inimestevahelise hooletöö ja pedagoogikaga seotud tähendusi. Küngi sõnul ei põhinenud kursused vaid naiste rollide ja stereotüüpide teadvustamisel, vaid ka (enese)hariduslikul praktilisel kui enesehoolel. Sel juhul muutuvad nõiia ajaloolise kuvandiga suhestudes oluliseks selle seosed ravitsemise traditsiooni ja rõhumiskogemustega ning nõiakursustest saab viis patriarhaalse võimu mõjuväljas elamisest tervenemiseks. Naisajaloo uurimine ja mitmesuguste kunsti ja aktivismiga seotud harjutuste tegemine omaenda kaasaegse rõhumiskogemusega tegelemiseks on korruga individuaalne ja kollektiivne enesehoole.³² Küng viitab muuhulgas bell hooksi kaasavale pedagoogikale (*engaged pedagogy*) ja õpetajate vajadusele tegeleda eneseteostusega, sest see omakorda aitab hooksi sõnul neil endi heaolu rakendada õpilaste võimastamiseks³³. Sel moel muutub enesehoole loomulikuks osaks eneseteostusest ning kuna seda on vaja, et teisi võimestada, on Küng näinud seda poliitilise jõuna³⁴.

Feministlikud kuraatoripraktikad, mille eesmärgiks on ühise turvalise ruumi loomine enesehoole ja -teostuse toetamiseks ja patriarhaalsetest arusaamadest vabanemiseks, väljenduvad sageli alternatiivsetes projektiformaatides nagu töötoad, lugemisklubid, (nõiia)kursused, aktsioonid, avalikud diskussioonid, festivalid jne. Need ühekordsed või regulaarselt toimuvad kunstiväljaga seotud sündmused vastanduvad tihti vähemalt retooriliselt kunstimaailma patriarhaalsetele võimudemudele, seejuures eemaldudes kunstist kui suursündmusest või vaatamängust³⁵. Sageli kombineeritakse neid formaate

---

³¹ Samas, lk 224.

³² Samas, lk 221, 227.

³³ hooks, b., *Teaching to Transgress: Education as the Practice of Freedom*. New York: Routledge, 1994, lk 15.

³⁴ Küng, C., *From “Women See Women” to “Witch Courses”—Caring Archivism*, lk 227.

³⁵ Moser, G., Reckitt, H., *Feminist Tactics of Citation, Annotation, and Translation: Curatorial Reflections on the Now You Can Go programme*. – *OnCurating 2016*, Issue 29 (May), lk 46.

näitusetegevusega, mis juhul muutub näitus pigem protsessiks kui lõplikuks objektiks³⁶. Samal ajal on kritiseeritud, et taolised lähenemised võimaldavad institutsioonidel kaasata (kväär)feministlikke praktikaid ühekordsete sündmustena, andmata neile samas programmilisemat tuge rahastuse või institutsionaalse infrastruktuuri näol. See tähendab, et sugu ja seksuaalsust puudutav mitmekesisus on justkui ühekordsete ürituste näol esindatud, aga näiteks ihaldatavat näituseaega oma programmis neile ei pakuta. Lisaks on viidatud, et kuigi taolised sündmused on osavõtjatele enamjaolt väga eriline kogemus, ei jää neist kohtumistest maha näitustega võrdväärset dokumentatsiooni. Seega need ka unustatakse lihtsamini ning seepärast ei pruugi need näiteks jõuda kureerimise ajalugu puudutavatesse arhiividesse ja tekstidesse.³⁷

Olen käesoleva alapeatüki vältel tõstnud esile mõnesid feministliku kureerimise põhimõtteid ja strateegiaid, mis on relevantsete ka vabakutselise kuraatori ja väiksemate koostööliste vormide vaatepunktist. Nagu on öelnud teiste seas ka Kobolt, ei saa rääkida vaid ühest kindlast feministliku kureerimise viisist, sest need kureerimispraktikaid võivad võtta väga erinevaid vorme³⁸. Feministliku kureerimise raames on välja töötatud mitmesuguseid strateegiaid, mida erineval määral rakendatakse ja mida omakorda erineval määral teoreetilistes tekstides analüüsitakse. Peamine on, et need kureerimisstrateegiad on seotud feministlike agendade loomise ja representeerimisega, lähtudes seejuures naiste ning poliitiliste ja sotsiaalsete kunstipraktikate mitmekesisusest³⁹.

Feministlik kureerimine väljendub minu praktikas erineval moel. Näiteks olen seni koostööd teinud ennekõike kunstnikega, kes käsitlevad soo ja seksuaalsusega seotud teemasid kriitiliselt eri kontekstides. Nende vaatepunktidele platvormi andmine näitusegevuse või intervjuu avaldamise kaudu on kunstiaktivistlik tegu, mille eesmärgiks on näidata just nende kunstnike loomingu aktuaalsust ja käsitletud teemade olulisust antud hetkes. Olen seda meelt, et representatsioonil on mõjujõudu ning mida enam mingeid vaatepunkte esitada, seda harjumuspärasemaks need saavad ka inimeste uskumuste ja käitumise tasandil—näiteks kui vaid taastoota kuvandeid tüdrukute õelusest, olekski tavaline nende õelust uskuda, märgata ja ilmselt ka taastoota.

---

³⁶ Narušytė, A., Naiskunstnikud Vilniuse Rahvusliku Kunstigalerii püsiekspositsioonis. Asjaosalise pilguga. – Naiskunstnikud Balti- ja Põhjamaade muuseumides. Eesti Kunstimuuseumi toimetised. Peatoim. Hein, I.-K., koostaja Allas, A. Tallinn: Eesti Kunstimuuseum, 11 [16] 2021, lk 46.

³⁷ Moser, G., Reckitt, H., Feminist Tactics of Citation, Annotation, and Translation: Curatorial Reflections on the *Now You Can Go* programme, lk 46.

³⁸ Kobolt, K., Feminist curating *beyond, in, against* or *for* the canon?, lk 60.

³⁹ Samas, lk 60.

Lisaks proovin representatsioonini ja nähtavuse tasandist ka aina enam edasi minna. Püüan oma kuratoorsetes meetodites lähtuda kväärfeministlikest agendadest, neid erinevate projektide jaoks kontekstipõhiselt valides, enda tegevust analüüsides ja edasi arendades. Pean oluliseks kuraatori ja kunstniku võimupositsioonide horisontaalsemaks muutmist ja erinevate koostöövormide katsetamist, mis sageli väljenduvad just formaatides nagu töötoad, lugemisklubid, festivalid jpt. Samal ajal olen teadlik, et ilmselt on võimatu rääkida võimuhierarhia täielikust tühistamisest, sest kuraatorina on kriitiliste otsuste vastuvõtt just minu teha. Minu sooviks oma projektides on ennekõike luua kaasautorite jaoks turvaline ruum, kus jagada oma vaatepunkte ja kogemusi loominguga. Selle jaoks on vähemalt seni tundunud, et üheks paljulubavaks meetodiks on näiteks koostöö jaotamine pikema ajaperioodi peale, kohtumine isiklikus ruumis ja vahel ka näiteks näitusega mitte seotud tegevuste koos tegemine, enda kahtluste ja vigade kommunikeerimine, igasuguste programmiliste otsuste võimalikult laiapõhjaline omavaheline läbirääkimine ja kureerimisprotsessi võimalikult avatud hoidmine, et ka kunstnikud saaksid näitust mõjutada. Eelnevad näited on suuresti idealiseerivad ega ole kindlasti üle kantavad kõikidesse projektidesse ning ei kommunikeeri kahtlusi, ebamugavusi ja pettumusi, mida igapäev kollektiivset koostööd väärtustades ja praktiseerides paratamatult varem või hiljem tunneb.

1.2. Naiste sõpruse representeerimine kultuuris

Sõprus omaette uurimisteenamana kerkis esile niinimetatud uue kultuuriajaloo raames. 1970. ja 1980. aastatel toimunud kultuuriajaloo võidukäik, mida muuhulgas iseloomustab ajalookirjutuse interdistsiplinaarsus, tõstis tugevalt esile ajaloolaste huvi argielu vastu⁴⁰. Kultuuriajaloo uuritakse sõprust erinevate kultuuriliste ülestähenduste abil. 20. sajandile eelnevat sõpruse ajalugu käsitletakse enamasti kirjavahetuste, päevikute, memuaaride, filosoofiliste tekstide, ilukirjanduse, näidendite ja luule abil. Tegelikult alles üsna lühikest aega saame uurida laiemate rahvahulkade kirjalikke ülestähendusi, sest kuni 19.–20. sajandi vahetuseni levis kirjaoskus vähe ja ebaühtlaselt. Kõige hilisemat ehk massikommunikatsiooni aega aitab kultuuriajaloo vaatepunktist uurida sõprust käsitlev populaarkultuur peamiselt

---

⁴⁰ Tamm, M., Eessõna: Peter Burke ja „kultuuriline pööre“ ajalookirjutuses. – Burke, P., Mis on kultuuriajalugu?. Tallinn: TLÜ Kirjastus, 2011, lk 7, 10.

filmikunsti ja televisiooni näol. Ehkki sõprusest saab rääkida ka näiteks visuaalkunsti kaudu, pakuvad ajaloolisteks sissevaadeteks materjali eelkõige narratiivsed kultuuritekstid. Taoliste tekstide mõtestamise abil saab rääkida sõprusega seotud hoiakutest, aga ka sellest, kuidas need hoiakud on seotud vastava kultuurilise, sotsiaalse ja poliitilise kontekstiga, millele need paratamatult rajanevad.

Sõpruse ajaloos joonistuvad välja erinevad mudelid, mida uurijad on tinglikult nimetanud mehelikuks ja naiselikuks⁴¹. Need mudelid on ilmselt nõnda kujunenud, sest pikka aega valitses arusaam, et erinevate sugude esindajad ei saa omavahel sõbrad olla, teisalt on need seotud eri ajastutele omaste spetsiifiliste ootustega naiselikule ja mehelikule käitumisele. Mind huvitab, kuidas on soolistatud arusaamad sõpruse kohta väljendunud erinevatel aegadel, kuidas need on kujunenud ajas ning kuidas on sõpruse ajalugu kirjutatud feministlikust vaatepunktist.

Naistevaheline sõprus on aegade jooksul kõneainet pakkunud väga vastandlikke arusaamisi esindanud mõtlejatele, kes on pikka aega esindanud meestekeskset nägemust ühiskondlikust ja poliitilisest korraldusest—kui antiigist valgustusajani oli (naiste) sõprusega seoses kõige domineerivam arusaam, et sõprus naistesse ei puutugi, siis alates vähemalt 17. sajandist on tasahilju toimunud muutused (uued avaliku elu foorumid, muutuvad ootused nais- ja meesidentiteetidele, paljude sotsiaalsete suhete sekulariseerumine, uued kirjandusvormid, sõprust hakati vähem seostama eestkostega, eri seisuste rivaliteet jpm⁴²), mille tulemusel on alates 19. sajandist ja veelgi enam, 20. sajandist kõige ihaldatavamast sõprust peetud just nii-öelda naiselikuks⁴³. Tasub tähele panna, et erinevatel aegadel on naiselikku ja mehelikku sõprust kirjeldatud erinevalt.

Tahaksin pakkuda, et tänapäevast kuvandit naiste sõprusest mõjutavad kaks äärmuslikku stereotüüpi, mille süünd on seotud ajalooliste kontekstidega. Ühelt poolt levib nii kultuuritekstides kui meedias siiani stereotüüp, et naiste sõprus on midagi võimatut, sest seda nähakse pinnapealse, rivaalitseva ja ebakindla suhtena. Sellised kuvandid taastoodavad arusaamist, et naiste sõprus on ühelt poolt instrumentaliseeritud vaid partneri leidmiseks, teisalt kaasneb sellega ettekujutus ohust, et sõpra võib romantilise suhte pärast reeta, millel tundub ühiskonnas rohkem kaalu olevat. Teine tavapärane kuvand naiste sõprusest on idealiseeriv ning näitab naiste sõprust lähedase suhtena, mis on intiimne, toetav, vankumatu

---

⁴¹ Näiteks Barbara Caine'i toimetatud kogumikus käsitlevad uurijad meeste, naiste ja meeste-naiste sõprust sageli eraldi, tuues välja üldistusi, mis konkreetseid suhteid mingis ajas iseloomustas.

⁴² Garrioch, D., *From Christian Friendship to Secular Sentimentality: Enlightenment Re-Evaluations*. – *Friendship: A History*. Ed. Caine, B. New York: Routledge, 2014 [2009], lk 166–167.

⁴³ Caine, B., *Introduction*. – *Friendship: A History*. Ed. Caine, B. New York: Routledge, 2014 [2009], lk xii.

ja jagamisel põhinev. Olen teadlik, et nende stereotüüpide käsitlemisega kaasneb ka oht taastoota spetsiifilisi arusaamisi ajaloost ning sooliselt kallutatud sõprusekuvanditest, sest nende markeerimiseks olen välja toodud spetsiifilised näited, mis just neid kinnitavad ning mis sõpruse ajaloos valitsevad vastuolud tahaplaanile lükkavad.

1.2.1. Naiste sõpruse negatiivne stereotüüp

Otsides just domineerivaid arusaamisi sõprusest, vaatlen eelkõige traditsioonilisi sõprusekäsitlusi, mis saavad alguse juba Vana-Kreekas. Keskendudes Lääne sõpruse ajaloole, alustavad uurijad üldjuhul sõpruse käsitlemisest Vana-Kreeka ühiskonnas, sest see on säilinud tekstide abil ligipääsetav ning selle aja mõtlejad on oluliselt mõjutanud hilisemaid arusaamu sõpruse kohta. Sõpruse ajalugu sooküsimuse vaatepunktist käsitlevad tekstid nendivad, et suur osa sellest ajaloost rajaneb klassikalistele ideedele sõprusest ning on seega väga meestekeskne⁴⁴. Sõprus on antiikaja tekstides üks läbivamaid teemasid, sellest kirjutati poeesias, tragöödiates ja filosoofilistes dialoogides. Need tekstid olid normatiivsed ning nende eesmärk oli näidata, milline sõprus peaks olema, millele rajanema, millist rolli omama poliitilisel areenil ja kes võivad sõbrad olla. Nende ideede mõju on olnud suur ja neid on kasutatud ka hilisematel perioodidel.⁴⁵ Kuna antiikaeg Vana-Kreekas ja Vana-Roomas on pikk ja väga mitmetahuline, on seda antud töö raames keeruline adekvaatselt üldistada. Sõpruse ajalooga seoses toon välja vaid teadmised, mis on olulised, et mõista laiemat ühiskondlikku konteksti ning sellega seotud sooküsimuse probleeme.

Vana-Kreeka klassikalisel (umbes 500 eKr – 338 eKr) ja hellenistlikul (338 eKr – 30 eKr) ajajärgul kirjeldati sõprust kasutades mõistet *philia*, mis on oma tähendusväljalt laiem kui meie kaasaegne arusaam sõprusest, haarates ka perekonnaliikmeid, sugulasi ja erinevaid tuttavaid. Sellegipoolest hõlmab see ainult meesvaatepunkte.⁴⁶ Ettekujutus antiikaja sõprusest on meieni säilinud meestekesksena mitte ainult sellepärast, et sellest kirjutasi meesautorid, vaid sest see oli tihedalt seotud meestekeskse avaliku elu ja poliitikaga.⁴⁷

Säilinud filosoofilised mõtisklused sõpruse teemadel asetsesid väga erinevas poliitilises ja ühiskondlikus kontekstis ning olid seotud spetsiifiliste kontseptsioonidega—

---

⁴⁴ Caine, B., Introduction, lk xii.

⁴⁵ Baltzly, D., Eliopoulos, N., The Classical Ideals of Friendship. – Friendship: A History. Ed. Caine, B. New York: Routledge, 2014 [2009], lk 2, 50.

⁴⁶ Samas, lk 2.

⁴⁷ Yalom, M., Donovan Brown, T., The Social Sex: A History of Female Friendship. New York: HarperCollins, 2015, lk 28.

nagu näiteks *eudaimonia* ehk õnnelikkus, *aretē* ehk voores, *homonoia* ehk üksmeelsus, *xenia* ehk külalislahkus, jt—ja nendega seotud levinud tõekspidamistega.⁴⁸ Hea elu tähendas vooreslikku elu ning sõpru nähti isikutena, kes peaksid aitama üksteisel moraalses plaanis kasvada. Aristoteles kirjutas sellest ideaalist oma peateoses „*Ēthika Nikomacheia*“ („Nikomachose eetika“⁴⁹, u 340 eKr), tuvastades kolme tüüpi sõprusi: kõige madalam sõprus põhineb vajalikkusel, teine naudingul ja kõige väärtuslikum vooreslikkusel. Mõistagi nägi Aristoteles sõprust meheliku suhtena, kuigi ta mainis näiteks lapsevanemate, sealhulgas emade sõprust oma lastega.⁵⁰

Naised ja nende suhted ei ole selles sõprusega seotud ideede ruumis nähtaval, sest lisaks õnnelikkuse saavutamisele oli sõprusel ka teisi eesmärke, peaaesjalikult olla aluseks riiklikule ja sõjaväelisele solidaarsusele. Kuna naised ei olnud kodanikud, sõdurid ega avalikus elus osalejad, ei omistatud neile ka piisavalt voores, et olla sõpruseks võimelised.⁵¹ Arusaam sõprusest kui millestki mehelikust püsis pikalt ja leidis kinnitust ka mujal kui Vana-Kreekas. Näiteks Vana-Rooma võttis Vana-Kreekalt palju ideid üle ning arendas neid oma imperiaalses raamistikus edasi. See väljendub näiteks Vana-Rooma kõige mõjukama sõpruse teemal mõtleja ja praktiseerija Cicero panuses. Tema kuulus tekst „*Laelius de Amicitia*“ („*Laelius sõprusest*“, 44 pKr) kirjeldab fiktsionaalset sõprust hilise Rooma vabariigi riigimeeste vahel ning tema kirjad sõpradele ja tuttavatele annavad aimu *amicitia* ideaalidest ja normidest Vana-Roomas,⁵² mis olid samuti maskuliinsed ja seotud meestekeskse avaliku eluga Rooma ühiskonnas⁵³.

Kirjeldades klassikalise ajajärgu antiikfilosoofide mõtteid sõpruse teemadel, on tähtis tähele panna, et nad küll mõjutasid seda, millist tähtsust sõprusele ühiskonnas ja kultuuris omistati, aga seda, kuidas kodanikud ja mittekodanikud sõprust praktiseerisid, on nende tekstide varal raske öelda. Pigem tuleks mõista nende kirjutisi kui praktikate tõlgendust ning olla teadlik selle idealiseerivast vaatepunktist. Samal ajal ei saa alahinnata nende mõtlejate suurt mõju sõpruse kirjutatud ajaloole, kuna nende ideed kerkivad ikka ja jälle esile.⁵⁴ Hilisematel aegadel on ajaloost just otsitud neid vähe esinevaid lugusid, neid erinevates huvides tõlgendatud ja aktiveeritud.

⁴⁸ Baltzly, D., Eliopoulos, N., *The Classical Ideals of Friendship*, lk 2–3, 5–7.

⁴⁹ Aristoteles, *Nikomachose eetika*. Tlk Lill, A. Tartu: Ilmamaa, 2007.

⁵⁰ Yalom, M., Donovan Brown, T., *The Social Sex: A History of Female Friendships*, lk 29, 31.

⁵¹ Samas, lk 3.

⁵² Mews, C. J., *Cicero On Friendship. – Friendship: A History*. Ed. Caine, B. New York: Routledge, 2014 [2009], lk 66.

⁵³ Mews, C. J., Chiavaroli, N., *The Latin West. – Friendship: A History*. Ed. Caine, B. New York: Routledge, 2014 [2009], lk 76.

⁵⁴ Baltzly, D., Eliopoulos, N., *The Classical Ideals of Friendship*, lk 14.

Kristluse leviku mõjul (alates 1. sajandist) on uuritud kultuurides täheldatud sõpruse tähenduse muutumist. Pauluse kirjad (49/50 pKr) on arvatavasti üks varasem dokument, mis seda tähenduse muutust tunnistab: suhteid kirjeldavaks terminiks kujunes *philia* asemel *agape*, mis kristlikus tähenduses viitab isetule armastusele. Erinevalt *philia* 'st ja *amicitia* 'st ei ole *agape* seotud ühiskondliku eliidiga, vaid osutab universaalsele armastusele, mida olevat kehastanud Jeesus. Kristluse leviku hakul hakkas sõpruse diskursuses olulist rolli mängima kuvand Jeesuse ja tema jüngrite suhetest, jällegi meestevaheline suhe, mis sai paljudele eeskujuks ja kujundas meestevahelise sõpruse tähendust võimusuhetes.⁵⁵

Kuna antiigist keskajani kirjutasid sõpruse teemadel valdavalt mehed ja seda peeti vaikimisi mehelikuks inimsuhteks, pole üllatav, et naiste sõbrused on ajaloo kuni vähemalt keskajani suuresti kadunud ning säilinud vähesed hääled piirduvad kloostrikogukonna naistega. Antiigini tagasi viidav ja hilisemal ajal võimendatud on naiste sõpruse negatiivne stereotüüp, mille järgi naised ebausaldusväärse ja muutliku meelega sugupoolena pole tõeliseks sõpruseks võimelised, sest nende suhetele saab alatasa saatuslikuks armukadedus ja põhjuseta solvumine. Läbi aegade on see arusaam tuginenud stereotüüpsetel arusaamadel naiste soo-omadustest.⁵⁶ Ehkki negatiivsed stereotüübid naiste ja seega ka nende võimete kohta sõprussuhteid luua ja hoida on vanad, ei ole need tänaseni kuhugi kadunud ja ilmutavad ennast (kultuuri)tekstides, mis kujutavad neid „õelate tüdrukutena“, kelle suhteid iseloomustab pinnapealsus, reeturlikkus, konfliktsus ja konkurents. Käsitledes tänapäeva, väljendub see peamiselt filmides ja televisioonis, mis kujutavad pahatahtlikke teismelisi ja noori täiskasvanuid, kelle siirusele jääb ette seksuaalne rivaalitsemine⁵⁷. Ühe tuntud näitena võib osutada filmile „Mean Girls“ („Õelad tüdrukud“, 2004).

Taoliste lihtsustavate ja negatiivsete kuvandite kritiseerimine ei tähenda, et kahtluse alla pandaks nende võime kirjeldada inimeste elukogemust mingit sorti inimsuhetega. Kriitilist analüüsi väärrib asjaolu, et teatud kuvandite esitamine kinnitab ja taastoodab stereotüüpi ja võib mõjutada tajutavat reaalsust, näiteks tugevdades patriarhaalset võimumaatriksit. Ameerika feministlik mõtleja bell hooks on kirjutanud emade ja tütarde vahelistest keerulistest suhetest, viidates, kuidas patriarhaalne mõttemaailm normaliseerib emade ja tütarde vahelise konkurentsi ning kust taoline mitte-toetav ja solidaarsusetu suhtedünaamika pärineb. hooks dekonstrueerub naistevahelist võistluslikkust ja sellega läbipõimunud toksilisi suhteid, mis rajanevad seksistlikule korrale: osutades nooruse- ja

⁵⁵ Mews, C. J., Chiavaroli, N., *The Latin West*, lk 78–79.

⁵⁶ Ross, J., *Sõbranna – sõbrannalaadne toode. Kultuurilisi representatsioone meilt ja mujalt*. – Vikerkaar 2012, Nr 1–2, <http://www.vikerkaar.ee/archives/12871> (vaadatud 27. IV 2023).

⁵⁷ Yalom, M., Donovan Brown, T., *The Social Sex: A History of Female Friendship*, lk 4.

ilukultusele, edukuse üksildusele ja muinasjuttudest pärinevatele narratiividele noorte ja vanade naiste võistluslikkuse kohta, demonstreerib ta naiste enda panust taolise võimumaatriksi alalhoidmisel. Ta võrdleb erinevatel aegadel feministiks kujunemise trajektoore ja ütleb, et 20. sajandi teisel poolel käis selle juurde naisgruppide vestlusringides osalemine (*consciousness-raising groups*), kus kohtuti, et arutada naistevahelisi suhteid: kuidas nähakse ennast ja teisi, kuidas käitutakse, mida kardetakse ja ei sallita teiste naiste puhul ning mida teistelt naistelt oodatakse⁵⁸:

Üks osa feministiks saamise protsessist oli kritiseerida ja muuta meie seksistlikku suhtumist üksteisesse. Sõsarkonda kuulumine ei seisnenud ainult ühisel kogemusel—nagu menstruatsioon, kinnisideed oma välimuse pärast või meeste üle nurisemine—vaid selles, et naised õppisid üksteiselt kuidas luua ja olla solidaarsed viisil, mis ei piirduks ainult kaebuste ja ohvripositsiooni jagamisega.⁵⁹

hooks seob feministliku agenda teiste naiste eduga toime tulemisega ja sellele rajaneva solidaarsuse juurutamisega. Tema kriitika naissuhete õelusele ja selle tuginemisele patriarhaalsele võimumaatriksile annab teejuhiseid ka negatiivsete sõprusekuvanditega tegelemiseks. hooksi vaimus võime teoretiseerida, et ehkki ühe äärmusena võivad kultuuritekstid, kasvatus ja elukogemused sisendada, et naised peavad aktiivselt tähelepanu ja positsioonide pärast võitlema, on negatiivsete stereotüüpide teadvustamine ja nende kummutamine suurema feministliku eesmärgi teenistuses ning aitab vabaneda naiste endi internaliseeritud seksismist.

Üks viis, kuidas sõpruse ajalugu lugeda, on näha ihaldatavat sõprust järk-järguliselt maskuliinsest domeenist muutumas millekski muuks, mida tinglikult võib nimetada naiselikuks sõpruseks. Sajandite jooksul on erinevad grupid pannud proovile levinud ideid mehelikust sõprusest. Eri autorid viitavad näiteks kesk- ja renessansiaegsetele religioossetele naiskogukondadele, 15. ja 16. sajandil kirjutanud autoritele ning 19. sajandil tegutsenud filosoofidele ja kirjanikele.⁶⁰ Järgnevalt tõstan esile ajaloolisi arenguid, mis on olnud olulised naiste sõpruse esilekerkimisel ja mida feministlik sõpruse tõlgendus on asunud väärtustama; teenides samal ajal naistevaheliste suhete idealiseeriva stereotüübi kinnitumist.

---

⁵⁸ hooks, b., *Sisterhood: Love and Solidarity*. – hooks, b., *Communion: The Female Search for Love*. New York: HarperCollins, 2003 [2002], lk 121–139.

⁵⁹ Samas, lk 130.

⁶⁰ Caine, B., *Introduction*, lk xii.

1.2.2. Naiste sõpruse idealiseeriv steetüüp

Kuna keskaegsed nunnad pidid tundma ladina keelt ning paljud neist oskasid lisaks lugeda ja kirjutada ka vernakulaarseid keeli, seostatakse nendega arvukalt ülestähendusi kirjavahetuste, memuaaride ja teoloogiliste dialoogide näol⁶¹. Vähemalt alates 12. sajandist võime rääkida naiste esimestest ülestähendustest sõpruse ajaloos. Näiteks tänaseks tõlgitud ja kolmes osas avaldatud Bingeni Hildegardi ladinakeelsed kirjad annavad tunnistust 12. sajandi nunnade sõprussuhetest.⁶² Samas tuleb tähele panna, et nunnade tekstid on sõpruse dokumendina keeruline uurimismaterjal, sest pärinevad religioosset kontekstist. Kuigi teadmised nunnade sõprustest levisid religioossetes ringkondades ja teatud määral ka laiemale publikule, ei mõjutanud need tolleaegseid levinud arusaamisi sõprusest⁶³. Samas on hilisematel aegadel nunnasid palju idealiseeritud ja nõnda ka ajalugu feministlikust vaatepunktist tõlgendatud.

Kui jätta kõrvale keskaegsete nunnade kirjavahetused ja memuaarid, ei leidu Euroopas kirjalikke ülestähendusi naiste sõprusest enne 15. sajandi lõppu. Sellele rajas teed väga aeglaselt kasvav lugemisoskus ning populaarsete tekstide laialdasem levik, mis sai alguse tänu trükipressi leiutamisele (1440. aastatel). Samuti hakati algatama kirjandussalonge, milles osalemine oli ka osadele naisautoritele nende loomingulistel katsetustel toeks. Naisautoreid oli jätkuvalt vähe ning nende elu ja loomingut on hiljem uuritud ja feministlikus kontekstis esile tõstetud. Kuigi eelmises alapeatükis kirjeldatud feministlik hoiak nõuaks üksikute staaride asemel laiemate voolude, mõtteviiside ja protsesside kaudu lähenemist, siis kipuvad ometi ka naiste sõpruse ajalood olema jutustatud pigem eredate isikute ja üksikute juhtumite kaudu. Kuna üksikjuhtumid teevad ajaloo ligipääsetavaks, loovad koherentsust ja isikliku väärtustamisel on feministliku mõttevoolu sees oma tähtis roll, peab uurija teadvustama üldise ja partikulaarse tasakaalu ning olema teadlik üksikute staaride heroiseerimise ohtudest.

Üks esimesi teadaolevaid viiteid sõprusele naisautori sulest pärineb Itaalia humanisti Laura Cereta (1469–1499) kirjadest, kes umbes 1487. aasta paiku demonstreerib klassikalisi teadmisi sõpruse teemadel. Viidates oma tekstis Cicerole, väljendab Cereta veendumust, et sõprus ei põhine mitte kingitusel ja meelitustel, vaid omavahelisel suhtlusel, mida iseloomustab ausus ja empaatia.⁶⁴ Umbes sajand hiljem, 1592. aastal kirjutab Veneetsia poeet

⁶¹ Yalom, M., Donovan Brown, T., *The Social Sex: A History of Female Friendship*, lk 51.

⁶² Samas, lk 5.

⁶³ Samas, lk 81.

⁶⁴ James, C., Kent, B., *Renaissance Friendships: Traditional Truths, New and Dissenting Voices. – Friendship: A History*. Ed. Caine, B. New York: Routledge, 2014 [2009], lk 145.

Moderata Fonte (1555–1592) ühe oma viimastest tekstidest „Giustizia delle donne“ („Naiste väärtus“, avaldati esimest korda postuumselt 1600. aasta paiku), mis käsitleb sugupooltevahelise sõpruse võimatust. Fonte dialoog võib olla üks esimesi avaldatud tekste, mis väljendab hiljem kanda kinnitavat arusaamist, et naised loovad sõprussidemeid kergemini ja nende sõprus on püsivam. Sõpruse antiigist pärinevate, uuesti au sisse tõstetud arusaamadega suhestudes on tekst samuti kirjutatud Cicero vaimus ning kannab uskumust, et õige sõprus on kõige hea aluseks. Mis teeb selle teksti ebatavaliseks, ongi vaatepunkt, et ainult naised on võimelised looma selliseid suhteid, sest meeste omistatud vimma takistab neil tõeliste sõprussuheteni pürgimast.⁶⁵

Alates valgustusajastust toimusid suured muutused selles, kuidas sõprusest räägiti. Neid muutusi mõjutasid poliitilised, majanduslikud ja ühiskondlikud asjaolud, näiteks Euroopa monarhiate tugevnemine, kolooniate rajamine, suur kaubavedu Euroopasse, uute avalike foorumite teke, paljude eluvaldkondade sekulariseerumine, sõprust hakati vähem seostama eestkostega, Prantsuse revolutsioon jpm. Vähesel määral loeti veel klassikuid, käsitledes neid tekste uuel moel, mõjutatuna omaaegsetest turbulentsetest arengutest. Näiteks püsis aristoteleslik arusaam, et sõprust on erinevat—põhinedes kasulikkusel, vooruslikkusel või naudingul—, aga kultuuritekstid keskendusid eelisjärjekorras „tõelisele“ ehk nauditavale sõprusele, mida nähti tollaegse ideaalina. Aina enam keskenduti isiklikule lähedasele sõprusele ning paljud autorid olid veendunud, et sõprus põhineb intiimsusel ja aususel.⁶⁶

18. sajandil toimunud muutused sõpruse mõtestamisel peegeldavad haritud eliidi arvamusi. Nendes ühiskonnakihtides toimusid tähenduslikud ümbersõnastused, mille ideid on tagantjärele palju kasutatud ja tõlgendatud. Kirjandusliku materjali puhul on huvitav, et sõpruse eeskujusid otsiti aina enam just tasapisi jõudsamalt levivast ilukirjandusest, mis kogus populaarsust tänu haritud eliidi lugemisose kasvule.⁶⁷ Autorid lähenesid sõpruse omadustele ja tingimustele enamasti kitsalt enda vaatepunktist ja välistasid endast erinevate inimeste kogemused, seehulgas näiteks naiste omad. Kuigi ilukirjanduses kõlasid mitmed naishääled ja kirjeldati ka naistevahelisi suhteid, ei uskunud paljud filosoofid senini, et naised on tõeliseks sõpruseks võimelised. Selle põhjusena on nähtud meesautorite tavapärasest eristust armastuse ja sõpruse vahel, millest esimest seostati naiste ja irratsionaalsusega ning teist meeste ja ratsionaalsusega. Isegi feministlik kirjanik ja filosoof Mary Wollstonecraft (1759–1797) nõustus filosoof Jean-Jacques Rousseau'ga (1712–1778), et naised pole sama

⁶⁵ Samas, lk 149, 152.

⁶⁶ Garrioch, D., *From Christian Friendship to Secular Sentimentality: Enlightenment Re-Evaluations*, lk 165–168, 170.

⁶⁷ Samas, lk 166.

mõistuspärasused kui mehed ega küündi sellepärast ka tõelise sõpruse kogemiseni. Kuigi tol ajal seostati naiste puudujääke enamasti nende väidetava loomumase võimuvõitluse, rivaalitsemissa ja liigse keskendumisega armuasjadele, nägi Wollstonecraft seda pigem harituse probleemina. Autorite puhul, kes naiste sõprust ei välistanud, oli populaarne kompromiss uskuda, et kõik on võimelised olema sõbrad, lihtsalt naiste ja meeste sõbrused on erinevad ja vastavad nende soo iseloomuomadustele.⁶⁸

Terve valgustusaja oli sõprus oluline teema ilukirjanduses, mis oma algselt moraliseerivast, kõrgklassi kujutavast trendist liikus pikkamisi ka kodanliku elu kujutamise suunas⁶⁹. Ilukirjanduses oli naistevaheline sõprus aina enam esilekerkiv teema, sest paljud tekstid olid naisautorite kirjutatud, aga neid peeti ka ilukirjanduse järjest kasvavaks publikuks, seega käsitlesid kasvõi möödamindes neid ka meesautorid. On välja toodud, et kui 17. sajandi ilukirjanduse keel oli veel vaoshoitud, muutus osana laiemast sentimentaalsuse revolutsioonist näiteks Inglise, Saksa ja Prantsuse ilukirjanduse keelekasutus 18. sajandi vältel emotsionaalsemaks ja sentimentaalsemaks, tundudes sajandi teisel poolel kohati isegi erootiline.⁷⁰ See rajas teed arusaamale romantilisest sõprusest, mida nähakse peamiselt 19. sajandi nähtusena⁷¹.

17. sajandi üks kuulsamaid sõpruse kroonikuid oli Inglise poeet ja tõlk Katherine Philips (1631/2–1664), pseudonüümiga Orinda. Orinda käsitles sõprust oma tekstides sageli ning pühendas oma lähedastele sõbrannadele oma loomingut. Ta kirjeldas naistevahelist lähedust ja saladuste jagamist. Tema loomingus oli sagedane motiiv lähedase sõbra kaotus ning lein, mida põhjustab näiteks sõbranna abiellumine ja kaugele kolimine. Orinda ideed sõprusest rajanesid neoplatonistlikule arusaamisele, mida populariseeris kuninganna Henrietta Maria õukond. Naiste sõpruse kontekstis tähendas see uskumust, et lähedased sõbrannad jagavad oma hinge üksteisega viisil, mis ei ole abikaasade vahel võimalik.⁷² Lisaks Inglismaale toimusid sarnased arengud ka mujal.

Valgustusajal kerkib mitmel pool esile tähenduslik nihe: ilukirjanduses saab naistevaheline sõprus võrreldes meeste sõprusega nüüd rohkem tähelepanu. On pakutud, et selle nihke põhjuseks oli sõpruse järjest suurem seostamine haavatavuse ja avatusega, mis ei sobinud kokku 18. sajandi meeskangelasega. Lisaks, kuna mehed ei pidanud oma sõprussuhetest abielludes loobuma, pakkusid need sentimentaalseks igatsemiseks vähem

---

⁶⁸ Samas, lk 174, 176.

⁶⁹ Samas, lk 177.

⁷⁰ Samas, lk 179–180.

⁷¹ Yalom, M., Donovan Brown, T., *The Social Sex: A History of Female Friendship*, lk 171.

⁷² Samas, lk 92–93.

ainest. Järgmise sajandivahetuse paiku süvenes homoseksuaalsusega seotud ärevus ning kõik eelnev koos arvukate naiste suhete representatsioonidega aitas kaasa sellele, et 18. sajandile omast lähedast sõprust seostati pigem naiseliku suhtega.⁷³ Naiste lähedus ei olnud tollal veel tabuline, sest naiste kehalist kontakti peeti tavaliseks seoses üksteise riietamise, koos magamise, sünnituse jmt. Seega on oluline ka märkida, et ideaaliks kujunev sõprus on ajapikku jõudnud mehelikust naiselikku domeeni ja avalikust meestekesksest riigielust naiste privaatsfääri—kui kaua kaheldi naiste võimetes sõprussuhteid luua, oli 18. sajandi keskpaigaks naiste sõprus kujunenud kirjanduses ja aina enam ka elatavas elus ideaaliks, mida järgida.⁷⁴

17. ja 18. sajandil toimunud arengud Euroopa ja angloameerika ühiskondades ning ilukirjanduses seadsid pinnast sarnaste tendentside jätkuks 19. sajandil. Moderniseerumise olulisemateks ilminguteks olid näiteks industrialiseerumine, linnastumine ja kodanikualgatuste teke, mis oli tähtis ka sotsiaalse läbikäimise vaatepunktist. Kultuuris jätkus romantismi levik. Ilukirjandus ja luule olid jätkuvalt meediumid, mis kandsid enim edasi tolelaegseid sõpruse ideaale, olles oma lugejatele eeskujuks. Kanda kinnitas juba varem välja käidud arusaam, et naised loovad sõprussuhteid lihtsamalt. Inglismaal seostus naiste suhete kujutamine „naisküsimumuse“ raames tõstatatud aktuaalsete temadega.⁷⁵ Selles kontekstis viitab „naisküsimumus“ 19. sajandil angloameerika kultuuriruumis toimunud aruteludele, mille keskmes olid naiste rollid ja õigused uuel ajastul.

19. sajandi oluliseks arenguks on, et sõpruse väljendus muutus väga sarnaseks armastuse väljendusvahenditeks, mis on andnud ajaloolastele alust rääkida romantiliste sõprussuhete esilekerkimisest ning seda just eelkõige naistevaheliste suhete puhul. Tüdrukud ja naised kutsusid üksteist hellitusnimedega, kallistasid, suudlesid ja näitasid oma lähedust muudel sarnastel viisidel avalikult välja. Naiste sõprussuhted olid sageli kirglikud, eksklusiivsed ja obsessiivsed. Angloameerika kultuuriruumis julgustati naisi kirjutama ja avaldama hingestatud luulet oma sõprussuhete kohta, tuues tihti eeskujuks kaks sajandit varem tegutsenud Katherine Philipsi (1631/2–1664). Sellest ajast säilinud luule kirjeldab heteroseksuaalsete suhetega sama kirglikke sõprusi, rääkides õrnusest, igatsusest ning igavesest pühendumisest. 19. sajandi lõpus hakatakse lesbilisuse termini abil rääkima naiste

---

⁷³ Garrioch, D., *From Christian Friendship to Secular Sentimentality: Enlightenment Re-Evaluations*, 181–182.

⁷⁴ Samas, lk 203.

⁷⁵ Broadie, M., Caine, B., *Class, Sex, and Friendship: The Long Nineteenth Century*. – *Friendship: A History*. Ed. Caine, B. New York: Routledge, 2014 [2009], lk 223–224, 230–231.

seksuaalsetest suhetest ning paralleelselt vähenes ka romantiliste sõprussuhete avalik kujutamine.⁷⁶

Moderniseerumisega koos muutusid ühiskond ja ühiselu vormid: inimesed liikusid aina enam ringi ning elasid sageli oma päritoluperekonnast eraldi. 20. sajandi jooksul kinnistus arusaam, et intiimne ja emotsionaalne sõprus on oluline aspekt õnnelikust elust. Sõprusest sai modernsuse „sotsiaalne liim“, mis vahetas välja seni domineerinud pere-, sugu- ja usukogukonna rolli igapäevaelu sotsiaalsel struktureerimisel. Sõpruse rolliks oli olla abiks nii argiste murede kui suurte, elu muutvate transformatsioonide juures ja pakkuda tuge inimestele, kelle elud ei vastanud mingit sorti normatiivsusele. Sõbrad olid kaaslasteks, et nautida koos kiirelt areneva modernsuse parimaid väljendusi, aga pakkusid ka tuge linnastunud eluviisiga süvenevale üksildusele ja võõrandumisele.⁷⁷ 20. sajandi sõpruse ajaloo fookus on suuresti Ameerika Ühendriikidel, sest sellest saab kultuuriline kese ja filter, millele läänemaailmas aina enam mõjujõudu omistatakse.

20. sajandi jooksul muutub sõpruse roll identiteedi konstrueerimisel aina olulisemaks. Sõprussuhted hõlmasid vestlusi teemadel, kes sa olid, oled ja kelleks soovid saada. Kuna sõpruse puhul sai aina olulisemaks valikuvabadus, mis oli ka muidugi eelnevate aegadel, aga mitte kunagi varem nii laialdaselt kättesaadav, võrdsustus sõprussuhete praktiseerimine ka tugevamalt vabadusega valida enda tee. Kultuuritekstid näitasid sõpruse ja eneseavastuse seoseid, osutades, et just sõbrad on kaaslased, kes näevad sinu arengut ja aitavad sellele kaasa. Kui varasematel aegadel jäädvustasid sõpruse tähendusi kõige enam filosoofid, kirjanikud, poeedid ja isegi varased sotsiaalteadlased, on sõpruse 20. sajandi kroonikud massimeelelahutuse tekstide loojad. Nemad peegeldasid oma kaasaegsete ideaale ja ootusi sõprusele.⁷⁸

Moderniseerumisega jätkus naiste kuvand heade sõpradena. Kui on täheldatud, et heteroseksuaalsetele meestele valmistas sageli sõpruse emotsionaalse poolega toimetulek erinevatel põhjustel raskusi, peeti naisi ja homoseksuaalseid mehi selles väga võimekateks. Naistele on omistatud ka sõpruse uute tähenduste ja ideaalide loomist, rõhutades isiklikest suhetest välja kasvavat solidaarsust rõhumise vastu, mis sai oluliseks aluseks näiteks 20. sajandi feministide koostööle.⁷⁹ Samal ajal on ameerikalikku sõsarkonna ideed ja selle puudujääke kritiseeritud ja välja toodud mitmeid vastuolusid. Näiteks peale Esimest

---

⁷⁶ Yalom, M., Donovan Brown, T., *The Social Sex: A History of Female Friendship*, lk 143–145, 147, 159.

⁷⁷ Peel, M., *New Worlds of Friendship: The Early Twentieth Century*. – *Friendship: A History*. Ed. Caine, B. New York: Routledge, 2014 [2009], lk 279.

⁷⁸ Samas, 280, 302.

⁷⁹ Samas, 280–281.

Maailmasõda kasvas Ameerika Ühendriikides taas fookus heteroseksuaalsele intiimsusele ning naistevahelise sõpruse eesmärgina nähti eelkõige naise populaarsusele ja heteroseksuaalsele külgetõmbele kaasa aitamist. Need muljed kajastuvad ka tolleaegsetes filmides, mis näitasid noort täiskasvanuiga lõbusa seiklusena, mis hõlmas naiste sõprust ja vallalise elu glamuuri, aga abiellumisega kangastusid naiste tõelised eesmärgid abikaasa ja emana.⁸⁰

20. sajandi alguse arengud sõpruse vallas jätkusid ka sajandi lõpul. Sõpradelt otsiti aina enam toetust võrreldes pere ja sugulastega, sõprust mõisteti valdavalt emotsionaalse ja isiklikuna, võrreldes kunagiste arusaamadega sõprusest avaliku elu osana.⁸¹ Ehkki terve sajandi vältel levitasid paljud sotsiaalteadlased ja kultuurikriitikud pigem pessimistlikku pilti sõprusest kui millestki võimatust modernismi kontekstis, domineeris populaarkultuuris kuvand lähedasest ja toetavast sõprusest⁸². Alates sajandi teisest poolest tänapäevani on Ameerika Ühendriikides ja mujal valminud palju filme ja teleseriaalne naistevaheliste suhete teemadel, mida täna peetakse ka oluliseks erinevatest sõpruse aspektidest⁸³.

Nii nagu meie kaasaegsed naiste sõpruse representatsioonid toetuvad vaid harva ainuüksi negatiivsele või vastupidi, idealiseerivale stereotüübile, ei saa ka ajaloolisi kuvandeid naiste suhete kohta üksüheselt mõista. Ajaloolisi naiste sõpruse kuvandeid ja stereotüüpe uurides peab tähele panema, et kindlasti ei olnud mingis ajas esinenud representatsioonid alati läbivalt positiivsed. Palju tõenäolisem on, et nii nagu tänased naiste suhete kuvandid on enamjaolt korraga, aga erineval määral mõjutatud vastandlikest arusaamistest, on ka ajalooline materjal palju mitmekesisem kui üldistavad monograafiad aimata lasevad. Käesolevas töös olen naiste sõpruse ajalugu käsitlenud väga Euroopa- ja angloameerika kesksena, sest selles kultuuriruumis levivad tekstid on mulle uurijana

---

⁸⁰ Samas, 300.

⁸¹ Peel, M., et al., *The Importance of Friends: The Most Recent Past.* – Caine, B., *Friendship: a history.* New York: Routledge, 2014 [2009], lk 317.

⁸² Samas, lk 319.

⁸³ Näiteks „The Color Purple“ („Lilla värv“, 1985), „Beaches“ („Rannad“, 1988), „Mystic Pizza“ („Müstiline pitsa“, 1988), „Seel Magnolias“ („Terasmagnooliad“, 1989), „Thelma and Louise“ („Thelma ja Louise“, 1991), „Enchanted April“ („Nõiutud aprill“, 1992), „The Joy Luck Club“ („Rõõmu ja õnne klubi“, 1993), „Waiting to Exhale“ („Väljahingamise ootel“, 1995), „Antonia’s Line“ („Antonia pereliin“, 1995), „How to Make an American Quilt“ („Kuidas teha Ameerika lapitekki“, 1995), „The First Wives Club“ („Esileedide klubi“, 1996), „Romy and Michele’s High School Reunion“ („Romy ja Michele’i klassi kokkutulek“, 1997), „Divine Secrets of the Ya-Ya Sisterhood“ („Ya-ya sõsarkonna oivalised saladused“, 2002), „Sisterhood of the Traveling Pants“ („Rändavate pükste sõsarkond“, 2005), „Bridesmaids“ („Pruutneitsid“, 2011), „Snow Flower and the Secret Fan“ („Lumelinn ja salajane lehvik“, 2011), „Frances Ha“ (2012) jpt. Sõprusteemalised kuulsaimad teleseriaalid on näiteks „The Mary Tyler Moore Show“ („Mary Tyler Moore’i saade“, 1970–77), „Cagney & Lacey“ („Cagney ja Lacey“, 1982–88), „The Golden Girls“ („Kullakesed“, 1985–92), „Friends“ („Sõbrad“, 1994–2004), „Sex and the City“ („Seks ja linn“, 1998–2004), „Will and Grace“ („Will ja Grace“, 1998–2006), „Broad City“ („Avar linn“, 2014–2019). Nende seriaalide ülevõetud edust võib ka välja lugeda naiste sõpruste olulisust kõige populaarsemate kultuuritekstide seas.

kättesaadavad. Samal ajal on taoline fookus põhjendatud niivõrd, kuivõrd see uurimistöo on olnud aluseks minu kaasaegse kunsti valdkonda kuuluvatele kuraatoriprojektidele, mille puhul on olulisemat rolli mänginud tänapäevased läänelikud arusaamised. Samal ajal olen teadlik, et Eesti kontekstis on ajaloolist rolli omanud ka Saksa kultuuriruum, Vene impeerium ja Nõukogude taust, mis on mõjutanud siinseid kujutelmi ja norme sõpruse kohta. See kõik on oluline, aga jääb käesolevast tööst välja, et keskenduda just isiklikule feministlikule kuraatoripraktikale, mille puhul suhestumine Lääne kontekstiga on aktuaalsem.

2. Feministlikud näitused minu kuraatoripraktikas

Käesolev peatükk käsitleb minu magistritöö praktilise osa raames toimunud kuraatoriprojekte, analüüsides nende kuratoorseid meetodeid ja strateegiaid ning reflekteerides toimunud projektide protsessi üle kriitilisest vaatepunktist. Peatükk on jaotatud kahte ossa, millest esimene tutvustab lugemisklubi formaati feministliku kureerimismeetodina ning analüüsib näituse „Tervitused ja mis iganes taastaks meie katkema kippuva suhte“ eeltööna toimunud lugemisklubi eesmäärke ja puudujääke. Peatüki teine osa on pühendatud magistritöö praktilise osana valminud näituste kureerimisprotsessi analüüsile, rakendades esimeses peatükis tutvustatud teadmisi naistevahelise sõpruse ja feministliku kureerimise teemadel.

Näitus „Tervitused ja mis iganes taastaks meie katkema kippuva suhte“ toimus 3. veebruarist kuni 25. märtsini 2023 Kogo galeriis Tartus. Näitusel osalesid kunstnikud Agnè Jokšë, Anna Trell⁸⁴, Cloe Jancis ja Diāna Tamane. Näitus oli pühendatud naistevahelisele sõprusele ning rajanes osaliselt koos kunstnikega läbiviidud lugemisklubil. Näitus „Kaunitar koletise kõhus“ toimus 8. märtsist kuni 1. aprillini 2023 Draakoni galeriis Tallinnas. Näitusel olid eksponeeritud Maria Izabella Lehtsaare ja Sarah Nõmme teosed ning see oli kureeritud koos Anita Kodanikuga. Näitus oli meie teine ühine ülesastumine, järgnedes meie esimesele näitusele „Raskekaalu õrnus“, mis toimus 26.–31. augustil 2022 Vent Space projektiruumis Tallinnas. Jätkates juba esimesel näitusel alustatud teemadega, käsitles Nõmme ja Lehtsaare ühisnäitus inimestevahelise intiimsuse ja lähedusega seotud haavatavust armastuse ja vägivalla väljendusvahendite kaudu.⁸⁵ Mõlemad projektid olid kaasaegse kunsti näitused ning kureeritud kväärfeministlikus vaimus, mis pidi väljenduma nii näituse teemades ja eksponeeritud teostes, aga ka koostöölises vormides ja kureerimispõhimõtetes.

---

⁸⁴ Kunstnikerühmitus, kuhu kuuluvad Loora Kaubi, Sarah Nõmm ja Sofia Fattahhova.

⁸⁵ Mõlema näituse passid koos fotodokumentatsiooni ja kõigi näitust saatvate tekstide ning teiste detailidega on lisatud töö lõppu.

2.1. Lugemisklubi feministliku kuratoorse meetodina

Idee lugemisklubi ja näituse formaatide ühendamise kohta naistevahelise sõpruse teemalise projekti raames sündis minu jaoks korraga. Ehkki ma ei olnud varem lugemisklubi kui pedagoogilise võttega näituse ettevalmistusena töötanud, oli mulle selge, et see on meetod, mida saab kasutada feministlikust vaatepunktist. Alles hiljem puutusin kokku tekstidega, mis tutvustasid erinevate projektide varal lugemisklubi või mõne teise pedagoogilise formaadi ja kväärfeministliku agenda ühendamist kaasaegse kunsti kontekstis.

Näituse „Tervitused ja mis iganes taastaks meie katkema kippuva suhte“ eeltöona toimus lugemisklubi 2022. aasta suvel kahel korral, ehkki algselt leppisime kunstnikega kokku kolmes kohtumises. Mõlemad kohtumised olid minu kui projekti kuraatori poolt ette valmistatud, et oleksin võimeline pakkuma algtasandil ühiseid baastadmisi sõpruse tähenduse muutumisest ajaloo jooksul, kontekstualiseerima sõpruse soolisi aspekte ning siduma neid levinud hoiakutega ja kultuuriliste representatsioonidega.⁸⁶

Lugemisklubi esimene kohtumine, mille olin enda jaoks pealkirjastanud kui „Sissejuhatus. Sõprusest—milleks see oluline on ja kuidas seda omavahelises koostöös mudeldada?“ toimus 11. juulil Lugemiku raamatupoes Tallinnas. Esimesel kohtumisel osalesid kunstnikud Anna Trelle, Cloe Jancis, Diāna Tamane ja Eva Mustonen. Projekti algfaasis olid praktilistel põhjustel kaasatud vaid Eestis tegutsevad kunstnikud⁸⁷. Kohtumine keskendus temaatilisele sissejuhatusel, et markeerida sõpruse tähenduse muutumisi ning seda, et lähedase ja intiimse sõpruse roll kõige olulisema inimestevahelise suhtena on ajaloolises vaates midagi uut. Lisaks pidi esimene kohtumine sisse juhatama sooküsimuse antud teemas. Esimene kohtumine põhines kahel tekstil: peatükil „The Importance of Friends: The Most Recent Past“⁸⁸ („Sõpruse olulisus: kõige hilisem ajajärk“) Barbara Caine'i toimetatud kogumikus; ja Johanna Rossi artikkel „Sõbranna – sõbralaadne toode. Kultuurilisi representatsioone meilt ja mujalt“⁸⁹ 2012. aasta Vikerkaares. Tekstidega suhestumise

---

⁸⁶ Mõlemad lugemisklubi kohtumised on kunstnikega kokkuleppel helisalvestisena talletatud. Helifailid, transkriptsioonid ja kohtumiseks ettevalmistavad tekstifailid on autori valduses ning ei ole tööle lisatud.

⁸⁷ Eva Mustonen lõpuks näitusel ei osalunud ning Agnè Jokšè olemasolev teos sai lisatud komplekti hiljem. Kuna selleks hetkeks oli ka lugemisklubi tegevus lõpetatud, ei saanud ta selles osaleda.

⁸⁸ Peel, M., Reed, L., Walter, J., The Importance of Friends: The Most Recent Past. – Friendship: A History. Ed. B. Caine. New York: Routledge, 2009, 317–355.

⁸⁹ Ross, J., Sõbranna – sõbrannalaadne toode. Kultuurilisi representatsioone meilt ja mujalt. – Vikerkaar 2012, Nr 1–2, <http://www.vikerkaar.ee/archives/12871> (vaadatud 27. IV 2023).

innustamiseks palusin kõigil osalistel välja valida igast tekstist 1–3 tsitaati, mis neid eriliselt kõnetasid, et nende abil vestlust ja isiklike vaatepunktide jagamist soodustada.

Ettevalmistavalt palusin kunstnikel mõelda sellele, milliseid suhteid peavad nad sõpruseks; miks sõprusena kirjeldatud suhted neile olulised on; kas ja kuidas sugu sõprussuhete kontekstis nende arvates toimib; kas ja kuidas erinevad sõprussuhted erinevate sooidentiteediga inimestega. Seminari käigus jagasime endale olulisi tsitaate ning vestlesime teemadel, mis nendest tsitaatidest tõukusid. Sellele oli pühendatud enamik kohtumise ajast, sest see aitas rääkida just ennast huvitavatest teemadest, leida ühiseid kokkupuutepunkte, viidates samal ajal tekstidest loetud teadmistele. Lisaks rääkisime meie jaoks tähtsatest sõpruse omadustest ning sellest, miks sõprus meile oluline on. Kõik eelnev valmistas ette ühise mõistekaardi loomist seminari lõpul, mis näitas olulisi nüansse, mis on sõprussuhete ja näituseprojektide tegemisel ühised. Märkisime koos üles omadused nagu vabatahtlik suhe, toetus, võrdsus, austus, usaldus, ausus, siirus ja sarnane huumor. Need omadused pidid ideeliselt olema meie koostöö aluseks ning aitama meil näituseprojekti vältel mudeldada sõprust. See tähendab, et näituse eesmärgiks ei olnud mitte omavahel sõpradeks saada, vaid kasutada teatud sõprusele omaseid suhestusviise, et luua turvaline ja üksteist võimestav koostöö.

Teine kohtumine pealkirjaga „Naiste sõprus ja armastus“ toimus 16. augustil Kogo galeriis Tartus. Teine seminar tegeles sisukamalt just naiste suhetega sõpruse kontekstis, käsitledes ka keerulisemaid ja isiklikust eelhäälestusest sõltuvaid arusaamisi armastusest ja romantikast. Teisel kohtumisel osalesid peaaegu kõik kunstnikud kohapeal, üks Anna Trelli liikmetest oli ühendatud videokõne vahendusel. Teiseks kohtumiseks lugesime bell hooksi teksti „Lasting Love: Romantic Friendships“⁹⁰ („Kestev armastus: romantilised sõprussuhted“); ja intervjuud „Friendship as a Way of Life“⁹¹ („Sõprus eluviisina“) Michel Foucault’iga. Need tekstid pidid aitama meil käsitleda sõprust feminiinsest vaatepunktist, viidates sellele, kuidas seksuaalsus ja romantika naiste sõprusesse puutub. See kohtumine tegeles naistevahelise intiimsusega ja meie eesmärk oli mõtestada lähedaste inimestega jagatud läheduse erinevaid varjundeid.

Ettevalmistavalt palusin kunstnikel mõelda, kuidas saame lähedasteks inimestega, keda oma sõpradeks peame (millised tegevused, interaktsioon, tunded, kohad jne selleks olulised on); kuidas seksuaalsus erinevatesse suhetesse puutub; milline on sõpruse ja

---

⁹⁰ hooks, b., Lasting Love: Romantic Friendships. – hooks, b., Communion: The Female Search for Love. New York: HarperCollins, 2003 [2002], lk 206–217.

⁹¹ Friendship as a Way of Life. – Essential works of Foucault, 1954–1984. Volume 1, Ethics, subjectivity and truth. Ed. Rabinow, P. Harmondsworth: Penguin Books, 2000, 135–140.

seksuaalsuse suhe; kuidas on sõpradel võimalik koos olla Foucault' mõttes „paljastatult“; kuidas mõistame romantikat ja kas seda on võimalik laiemalt tõlgendada kui ainult tegevusi, atmosfääri vmt, mis puutub romantilistesse seksuaalsuhetesse. Taas lähtusime kohtumise jooksul peamiselt enda jaoks olulistest tsitaatidest, sest see aitas tegeleda kunstnike jaoks kõige huvitavamate tekstinüanssidega ning ülejäänud aja lähtusime minu poolt väljamõeldud küsimustest spetsiifilisemate ideede kohta loetud tekstides. Teine kohtumine laienes sujuvalt suvise Tartu väisamiseks ning vabas vormis vestluseks ka galeriist väljas. Rohkem ja vähem projektiga seotud teemad kerkisid üles veel lõunatades, kaltsukaid külastades ja Vasula järves ujudes.

Nagu eelpool mainitud, pidi lugemisklubi algselt koosnema minimaalselt kolmest kohtumisest. Viimane kohtumine oli planeeritud 30. septembrile ning pidi keskenduma kunstnike endi näidetele naiste sõpruse kohta, viidates näiteks oma lemmik-kultuuritekstidele või isiklikele suhetele. Kohtumine pidi toimuma vabas vormis ühe liikme kodus, koos einestades ja omi näiteid jagades (kaasaarvatud mina). Ettevalmistavalt palusin kunstnikel mõelda, millest nende lemmik naiste suhete teemaline kultuuritekst räägib; kuidas seal sõprust kujutatud on; millised on peamised motiivid; milliseid mõtteid ja tundeid tekst tekitab. Viimane kohtumine pidi lõppema ühise filmiõhtuga, vaadates Noah Baumbachi ja Greta Gerwigu filmi „Frances Ha“ (2013). See kohtumine jäi ära, kuna liiga paljud meie seast pidid kas tervislikel põhjustel või teiste projektide toimumise pärast puuduma. Ka hiljem osutus kohtumise organiseerimine inimeste ajagraafikute pärast võimatuks.

Lugemisklubi kohtumiste eesmärgiks oli tutvuda näituse keskmes oleva teema, naistevahelise sõprusega, ning koos loetud tekstide ja enda kogemuste abil analüüsida naiste sõpruse erinevaid nüansse. Lugemisklubis osalemine pidi aitama mõtestada naiste sõprussuhteid ja nende erinäolisi representatsioone ning kannustama meie omavahelist diskussiooni, luues ühise teadmiste ja kogemuste jagamise ruumi, mis on omakorda näituse loomise aluseks. Minu eesmärk lugemisklubi tegemiste ettevalmistamisel oli pakkuda kunstnikele oma sõprussuhete mõtestamiseks materjale, tuge ja arutlemise platvormi, et igäüks saaks tõuget tegelemaks just ennast huvitavate teemadega. Lugemisklubi pidi toimima kunstniku tööprotsessi toetava eelhäälestusena ja aitama muuta protsessi horisontaalsemaks. See tähendab, et rakendasin lugemisklubi kui kuratorset meetodit, et luua projekti raames ühtekuuluvustunnet, tasandada ühise jagamise ja õppimise abil meievahelisi võimusuhteid ja lähtuda just kunstnike huvidest. Sellisel moel oli alguses väga raske ennustada, millise vormi näitus lõpuks võtab ning olin väga valmis selleks, et vaid oma teoste tegemise asemel oleksid kunstnikud huvitatud ka näituse üldist vormi mõjutama.

2.1.1. *Affidamento* praktika

Lugemisklubi formaadiga töötamine oli minu jaoks esimene kord ning feministliku kureerimise teoreetilise eeltöö asemel intuitsioonist lähtumine oli taotluslik. Otsustasin prioriteerida oma ajaloolist uurimistööd naiste sõpruse teemadel ning kasutada neid teadmisi, et omal käel katsetada ka kuratoorses mõttes, mis töötab ja mitte. Analüüsides korraldatud lugemisklubi õnnestumist ja puudujääke inspireeris mind feministlike kuraatorite ja kunstiajaloolaste Gabrielle Moseri ja Helena Reckitti omavaheline mõttevahetus⁹².

Moser ja Reckitt viitavad kureerimise kontekstis tsiteerimisele kui nende praktikaid käivitavale lähenemisele, mis võib väljenduda bibliograafilisel moel, aga ka üldisemal viisil teiste panuse tunnustamisel⁹³. Tsiteerimist on ka mujal feministlike praktikate raames analüüsitud, näiteks on sellel oluline roll kanda praktikates, mis suhestuvad autoteoreetiliste⁹⁴ lähenemistega nii kirjanduses, kriitikas kui ka visuaalkunstis. On väidetud, et tsiteerimine on intertekstuaalne lähedus oma allikate ja teiste autoritega, kes valitakse spetsiifiliste elukogemuste ja ideedega identifitseerumise põhjal, et mitte nende abil, vaid nendega koos enda kogemust mõtestada ja uusi teadmisi luua⁹⁵. Taoline lähenemine tsiteerimisele loob, kinnitab ja taastoodab mõttelist (kväär)feministlikku kogukonda. Moser ja Reckitt osutavad ka kunstnik Céline Condorellile, kes uurib sõprust elu ühe alustalana, mis ei hõlma ainult inimestevahelisi suhteid, vaid ka näiteks ideede ja probleemidega suhestumist. Ta on oma teoseid pealkirjastanud sõprade järgi, osutades sõprussuhete mõjule tema loomingus ning sõprade toele eraelus ja loomingulise töö juures. Oma doktoritöös tegeles Condorelli edasi sarnaste teemade ja lähenemistega, mis muuhulgas väljendus 16-leheküljelises tänuavalduste nimekirjas, mis tunnustas lisaks otsestele mõttekaaslastele ja abilistele ka varasemaid teoreetikuid ja praktikuid, kelle töö tulemusel oli tal võimalik oma uurimistööd kirjutada.⁹⁶

---

⁹² Moser, G., Reckitt, H., *Feminist Tactics of Citation, Annotation, and Translation: Curatorial Reflections on the Now You Can Go programme*. – *OnCurating* 2016, Issue 29 (May), lk 42–48.

⁹³ Samas, lk 43.

⁹⁴ Autoteooriast hakati rääkima 21. sajandi alguses, et kirjeldada kirjandusteoseid, mis seovad autori autobiograafiat teooria ja filosoofiaga eneseteadlikul viisil. Järgnevalt hakati autoteoreetilisi impulsse tuvastama ka teistes kunstivormides, seega hõlmavad autoteoreetilised praktikad lisaks kirjandusele ka visuaalkunsti, etenduskunste, akadeemilist uurimistööd, filosoofiat, kriitikat jpm, sageli neist mitmeid omavahel põimides.

⁹⁵ Fournier, L., *Citation as Relation: Intertextual Intimacies and Identifications*. – Fournier, L., *Autotheory as Feminist Practice in Art, Writing, and Criticism*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press, 2021, lk 148–149.

⁹⁶ Moser, G., Reckitt, H., *Feminist Tactics of Citation, Annotation, and Translation: Curatorial Reflections on the Now You Can Go programme*, lk 43.

Moser ja Reckitt tutvustavad Now You Can Go⁹⁷ programmi ja oma feministlike töögruppide varal—Moser kuulub Torontos tegutsevasse EMILIA-AMALIA⁹⁸ töögruppi ja Reckitt kuulub Londonis tegutsevasse lugemisklubisse Feminist Duration Reading Group⁹⁹— erinevaid lähenemisi, ülesandeid, kitsaskohti ja küsimusi, mis mõne feministliku lugemisklubi või muu taolise regulaarse ja programmiliselt kureeritud kooskäimise raames tõstatada võivad. Näiteks EMILIA-AMALIA töögrupp tõukub mõistest *affidamento* ehk naistevaheline usaldus ning nende töögrupi eesmärk on kirjutamist ja autobiograafiat kasutades mõelda hääle, autorluse ja tsiteerimise-viitamise küsimuste peale.¹⁰⁰

Affidamento on mõiste ja praktika, mille võtsid kasutusele Milan Women's Bookstore (alates 1975, Milano naiste raamatupood) liikmed. Nagu ülal mainitud, viitab *affidamento* naistevahelisele usaldussuhtele, mis ei olnud muidugi Milano naiste raamatupoe liikmete poolt leiutatud, vaid oluline oli selle selge sõnastamine ja teadlikult oma tegevuse aluseks seadmine. Raamatupood loodi ühisprojektina, see töötab vabatahtlikkuse põhimõttel ning seal müüakse ainult naisautorite loomingut. *Affidamento* ehk usaldussuhe on nende kollektiivses praktikas poliitilise töö aluseks ning aitab üksteise talente, teadmisi ja ihasid välja tuua ning käivitada. Oluline on, et *affidamento* põhineb naiste erinevustel, mille raames üksteise vastu tuntav usaldus on samal ajal koostöö alguspunkt. Ehkki *affidamento* on midagi, mille väljakujunemine võtab ilmselt kollektiivses töös kaua aega, on see idee inspireerinud mitmeid kultuuriväljal tegutsejaid, kes on selle põhjal erinevaid harjutusi välja mõelnud.¹⁰¹

Nii Moseri kui Reckitti praktika on vähemalt lugemisklubide kontekstis väga tugevalt mõjutatud Milan Women's Bookstore kollektiivist. Moser arvab, et naistevahelised *affidamento* suhted mingites olulistes nüanssides üksteisest erinevate naiste vahel, kes suudavad need erinevused muuta oma suhete oluliseks ning edasiviivaks osaks, on tänaseni väga radikaalsed. Sellistel ühisosade leidmise ja erinevustest tugevuse tegemise viisidel on oluline roll mitmesugustes pedagoogikaga seotud kontekstides, kaasahaaratud mentorsuhetes. Näiteks üks oluline erinevus on vanus. Leida viljakaid viise erinevas vanuses naiste omavaheliseks koostööks on radikaalne lähenemine, sest see kritiseerib naiivset, 1970. aastate angloameerika kultuuriruumist pärinevat ja vaikimisi samasust eeldavat sõsarkonna

---

⁹⁷ Vt rohkem:

<https://archive.ica.art/sites/default/files/downloads/Now%20You%20Can%20Go%20Full%20Programme/index.pdf> (vaadatud 18. IV 2023).

⁹⁸ Vt rohkem: <https://www.emilia-amalia.com/about/> (vaadatud 18. IV 2023).

⁹⁹ Vt rohkem: <https://www.feministduration.com/> (vaadatud 30. IV 2023).

¹⁰⁰ Moser, G., Reckitt, H., *Feminist Tactics of Citation, Annotation, and Translation: Curatorial Reflections on the Now You Can Go programme*, lk 43.

¹⁰¹ Martinis Roe, A., *An Exercise in the Practice of Affidamento*. – *OnCurating* 2018, Issue 36 (April), lk 51.

ideed, laiendades seda eri põlvkondi haaravaks suhteks. Vanus ei ole aga ainus oluline erinevus ning mõlemad kuraatorid rõhutavad ka oma lugemisgruppides interseksionaalse enesekriitika olulisust ning eetilisi väljakutseid seoses oma gruppide mitmekesisemaks muutmise¹⁰².

Reckitt viitab veel näiteks Milan Women's Bookstore kollektiivi mõjule ühe Now You Can Go programmi töötoa puhul, kus osalejad jagunevad paarideks ja üks naine jutustab teisele ühest võtmetähtsusega *affidamento* suhtest oma elus. Kuulaja ülesandeks on see lugu üles kirjutada ja jutustajale kingituseks teha. Reckitt räägib sama harjutuse tegemisest Feminist Duration Reading Group lugemisklubis ning sellest, kuidas seal kaasati samasse harjutusse ka end mehena identifitseerivad osalised ning milline oli nende tagasiside sellele ülesandele.¹⁰³ Seega on oluline märkida, et lisaks sellele, et mõlemad lugemis- või töögrupid on kväärsõbralikud, on vähemalt Feminist Duration Reading Group lugemisklubis saanud ja osalenud ka paiksoolised mehed.

2.1.2. Näituse „Tervitused ja mis iganes taastaks meie katkema kippuva suhte“ eeltöona toimunud lugemisklubi kriitika

Vaadates tagasi näituse „Tervitused ja mis iganes taastaks meie katkema kippuva suhte“ eeltöona toimunud lugemisklubile ning olles vahepeal lähemalt töötanud feministlikku kureerimist puudutava kirjandusega, joonistuvad välja mõned murekohad ja nendest puudujääkidest kannustuvad mõtted lugemisklubi edasiarendusteks.

Esiteks on interseksionaalse feminismi vaatepunktist lugemisklubi kõige suuremaks puudujäägiks minu ja kunstnike liigne sarnasus. Ehkki meie seas oli osalejaid, kelle emakeel on läti või vene keel, oleme kõik Eestis tegutsevad, valge nahavärviga paiksoolised naised, kellest vaid üks identifitseerub kväärina. Kväärkunstnike vähene kaasatus oli algusest peale minu hinnangul projekti puuduseks, millega protsessi vältel tegelesin ning mis päädis Agnè Jokšè olemasoleva teose kaasamisega. Lisaks oleme osalenud kunstnikega haridustasemelt ja majanduslikult seisult pigem sarnased. Näituse avapäeval tehtud kuraatorituuril juhtis kuraator ja kriitik Kaisa Eiche tähelepanu asjaolule, et oleme ka enam-vähem ühevanused. Ehkki kõige noorem meist oli lugemisklubi toimumise ajal 23-aastane ning kõige vanem 35-

---

¹⁰² Moser, G., Reckitt, H., *Feminist Tactics of Citation, Annotation, and Translation: Curatorial Reflections on the Now You Can Go programme*, lk 44.

¹⁰³ Samas, lk 44.

aastane, ei ole see siiski piisav erinevus, et kaasatud oleks erinevad põlvkonnad. Interseksionaalne lähenemine projektides, mis tegelevad identiteedi või kogemuse teemadega, on oluline ning tulevastes edasiarendustes peaks kindlasti kaasama erinevamaid inimesi, mis annaks Moseri vaimus alust viljakamaks projektiks. Samas võib väita, et olles teadlik oma vaatepunkti piiratusest ja seda teadvustades, ei pruugi näituse tiimi liigne sarnasus olla alati halb—see oleneb paljuski sellest, kuidas oma eesmärged sõnastada

Teiseks võib olla kriitiline lugemisklubi formaadi ühekülgsuse suhtes. Meie kaks kohtumist olid mõlemad minu kureeritud ning nende raames lugesime mõlemal korral kahte teksti, mille varal arutasime nendega seonduvaid küsimusi. Ehkki võib väita, et kohtumised pidid algselt mitmekülgsemad olema ning lihtsalt viimase osa ärajäämise pärast ei jõudnud kaasavamate lähenemisteni, mille raames ka kunstnikud oleksid loodetavasti rohkem aktiveerunud, ei saa eirata toimunud kohtumiste teksti- ja arutelukesksust. Sellest johtuvalt on väga inspireeriv *affidamento* kontseptsioon ja eelnevalt kirjeldatud ülesanne, mis koosneb lisaks autobiograafiliste lugude jutustamisele ka kirjutamisest. Samal ajal teadvustan, et *affidamento* praktikani ja usaldussuhteni jõudmine nõuab kindlasti palju rohkem aega kui kaks või kolm kohtumist. Kindlasti saaks minu korraldatud lugemisklubi edasi arendada, kui lisaks tekstidest tõukuvale arutelule kasutada ka erinevaid ülesandeid ja mängu. Heaks näiteks on ka eelmises peatükis kirjeldatud nõiakursused, mis samuti põhinesid erinevatel kunsti ja aktivismi kasutataval töötubadel ning kollektiivsel uurimistööl.

Viimase kohtumise ärajäämine ning ühise vaba aja leidmise võimatus projekti hilisemas faasis on osalt kuraatori tegemata töö. Samas on oma roll siin kanda ka kunstivaldkonnas töötamise ebakindlusel—sageli vaid sümboolse tasu eest töötavad vabakutselised kunstnikud ja kuraatorid võtavad enda kanda korraga mitu projekti, mis varem või hiljem hakkavad ajakavas kattuma. Lisaks, kui käsitleda lugemisklubi ja näitust eraldi, on oluline teadmine, et minu korraldatud lugemisklubis osalemine ei olnud tasustatud. Seega võib kritiseerida, et soodustasin kunstiväljal tasuta töö tegemist.

Ehkki ka kolme kohtumisega poleks olnud võimalik saavutada koostööd, mida näen ideaalina, oleks see kindlasti muutnud lugemisklubi kontseptuaalselt tugevamaks, loonud ühtekuuluvustunnet kogu grupi vahel ka projekti hilisemas faasis ja toetanud minu feministliku kureerimise eesmärged, millest osad jäid saavutamata. Samas on taoliste ettevõtmiste tuumikolemuseks see, et protsessi ei ole võimalik lõpuni kontrollida. Viimane kohtumine pidi keskenduma kunstnike jaoks olulistele sõpruslugudele kultuuris või oma elus, sarnanedes mingil määral eelmainitud *affidamento* harjutusega. Enda jaoks oluliste lugude, (kultuuri)tekstide ja viidete jagamine on intiimne, sest põhineb enda huvide ja enda jaoks

oluliste asjade avamisel teistele. See saab toimuda turvatundes ja muudab inimesi lähedasemaks ning oleks kindlasti pidanud kuuluma lugemisklubi programmi, eriti arvestades, et minu sooviks oli protsessis sõprust mudeldada.

Kokkuvõtteks järeldan, et lugemisklubi oleks olnud mitmekülgsem, kui oleksin kaasanud erinevamaid inimesi, sest see oleks sobinud paremini minu eesmärkide ja projekti sõnastusega, mis rõhutas sõpruse erinäolisust. Üks võimalus selle vältimiseks edaspidi on järgmiste sarnaste projektide raames lugemisklubi avamine publikule. See tähendab, et projekti alguses on lugemisklubisse võrdväärselt kutsutud kunstnikud ja kõik teised soovijad. Arvestades, et erinevate inimeste osaluseni jõuda võib olla keeruline, tuleks suureks abiks ka lugemisklubi formaatide mitmekülgsemaks muutmine. Vaid tekstipõhistest lähenemistest edasi liikumine kaasates töötubades erinevaid tegevusi oleks huvitav ja võiks muuta kohtumised ligipääsetavamaks ka inimestele, kes pelgavad tekstiga töötamist.

2.2. Sõprus ja feministlik kureerimine minu näitustel

Ehkki olen seni koostööd teinud mitme kunstnikuga, kes on suure osa oma praktikast pühendanud soo- või seksuaalsuse teemade kriitikale, identifitseeruvad neist vähesed feministidena või on nõus oma praktikat selgelt feministliku agendaga siduma. Sarnane tähelepanek kordub ka mitmes tekstis Katrin Kivimaa toimetatud kogumikus „Working with Feminism: Curating and Exhibitions in Eastern Europe“¹⁰⁴ („Feminismiga töötades: kureerimine ja näitused Ida-Euroopas“), milles erinevad autorid pakuvad põhjuseid, miks kunstnikud, kelle loomingut võiks pidada feministlikuks, end siiski selle mõttevooluga vähemalt otsesõnu siduda ei soovi. Näiteks Ameerika kunstnik ja kunstiharitlane Mira Schor on väitnud, et 1980. ja 1990. aastatel sündinud kunstnikud ei taha ennast identifitseerida feministidena, sest see takistaks institutsionaalset läbilöömist¹⁰⁵.

Arvestades mu enda huvisid kuraatorina ja eri projektide kureerimise käigus toimunud mõttevahetusi kunstnikega, võin öelda, et vähemalt praegu olen suuresti töötanud just kunstnikega, kelle kriitika normatiivsele soo- ja seksuaalsuse-diskursusele on tugevalt

---

¹⁰⁴ Working with Feminism: Curating and Exhibitions in Eastern Europe. Ed. Kivimaa, K. Tallinn: Tallinn University Press, 2012.

¹⁰⁵ Schor, M., The *ism* that dare not speak its name. – M/E/A/N/I/N/G Online, https://writing.upenn.edu/pepc/meaning/03/Schor-MIra_2005.html (vaadatud 10. V 2023).

sotsiaalkriitiline, juurdudes samal ajal isiklikesse kogemustesse ja tähelepanekutsesse. Kuigi paljud kunstnikud ei soovi ennast siduda feministliku mõttevooluga, sest peavad sellega suhestumist problemaatiliseks näiteks seoses radikaalfeministide vaatepunktidega, lähtun oma praktikas feministlikust kureerimissuunast suuresti nii nagu eelnevas peatükis kirjeldatud. Minu positsioneerumine feministliku mõttevoolu sees on kindlasti kväärfeministlik, sest ma ei usu, et tänapäeval oleks võimalik töötada feministlikus agendas, keskendudes vaid paiksooliste naiste küsimustele. Olen veendunud, et tänapäevane feministlik lähenemine peaks olema interseksionaalne ja arvestama ka teiste marginaliseeritud soo- ja seksuaalvähemustega erinevate rühmiskogemuste ristmes.

2.2.1. Näitus „Tervitused ja mis iganes taastaks meie katkema kippuva suhte“

Näitusel „Tervitused ja mis iganes taastaks meie katkema kippuva suhte“ osalesid ainult paiksoolised naised: kolm kunstnikku (Agnè Jokšë, Cloe Jancis ja Diāna Tamane) ja üks feministlik kollektiiv (Anna Trelle); laiendatud kollektiivis osales näitusel ka graafiline disainer (Aleksandra Samulenkova) ja etikettide kujundaja (Maria Izabella Lehtsaar), kellest viimane identifitseerub mitte-binaarsena. Näitusel oli eksponeeritud üks selgelt kväärvaatepunktist kõnelev teos, ehkki põhitiimi ja laiendatud kollektiivi näol olid projektiga seotud mitmed kväärinimesed.

Näituse teema oli sõprus ning kuna see tõukus kunstnike kogemustest, kommuniqueeris see nelja naise isiklike vaatepunkte ja lugusid. Kõik uute teoste esitlejad tegid esmased ettepanekud oma teosteks ise ilma minupoolse juhendusega. Minu heameeleks sooviti tegeleda nii naiste sõpruse läheduse ja intiimsusega, aga ka konfliktidega. Kui Jancise¹⁰⁶ ja Tamane¹⁰⁷ teosed olid justkui kantud naiste sõprust idealiseerivast kuvandist, tegeles Trelle¹⁰⁸ sõpruse probleemidega pooleli jäänud vestluste algatamise näol. Tervikusse lisandus hiljem ka Jokšë¹⁰⁹ teos 2019. aastast, mis samuti rääkis sõprusega seotud südamevalust ja lahkuminekust, seekord spetsiifiliselt kväärvaatepunktist. Seega ehkki teoste terviku puhul oli saavutatud tasakaal nii sõpruse ideaalkuvandite kui ka selle negatiivsete poolte vahel, ei käsitletud keegi naiste sõpruse negatiivset stereotüüpi õelate tüdrukute kuvandi kaudu. Üks

¹⁰⁶ „Pühendusega mu armastatud sõpradele“, joonistus ja kangale trükitud fotod, 2023.

¹⁰⁷ „Minu sametised talved“, fotod tinditrükis, keraamika ja seinamaal, 2023.

¹⁰⁸ „Kirjad ei punasta“, installatsioon taaskasutatud mööblist ja tsüanotüüpia kangal, 2023.

¹⁰⁹ „Dear Friend“ („Kallis sõber“), digitaalne HD video ja heli, 2019.

sõnum, mis vaatajad võisid näituselt endaga kaasa võtta oli, et sõprus võib olla lähedane, intiimne ja toetav, aga sellest ei puudu ka haiget tegevad konfliktid ja lahkuminekid. Ehkki võib kritiseerida, et näitus oli essentsialiseeriv ning representeeris vaid väikest osa võimalikest kogemustest või et see oli suures osas seotud naise identiteedi kui paiksoolise sättumusega, loodan et Trelli ja Jancise teosed pakkusid suhestumist ka laiemale publikule, sealhulgas mitte-binaarsetele inimestele, transinimestele ja meestele.

Ajalooliste viidetega ümber käimine näituse „Tervitused ja mis iganes taastaks meie katkema kippuva suhte“ kontekstis puudutab näituse kuraatoripositsiooni ja näituse saateteksti. Ehkki kõik eksponeeritud teosed olid kaasaegse kunsti valdkonnast, viitasin kuraatoritekstis (LISA 25) selgelt sooküsimusele sõpruse ajaloos ega varjanud oma feministlikku vaatepunkti ajalootekstide tõlgendamisel. Minu jaoks oli oluline markeerida projekti alguspunkt minu uurimistöös ja laiem teadmine, kus publik ei pruugi sageli teadvustada, et sõprus on erinevatel aegadel tähendanud erinevaid suhteid ning sooküsimus selles väljendub eri aegadel erineval moel ning allub mitmetele lugemisviisidele. Samal ajal on magistristöo teoreetiline osa võimalus tegeleda naiste suhete ajaloo kompleksusega ja sinna sisse kirjutatud vastuoludega, mida nii väikse näituse puhul ei ole lihtne teha.

Näitus toimus Kogo galeriis Tartus, mis on 2018. aastast tegutsev müügigalerii, kus ma 2018–2019 galerii assistendina töötasin. Valik teha näitus just seal oli minu otsus ja kuna see toimus vahetult peale kunstnike osaluse kinnitamist, aga mitu kuud enne meie aktiivsema koostöö algust, võtsin selle vastu üksi. Osalt oli see kantud koolipoolsest survest kinnitada projekti toimumise koht, et jõuaksin selle teostada etteantud ajaraami sees ning avalike kutsungite kaudu koha leidmine oleks andnud vähe valikuid ja võinud ka projekti toimumist edasi lükata. Teisalt andis näitusepaiga olemasolu kohe alguses turvatunnet kunstnikele, kes selle aspekti peale peavad mõtlema, eriti uute teoste produtseerimisel. Samas võib tagantjäreli kritiseerida näituse toimumist müügigaleriis, sest koostöö taolise institutsiooniga vähendab näiteks minu võimalusi kunstnike palganumbrit mõjutada, mis on neil etteantud tagasihoidlik tasu. Seega panin ma kunstnikud ebamugavasse olukorda, kus nad pidid sümboolse tasu eest osalema pikemaajases ja tavapärasemast enam kohtumisi eeldavas projektis ning minu väljavaated nende tasu suurendada olid kehvad. Lisaks, ehkki juba kunstiväljal tuntud nimega galeriis näituse tegemine saab suure tõenäosusega rohkem tähelepanu, seehulgas jõudes ka laiemale publikuni¹¹⁰, tundub mulle tagantjärele, et taolise teema ja intiimse eeltöö kontekstis oleks võinud teha hoopis korterinäituse, suhestudes nõnda teema elulisusega veelgi paremini.

---

¹¹⁰ Näitust külastas 445 inimest, lisaks käis näitusel 3. märtsil toimunud galeriide öö ajal umbes 600 inimest.

Nagu eelnevas alapeatükis tutvustatud, põhines näitus 2022. aasta suvel toimunud lugemisklubil, mille üheks eesmärgiks oli kannustada meid ajutise kogukonnana mõtlema, kuidas sõprust näituse koostöö raames mudeldada. Märkisime üles mitmed omadused, mis meile selle puhul olulised tundusid, ning minu soov kuraatorina oli suunata meid sellise koostöövormi poole, mille tulemusel saaksime näituse tegemisele läheneda kollektiivselt, seda juba teoste produtseerimise faasis. Selle all pean silmas seda, et kunstnikud mitte ei tee oma teoseid peale lugemisklubi valmis üksinda ja vaid suhtluses minu kui näituse kuraatoriga, vaid meil on ühised koosolekud, kus saame oma ideid teistele näidata ja tagasisidestada, arutada võimalusi koostööks mõne teose või teoste vahelise ruumi loome näol. Ehkki peale teise lugemisklubi kohtumist väljendasid mitmed kunstnikud huvi selle lähenemise vastu, vajus see sügisel mitmetel asjaoludel soiku ja näituse teosed valmisid siiski igaljuhul eraldi.

Seega võib kriitiliselt analüüsida minu püüdlusi jagada näitusega töötamine mitmete kuude peale ja väärtustada protsessuaalset lähenemist, mille raames oleks ka kunstnikel rohkem agentsust näitust tervikuna mõjutada. Seda selle projekti puhul ei toimunud, sest alates 2022. aasta septembrist kuni näituse avamiseni 2023. aasta märtsis suhtlesid kõik kunstnikud minuga üksinda ning mitmete liikmete tihe graafik, sealhulgas minu enda äraolek 2022. aasta oktoobris ja novembris, ei lubanud meil enam grupina kohtuda. Peab tõdema, et sellist lähenemist, mida iseloomustab protsessuaalsus, ajutise kogukonna loomine ja kollektiivne loome, on praktikas pigem raske saavutada. Kindlasti mängib rolli siin kuraatori karisma ning võime inimesi sütitada ja motiveerida, aga ka kõikide osaliste eraelu ning teised töökohad või projektid, millest viimane aspekt näitab meie kaasaegsel kunstiväljal töötamise ebakindlust—kunstnikud võtavad vastu palju projekte ja töötavad sageli läbipõlemise äärel, sest osavõtud on paljudes projektides tasustatud vaid sümboolselt ega anna piisavalt rahalist kindlust, et keskenduda ühele asjale korraga. See soodustab stressirohket töökeskkonda, viimastel hetkedel asjade tegemist ja läbipõlemist. Näituse eeltöö raames toimus minu ja kunstnike mõttevahetus mitmete kuude jooksul regulaarselt, aga teoste produtseerimise jätsid kunstnikud oma tihedate graafikute ja rahastuse hilise laekumise pärast viimasele hetkele, erinevatele aegadele 2023. aasta jaanuaris. Seetõttu ei saanud ma neid suunata detailides, mida me eeltöö raames tähele ei pannud, aga mis nii-öelda materjaliga töötades välja tulid. Kui teoste reaalsel produtseerimisel oleks alustatud varem, oleksin jõudnud ka kunstnikele anda vajalikku tagasisidet, mis võinuks uutele teostele osades nüanssides kasuks tulla.

Ehkki toimunud projekt on mu enda arvates kollektiivse loome vaatepunktist pigem läbi kukkunud, sest koostööl ja tagasisidel põhinev protsess asendus kiirelt konventsionaalse

kunstniku–kuraatori suhtega ning grupidünaamikat sai ainult lugemisklubi raames katsetada, iseloomustasid minu suhteid kunstnikega ikkagi suures osas omadused, mida pidasime ka sõpruse mudeldamisel juba esimesel kohtumisel oluliseks (vabatahtlik suhe, toetus, võrdsus, austus, usaldus, ausus, siirus ja sarnane huumor). Enamjaolt väljendus see mõistvas suhtumises selle osas, kui kunstnikud ei saanud enam grupikohtumistel sügisel ja talvel osaleda—olguigi, et mulle tundus, et pidin osadest projekti plaanidest kunstnike tiheda graafiku ja nende eraeluliste asjaolude pärast loobuma, tundus mulle olulisem olla paindlik ja toetada neid keerulistel aegadel, et läbipõlemist veel omakorda mitte soodustada. Samas tekitas see kogemus minus kriitilisi küsimusi taolise projekti läbiviimise ja feministliku kureerimise teemadel, näiteks kas ja kuidas peaksin kuraatorina initsieerima koostööd ja kollektiivset lähenemist protsessipõhistes projektides, kui valitud kunstnikke on raske motiveerida või kohtumisi ei saa nende tiheda graafiku, eraelu jmt pärast korraldada?

Kuraator Renée Baert on kirjutanud, et kui mõelda näituseprojektidest ja kuraatoripraktikatest kui kohtadest, kus töötatakse feministlikus agendas, ei pea neid kohti käsitlema feministlike projektide lõpp-punktina. Pigem on nende puhul tegu katalüsaatoritega, kust algavad ideed ja koostööd järgmiste sündmuste ja projektide jaoks, mis võivad katsetada ka alternatiivsete formaatidega.¹¹¹ Kuigi veel ei ole alanud ükski konkreetne koostöö järgneva naiste sõpruse temalise projekti jaoks, oli lugemisklubi ja Kogo galeriis toimunud näituse kureerimine vaatamata selle keerukusele minu jaoks inspireeriv ja uusi edasiarenduse mõtteid kannustav. Loodan, et sellest kujuneb minu jaoks pikemaajaline projekt, mis jätkub nii lugemisklubina kui ka areneb teistesse koostöö vormidesse erinevate inimeste vahel.

2.2.2. Näitus „Kaunitar koletise kõhus“

Näitusel „Kaunitar koletise kõhus“ osalesid kunstnikud, kellest üks identifitseerub mitte-binaarsena (Maria-Izabella Lehtsaar) ja teine paiksoolise naisena (Sarah Nõmm). See oli kureeritud koos Anita Kodanikuga ning laiendatud kollektiivis osalesid näitusel ka graafiline disainer (Kertu Klementi) ja moedisainer (Karl-Christoph Rebane). Näituse koosseis oli selgelt kväärvaatepunktide poole kaldu ning enamik näituse põhi- ja laiendatud tiimist identifitseerub kvääradena.

---

¹¹¹ Baert, R., *Of Other Sites. – Feminisms is Still Our Name: Seven Essays on Historiography and Curatorial Practices*. Eds. Hedlin Hayden, M., Sjöholm Skrubbe, J. Newcastle: Cambridge Scholars Publishing, 2010, lk 159–160.

Näitus tegeles magamistoa kujundi abil turvatunde ja lähedusega, käsitledes korraga armastuse ja vägivalda väljendusvahendeid. Kaks Nõmme teost tegelesid BDSM-praktikate motiivide (piits, sidumine) abil polüamoorsete suhetega¹¹² ning küsimusega, kuidas kujuneb inimese seksuaalsus ning kas lapsepõlv mängib selles rolli¹¹³. Lehtsaar esitles näitusel arvukamalt teoseid, mis olid tasakaalus Nõmme mastaapse voodi-installatsiooniga. Lehtsaare teosed olid kõik uue näituse jaoks tehtud ning ta käsitles muuhulgas lesbilisusega seotud stereotüüpe¹¹⁴ ja lõpetas sellega oma vaimse tervise tegeleva teoste seeria¹¹⁵. Näituse oluliseks teoseks oli kunstnike ja kuraatorite ühistööna valminud päevik, kus ise kirjutatud tekstide ja pildimaterjali abil laiendasime näitusel käsitletud teemasid, aga avasime ka meie pikaaegse koostöö protsessi. Päevik oli loodud kollektiivselt ning seal polnud individuaalset autorlust markeeritud. Sel hetkel me seda ei teadnud, aga praegu saab tagasi viidata ka näiteks eelmises peatükis tutvustatud „Women See Women“ („Naised näevad naisi“) projektile ja nende ainulaadsele kataloogile. Ehkki meie nelja praktika tugevaks ühisosaks on keskendumine soo ja seksuaalsusega seotud küsimustele, soovisime näitust kontseptualiseerides need küsimused tagaplaanile jätta ja keskenduda üldinimlikele nüanssidele nagu vajadus läheduse ja turvatunde järele, seda nii romantilistes kui teistes elutähtsates suhetes (nt sõbrad ja pere).

Näitust võib käsitleda poliitilisse hegemooniasse sekkuvana, kuna seal olid tugevalt esil vaatepunktid, mis tegelesid kvääridentiteedi ja mitte-normatiivsete seksuaalsete praktikatega, mis laiemal ühiskonna tasandil vastuolu veel palju tekitavad. Olukorras, kus naiste ja kväärinimeste loomingut, mis tegeleb soo- ja seksuaalse sättumuse teemadega ka eksplitsiitselt feministlikust vaatepunktist, käsitletakse siiani teatava nišisuundumusena, on veel pikk tee minna, et nii neid vaatepunkte kui ka sellest võrsunud kunsti käsitletaks elu ja kunstivälja tavapärase osana. Näitus ei olnud kindlasti taandatav lihtsustavaks narratiiviks. Püüdsime ideid sõnastada võimalikult avatult ja ka laiemale publikule suhestumisvõimalusi pakkuvalt. Kõige enam tekitas meie jaoks küsimusi olukord, kus publiku ja meedia tagasiside rõhutas korduvalt ideid naiseks olemisest või „tüdrukulikust“ esteetikast. Ühelt poolt domineerisid meie näitusel erinevad roosa ja lilla varjundid ning siidised ja sametised tekstiilid, mida on lihtne stereotüüpiseerida „tüdrukulikuks“ ning selle kaudu tervet näitust lugeda; teisalt on näituse üks kunstnikest avalikult mitte-binaarne ning ehkki see nüanss tuleb

---

¹¹² „Sõlmi lahti mu siidipaelad“, installatsioon, voodipäised ja siidipaelad, 2022.

¹¹³ „Vitsake“, skulptuur, vits ja nahkpaal, 2022.

¹¹⁴ Kväärid käärid I II III“, käsilaos trükitud graafikalehtede seeria; „Tundmatud naudingud“ ja „Pillow Princess“, linoollõiked padjapüüridel, kõik 2023.

¹¹⁵ „Loveless V“, siidist poksipüksid ja -sidemed, 2023.

lihtsamini välja inglisekeelsest kommunikatsioonist, oleksime kuraatoritena pidanud selle markeerimiseks leidma ka viisi eestikeelses tekstis. See tekitas meie jaoks olukorra, kus püüdsime teatud roosat ja pehmet esteetikat näidata ja eksplitsiitselt mitte rõhutada selle „tüdrukulikkust“, kuid saime siiski taaskord kollektiivselt lahterdatud naiskunstnikeks/-kuraatoriteks ja „tüdrukutebändiks“¹¹⁶. Meid pani see mõtlema selle peale, kuidas tulevikus töötada teatud esteetikas ja seda samal ajal lahti kangutada selle senistest stereotüüpsetest seostest, neid ise vähem taastootes.

Näitus toimus Eesti Kunstnike Liidu Draakoni galeriis Tallinna vanalinnas. Kunstnike Liidu galerisse kandideerisime, sest ehkki meie esimene näitus Vent Space projektiruumis sai piisavalt tähelepanu ja näitust külastas arvukalt inimesi¹¹⁷, kestis see vaid viis päeva ja oleks kauema lahtiolekuajaga rohkemate inimesteni jõudnud. Kuna meie koostöö oli meeldiv ja sellest võrsus aina uusi ideid, soovisime seda jätkates pakkuda kunstnikele ja ka endale võimalust arendada samu teemasid edasi ja presenteerida neid näituseruumis, mis tagab nende suurema nähtavuse. Analüüsides Draakoni galeriis kui spetsiifilises institutsionaalses kontekstis töötamist, on minu jaoks oluline keskenduda enesetsensuuri temale. Ühelt poolt kerkis näituse ettevalmistaval perioodil sageli teemaks, kas ja millisel määral võib mittenormatiivsetest soo- ja seksuaalidentiteetidest kannustatud näitus tekitada poleemikat konservatiivsemas kunstipublikus, kes erinevalt Vent Space projektiruumist suurema tõenäosusega just Draakoni galeriisse jõuavad. Teisalt mõtlesime sellele, kas ja millisel määral tegeleme taolisel näitusepinnal enesetsensuuriga. Heaks näiteks on Nõmme teos „Vitsake“, mis sai kunstniku jaoks alguse küsimustest laste seksuaalsuse ja lastevastase vägivalla teemadel. Näitusetekstis (LISA 58) keskendusime aga eri viisidele, kuidas seda objekti lugeda saab: ühelt poolt distsipliini ja vägivalla objektina, millega karistatakse allumatuid kehasid, teisalt mõnu ja naudingut pakkuva objektina BDSM-praktikates. Taoline fookuse nihe oli kuratoorne valik keskenduda teose spetsiifilisele nüansile, mis tundus näituse kontekstis olulisem, samas oli ilmselt tegu ka minu ja Kodaniku poolse enesetsensuuriga, sest olime teadlikud, et ei soovi Draakoni galeriis vähemalt kuraatoritekstis luua silda laste seksuaalsuse, lastevastase vägivalla ja BDSM-praktikate vahel. Seega võib järeldada, et konkreetses institutsioonis töötamine mõjutab ka mingil määral kuraatori vaatepunkte ning võib väljenduda mingite tõlgenduste eelistamises teistele. See on midagi, mida me oma esimese koostöö puhul Vent Space projektiruumis ei täheldanud, ehkki ka seal käsitlesime

---

¹¹⁶ Kuzmenko, J. J., Ambivalentne magamistuba. – Sirp 24. III 2023, <https://www.sirp.ee/s1-artiklid/c6-kunst/ambivalentne-magamistuba/> (vaadatud 3. V 2023).

¹¹⁷ Näitus oli avatud 5 päeva ja avamise järgselt külastas näitust 102 inimest.

keerulisi teemasid, mis ristusid trauma, vaimse tervise ja mitte-normatiivsete seksuaalpraktikate lõikepunktis.

Meie nelja koostöö sai alguse 2021. aasta lõpul, tihedamalt hakkasime koos käima ja oma esimest näitust ette valmistama 2022. aasta esimesel poolel ning sellest ajast alates oleme vestlust üleval hoidnud, kohtunud ja oma projekte planeerinud üsna järjepidevalt. Minu jaoks on olnud huvitav jälgida, kuidas umbes pooleteise aasta pikkuse koostöö jooksul on meie rollid ja hierarhia kuraatorite ja kunstnikena muutunud tundavamalt horisontaalsemaks ja koosloomelisemaks. Meie esimese näituse ettevalmistuse ajal valitses kindlasti konventsionaalsem kuraatorite ja kunstnike suhe, mille raames mina ja Kodanik kontseptualiseerisime näituse ideestiku, pakkusime selle kunstnikele välja, korraldasime ühiseid ja individuaalseid kohtumisi, valisime teosed, korraldasime näituse praktilise poole ja kujundasime näituse. Peale Vent Space projektiruumi näitust jätkasime juba selleks hetkeks üsna lähedaseks kujunenud suhetest, mis olid selliseks arenenud tänu näituse protsessi vältel jagatud isiklikele lugudele (mis olid aina enam lood, mida jagatakse oma lähedastega) ja näiteks sellele, et korraldasime näituse koosolekuid enamasti kellegi meie köögis või magamistoas. Taoline läheduse teke soodustas ka edasist koostööd ning mängis rolli selles, et kuraatoritena andsime rohkem võimu Draakoni galerii näituse kujunemisel käest ära. Näiteks sündis teise näituse ideestik rohkem kollektiivselt ning kunstnikel oli rohkem võimalust seda omalt poolt mõjutada, lisaks oli Lehtsaare uute teoste valmimine suures osas ühiselt läbi arutatud (mitte ainult tema ja kuraatorite vahel, vaid ka Nõmm osales nendes vestlustes) ja tõukus osalt kaaskunstniku ideedest. Näiteks idee trükkida oma uued linoolid kangale ja teha nendest padjapüürid pakkus välja Lehtsaar ning see oli seotud Nõmme voodiinstallatsiooniga, mis selleks hetkeks oli juba valmimisjärgus.

Kui Kogo galeriis toimunud näituse puhul oli sõprus tugevamalt esil pigem näituse temaatilise keskmene ja minu uurimistöona, väljendub sõprus koostöös Kodaniku, Lehtsaare ja Nõmmega teisel moel. Kunstnik Céline Condorelli on oma kunstipraktikas uurinud ja tähtsustanud sõprussuhteid olulise koostöövormina. Vestluses kunstiajaloolase ja kuraatori Manuel Segadega ütleb Condorelli, et teda paelub, kuidas inimeste huvid ühtivad ja käivad küll paralleelset rada, aga võivad ühel hetkel kokku põrgata ning lähedaseks saada,¹¹⁸ kannustades näiteks koosloomelist praktikat vmt. Üks viis, kuidas näituste ja teiste kunstivaldkonnas tehtavate projektide algust kontseptualiseerida, on näha seda ühiste huvide äratundmisena ja sellest koostöö alustamisena, mille puhul ei ole vähem tähtis ka isikliku

---

¹¹⁸ Condorelli, C., Segade, M., Conversation Piece. – OnCurating 2018, Issue 36 (April), lk 28.

sümpaatia olemasolu, klapi leidmine või vähemalt selle katsetamine. Condorelli viitab ka oma huvile näituste kui erinevate suhete kooslusele, eriti sellele, kuidas sõprus või sõbralike suhete hoidmine on kultuuritöös kohalolev ja lausa vajalik, et projekte läbi viia. Teda ei huvita mitte ainult olulised suhted inimeste vahel, aga ka kuidas projektide tegemine toetub ressurssidele nagu vesi või elekter. Nendest ideedest tõukudes on ta erinevate projektide raames toonud esile suhteid, materiaalseid asju ja ressursse, millest tema töö sõltub.¹¹⁹

Ka näituse „Kaunitar koletise kõhus“ raames arutasime kunstnikega, kuidas meie koostöö raames sündinud intiimsust, sügavalt arutatud isiklikke, aga ka kväärfeministlikke teoreetilisi teemasid ja ideid rohkem esile tuua. Algselt plaanisime teha näitusega kaasneva magamistoa teemalise *zine*'i, mis oleks koosnenud minu, Kodaniku ja Lehtsaare kirjutatud tekstidest, esimese näituse piltidest ning omavahel vahetatud meemidest ja teistest visuaalidest, mida on meie internetiarhiivi palju kogunenud. Lõpuks otsustasime selle materjali koondamiseks teha päevikulaadse fotoalbumi (LISA 45–52), mis arendas päevikuformaadis tekstide abil edasi näitusel käsitletud teemasid, aga ka talletas ja tõi esile meie koostöö erinevad hetked pooleteise aasta jooksul. Seega oli Draakoni näituse puhul esil sõprus mitte teemana, vaid praktikana, või kui olla reserveeritum, oli selle näituse puhul esil sõpruses töötamine kui kunstivaldkonna koostööpraktika.

Vestluses sotsioloog Avery Gordoniga ütleb Condorelli, et ta käsitleb sõprust kahel tasandil: ühel tasandil on see viis teiste inimestega suhestumiseks; teisel tasandil käsitleb ta sõprust suhestumisena eri teemade ja probleemipüstitustega. Tema järgi on lisaks inimestevahelistele sõprussuhetele ka teemade ja mõttevooludega suhestumine intiimne ning selle jaoks on vaja tunda lähedust.¹²⁰ Nõnda võib väita, et oma huvide ja viidete jagamine teiste sarnaste huvidega inimestega on lähedust tekitav ja potentsiaalselt (aga kindlasti mitte reeglina) hea alus koostöö jaoks, sest see ühendab inimesi ühise eesmärgi nimel töötama. Condorelli ja Gordon on rääkinud ka sõprusest kui koos intellektuaalse töö tegemisest¹²¹, mis on ilmselt eriti aktuaalne kultuuriväljal ja teistes valdkondades, mille esindajate jaoks töö pole vaid ebameeldivate kohustuste täitmine ja elatise teenimine, vaid seotud ka missioonitunde, identiteedi, naudinguga, enesearengu ja sotsiaalsete muutuste elluviimisega. Viidates oma heale koostööle teiste kunstnikega ütleb Condorelli, et kutsub neid inimesi

---

¹¹⁹ Samas, lk 28, 30–31.

¹²⁰ Condorelli, C., The company we keep: a conversation with Avery F. Gordon, part one. – How to work together 2013, <https://howtoworktogether.org/think-tank/celine-condorelli-the-company-we-keep-a-conversation-with-avery-f-gordon-part-one/> (vaadatud 2. V 2023).

¹²¹ Condorelli, C., The company she keeps: a conversation with Avery F. Gordon, part two. – How to work together 2013, <https://howtoworktogether.org/think-tank/celine-condorelli-the-company-she-keeps-a-conversation-with-avery-f-gordon-part-two/> (vaadatud 2. V 2023).

siiski kolleegideks, sest ehkki nad on lähedased, hoolivad teineteisest ja klapivad tööasjades hästi, ei tee nad koos asju, mida tavapäraselt sõbrussuhetega seostatakse.¹²²

Condorelli ja Gordoni vestlustest tõukvalt mõtlesin sarnastel teemadel oma päeviku sissekannetes, mis lõpuks meie Draakoni näituse kollektiivsesse päevikusse jõudsid. Minu suhe Kodanikuga sai alguse koos töötades¹²³ ning ühise sümpaatia leidmisel soovisin temaga koostööd jätkata ja koos kureerida. Näituse kureerimise algul pidasime üksteist juba sõpradeks ning tegime ka asju, mida Condorelli pigem sõprusega seostab (koos einestamine, aja veetmine jne). Ehkki kunstnikega iseloomustas meie suhteid algul pigem kollegiaalsus, on ka see projekti aegu kasvanud lähedaseks ning hakanud aina enam tunduma sõprusena, mis põhineb ühistel huvidel, sümpaatial ja koos loomingu tegelemisel. Eelmainitud vestluses arendab Condorelli sõpruses töötamise ideed edasi, väites, et selliste suhete puhul kerkib ühise eesmärgi nimel töötamise kõrvale ka sõpruse juurutamine, sest sõprussuhe kasvab, süveneb ja areneb protsessi vältel¹²⁴. Condorelli viis neid töösuhteid mõtestada on sümpaatne ja valmistab kindlasti paljudele kultuuriväljal töötajatele äratundmisrõõmu. Ka Draakoni galeriis toimunud näituse puhul võib väita, et kuid koos ühise eesmärgi nimel töötamine, ülesannete jagamine ja toetamine, aga samal ajal ka konfliktidesse sattumine ja nende lahendamine toob inimesi üksteisele lähemale, paneb sõpruse proovile, aga edukatel juhtudel taastoodab ja kinnitab olemasolevat suhet. Ehkki minu ja Kodaniku vahel oli kureerimisprotsessi vältel arusaamatusi, kus vähemalt minu hinnangul põimusid küsimused koos kureerimise ja sõpruse kohta, ei sattunud ei mina ega Kodanik konfliktidesse kunstnikega. Küll aga sattusime erineval korral neljakesi tuliselt vaidlema erinevatel maailmavaatelistel teemadel, mille puhul me ei esindanud alati samu vaatepunkte. Nende vestluste esile kerkimine, argumenteerimine ja ühise lõpplahenduse leidmine on midagi, mis minu hinnangul iseloomustab pigem sõbrussuhteid, sest professionaalses kontekstis kerkivad pigem harva esile tulised vaidlused projektivälistel teemadel. Samas võib meie pikaajast koostööd ja selle raames esile kerkinud erinevuste teadvustamist ja koostöösse sisse põimimist näha eelnevalt tutvustatud *affidamento* suhtena, sest see põhines omavahelisel austusel ja usaldusel ning projekti vältel said aina olulisemaks ka meie erinevused.

Näituse „Kaunitar koletise kõhus“ kureerimine oli minu jaoks sõpruses töötamine, tähenduses, et ühistest huvidest alguse saanud projekt kasvas intiimseks töötegemise vormiks, kus sõprus ja kultuuritöö põimusid ja üksteist täiendasid. See koosnes näituse

---

¹²² Samas.

¹²³ Töötasime koos Tallinna Fotokuu 2021 haridustiimis.

¹²⁴ Condorelli, C., The company she keeps: a conversation with Avery F. Gordon, part two.

ettevalmistusele iseloomulikest tegevustest nagu stuudiovisiidid, näituse kontseptualiseerimine, koha leidmine, rahastuse taotlemine, näituse kujundamine ja muu näituse nii-öelda köögipool kogu oma totaalsuses. Samal ajal sai sellele protsessile omaseks inimestevaheline intiimsus ja lähedus, mida seostatakse pigem sõprusega. Ühised kodused õhtusöögid, vestlused teemadel, kes sa oled olnud, oled praegu ja kelleks saada tahad, eraeluliste kogemuste jagamised ning üksteise toetamine ja innustamine on vaid mõned näited iseloomustamaks seda, kuidas sõprus selles projektis väljendus. Olen muidugi teadlik, et see sõprus on spetsiifiliselt seotud ühiste huvide, maaimavaatelse kattuvuse, vastastikulise sümpaatiaga ja ehk kõige enam ühise loomingulise tegevusega. Katrin Kivimaa toimetatud kogumiku viimases tekstis, intervjuus kuraatorite ja aktivistide Rebeka Põldsami ja Airi Triisbergiga, mainib viimane, et tema kuraatoripraktikas on kesksel kohal tööalased suhted ja suhete võrgustikud, mis loovad ruume ja võimalusi sõpruseks, armastuseks, solidaarsuseks ja enesearenguks ning võivad, aga ei pruugi jõuda tema aktivistlikusse või kultuuritööga seotud praktikasse¹²⁵. Sõpruses töötamine võib olla habras ja on kindlasti seotud spetsiifilise kontekstiga, aga see on samal ajal käivitav, ennast taastotev ning aina uusi ideid inspireeriv. Ka Draakoni galerii projekti varal tunnen, et taolised koostööd käivitavad mind kuraatorina ning on minu feministliku kuraatoripraktika keskmes, sest arendavad mind läbi teiste inimeste kogemuste ja vaatepunktide, inspireerivad olema kriitilised ja leidlikud ning püüdlema aina edasi oma eesmärkide poole.

---

¹²⁵ Kivimaa, K., *Untold Stories: Interview with Rebeka Põldsam and Airi Triisberg. – Working with Feminism: Curating and Exhibitions in Eastern Europe.* Ed. Kivimaa, K. Tallinn: Tallinn University Press, 2012, lk 223.

KOKKUVÕTE

„Naiste sõprusest kunstis. Feministlik vaade“ on kureerimise erialal kirjutatud praktikapõhine magistritöö, mis koosneb kahest kuraatoriprojektist ja käesolevast teoreetilisest saatetekstist. Magistritöö teema on naiste sõprus kultuuris, seejuures minu praktika näitel sõprus kaasaegses kunstis ja kureerimises. Töö on jaotatud kahte osasse, millest esimene tegeleb feministliku kureerimisega vabakutselise ja väikesel skaalal töötava kuraatori vaatepunktist; ning naiste sõpruse representeerimise lühiajaloo tutvustamisega. Naiste sõpruse ajaloo tundmine on minu jaoks olnud oluline uurimistöö osa, mis ei ole küll näituseruumis aktuaalselt kohalolev, aga on mind ette valmistanud, et selle teemaga sisuliselt ja praktikapõhiselt tegeleda. Töö teine osa on pühendatud näituste „Tervitused ja mis iganes taastaks meie katkema kippuva suhte“ ja „Kaunitar koletise kõhus“ protsessi analüüsile.

Feministlik kureerimine on teooria ja praktika põimumine, feministliku mõtteviisi ühendamise kuratoorse agendaga. Feministlik kureerimine on Ameerika Ühendriikides tagasi viidav 1960. aastatesse, Eestis alustati feministliku kureerimisega arusaadavalt mõnevõrra hiljem, 1990. aastatel. Kuigi mõlemal juhul võib väita, et kuraatoriopraktikate kontekstis pole tegu kõige uuemate arengutega, on avaldatud teooriakirjandus feministliku kureerimise teemadel pigem ühekülgne, keskendudes peamiselt suurtele muuseumidele ja nende ülevaatenäitustele. Puudu on teoreetilisest lähenemistest, mis kontekstualiseeriksid ka väiksemal skaalal, sageli omaalgatuslike projektide raames kureerimist.

Mitmed käsitletud teooriatekstid nendivad, et feministlik kureerimine on midagi, mille mõtestamine hargneb kahes suunas. Esiteks saab feministlikku kureerimist käsitleda sisu tasandil—selle järgi on feministlikud projektid need, mis näitavad kas feministlikku või naiste loodud kunsti. Teine ning palju raskemini tuvastatav on feministlik kureerimine, mis rajaneb feministlikele vaatepunktidele või põhimõtetele. Paljud uurijad ja kuraatorid on nõus, et feministlikud projektid võivad väljenduda erineval moel ning analüüsivad eri näiteid just kontekstispetsiifiliselt. Kuigi praegu tundub, et on veel vara rääkida teoreetilisest

tööriistakastist, mis koondaks paljusid eri lähenemisi feministliku kureerimise siseselt, võib siiski väita, et nende lähenemiste ühiosaks on pühendumine võrdsema ühiskonna loomisele.

Feministliku kureerimise alapeatükis refereerisin kunstiteadlase Dorothee Richteri nelja kategooriat, mis on tema hinnangul olulised, et kuraatoriprojekt oleks feministlik: sooline tasakaal, ajalooliste viidete korrektne tsiteerimine, poliitilise hegemoonia häirimine ja institutsioonikriitika. Kuigi need ei ole mingil määral lõplikud ning neid võib erinevate feministlike lähenemiste raames edasi arendada, on need sobivad alguspunktid, millele feministliku kureerimise analüüs oma esimeses faasis üles ehitada. Töö teises osas kasutasin Richteri juhiseid enda kuraatoriprojektide analüüsiks.

Lisaks Richteri neljale kategooriale, mis on kasulikud analüüsima ka vabalutselise kuraatori tööd, juhtisin veel tähelepanu lähenemistele, milles põimuvad kuraatorirolli puudutav institutsioonikriitika ja eri moel kollektiivsed või koosloomelised praktikad. Ühelt poolt rajanevad need maskuliinse geeniusekultuse kriitikale, millel on oma koht feministlikus kunstiajaloo, teisalt suhestuvad need kriitiliselt kuraatori kui hoolitseja või hoolekandja rolliga, mille etümoloogilist seost küll sageli rõhutatakse, aga mille vastuolusid seoses selle koloniaalse, patriarhaalse ja rassistliku algkontekstiga alati ei tunnista. Kunstnik, uurija ja kuraator Chantal Küng on kunstnik Doris Staufferi arhiiviga töötades näidanud, kuidas hooletööd feministlikes kuraatoripraktikates eri tasandite abil tuvastada ja analüüsida. See võib väljenduda mingite spetsiifiliste ja vähem esil olevatest teemadest „hoolimisega“, arhiivide ja (aja)lugude kriitilise ülelugemise ning edasi arendamisega või inimestevaheliste suhetega, mille puhul saab oluliseks näiteks enesehool ja üksteiselt õppimine.

Töö esimese osa teine alapeatükk tegeleb naistevahelise sõpruse ajaloo üldiste arengutega, tõlgendades sõpruse ajalugu feministlikust vaatepunktist. Selles alapeatükis tutvustatud teadmised on olnud aluseks minu kuraatoriprojektile „Tervitused ja mis iganes taastaks meie katkema kippuva suhte“, mis toimus 2023. aasta algul Kogo galeriis koos kunstnike Agnè Jokšè, Anna Trelli, Cloe Jancise ja Diāna Tamanega. Selle näituse jaoks tehtud eeltöö vältel tuvastasin sõpruse ajalugu uurides, et naiste sõprusest räägitakse peamiselt läbi kahe vastuolulise äärmuse, millest üks põhineb negatiivsel ja teine idealiseerival stereotüübil. Selle järgi taastoodab naiste sõpruse negatiivne stereotüüp arusaamist, mille järgi naiste sõprus on pinnapealne, rivaaltisev ja ebasiiras, sest naiste suhteid raamib konkurents näiteks meeste tähelepanu pärast ning nendele suhetele võivad saatuslikuks saada triviaalsed konfliktid, mis demonstreerivad naiste pinnapealsust. Vastupidise ehk idealiseeriva stereotüübi järgi nähakse naisi emotsionaalselt võimekamatena ning nende suhteid iseloomustatakse kui sooje, intiimseid, toetavaid, turvalisi, ausaid, üksteist

austavaid ja jagamisel põhinevaid. Nende stereotüüpide puhul ei huvita mind nende võime kirjeldada päriselulisi kogemusi, vaid representatsioonide mõju, nende kriitilise analüüsi abil levinud arusaamistele tähelepanu pööramine ning uute lugemisviiside kannustamine.

Lisaks mainitud stereotüüpide tuvastamisele ja kirjeldamisele oli naistevahelise sõpruse alapeatüki eesmärk visandada kultuuriajaloolised arengud, mis illustreeriks muutuvate kuvandite põhjuseid. Näitasin, kuidas sõpruse diskursuses domineerinud tähendused muutusid ajapikku niinimetatud mehelikust, avaliku elu keskest tähendusest „naiselikuks“ ja privaatsfääri hõlmavateks. Mind huvitas, kuidas on sõpruse teemale feministlikust vaatepunktist lähenetud ning kuidas on soo- ja seksuaalsuse küsimusi sõpruse ajaloos tõlgendatud. Eelnevate üldistuste tegemisega ei taha ma väita, et mingit sorti sõprus, mida on sekundaarsetes tekstides omistatud eelkõige naistele, oleks praktilisel tasandil vaid naistega piiratud. Peale uurimistöö tegemist olen veendunud, et kuivõrd sõpruse ajaloo lugemine sooperspektiivist on põhjendatud ning feministlik lugemisviis aitab korraga mitmekesistada meie arusaamisi möödunud aegadest, aga ka neid varem varjul olnud lugusid meie kaasajas võimestavalt aktiveerida, peaksin oma edasistes sõpruse teemalistes projektides sooküsimust nüansirikkamalt vaatama, sest meie kaasajas kaasnevad sellega piirangud ning oht taastoota binaarset soosüsteemi.

Töö teises osas keskendusin magistritöö raames toimunud kuraatoriprojektide analüüsile. Kõigepealt kirjeldasin Kogo galeriis toimunud näituse raames korraldatud lugemisklubi, selle kava, eesmärgid ja analüüsisin selle protsessi. Tõukudes feministlike kuraatorite Gabrielle Moseri ja Helena Reckitti vestlusest ning sellest, kuidas nad *affidamento* praktikast tutvustasid, vaatasin kriitiliselt tagasi enda initsieeritud lugemisklubile ning pakkusin võimalusi, kuidas seda tulevikus edasi arendada. Leidsin, et kui lugemisklubi kui feministliku kuratoorse meetodiga jätkata, peaks kaasama erinevamaid inimesi. Sel juhul võiks olla lahenduseks kutsepõhisest lähenemisest loobumine ja lugemisklubi avamine laiemale publikule. Teine viis lugemisklubi edasi arendada oleks katsetada mitmekülgsema formaadiga. Seni vaid tekstipõhised kohtumised võiksid olla erinäolisemad ning oleksid ilmselt ligipääsetavamad, kui kohtumised hõlmaksid näiteks kunsti ja aktivismiga seotud mänge, harjutusi jmt.

Töö viimases faasis analüüsisin toimunud kuraatorinäituste protsessi. Selgitasin, kuidas oli projekti eeltöö ja kuratoorne raamistik seotud ajalooliste viidetega ehk Kogo näituse näitel milline oli naiste sõpruse teemalise uurimistöö roll. Lisaks lähenesin toimunud projektile institutsioonikriitiliselt, mille üheks osaks oli enda ja kunstnike vahelise võimusuhte analüüsimine; teiseks mõtestasin konkreetsetes institutsionaalses kontekstis, sel

juhul Kogo galeriis töötamist. Tuvastasin, et taolise projekti üheks suurimaks puuduseks on, et see nõuab aega, pühendumist ja ka õhinapõhisust, sest Eesti kunstiväljal on paljudes institutsioonides töötamine vaid sümboolselt tasustatud. See soodustab samal ajal mitmete projektide korraga tegemist ja läbipõlemist. Viidates muuhulgas kunstiväljal töötamise ebastabiilsusele ning selle erinevatele ilmingutele, analüüsisin enda koostööd kunstnikega. Osutasin sellele, kuidas lugemisklubi alguses välja käidud idee mudeldada omavahelises koostöös sõprust väljendus ajapikku mitte grupi kollektiivuses ja koosloomes, nagu algselt planeeritud, vaid kunstnikele ruumi ja toe pakkumises, kui nad oma tiheda graafiku pärast enam aktiivselt eeltöös osaleda ei saanud.

Käesoleva töö viimaseks sisuliseks osaks on näituse „Kaunitar koletise kõhus“ protsessi analüüs. Sarnaselt eelmisele alapeatükile analüüsisin projekti soolist tasakaalu ning kväärvaatepunktide esindatust. Kuna näituse keskmes olid kväärkogemused ja mitte-normatiivsed seksuaalpraktikad, pidasin näitust poliitilisse hegemooniasse sekkuvaks. Institutsioonikriitika puhul tuli kõne alla Draakoni galeriis töötamise kogemus ja selle võimalik mõju enesetsensuurile; samal ajal käsitlesin kuraatorite ja kunstnike pikaajast koostööd ning seda, kuidas oma lugude jagamine, näituse eeltöö ja isikliku ruumi sidumine muutis ajapikku meie võimuhierarhiat horisontaalsemaks ja innustas koosloomelist praktikat nii, nagu see näiteks kollektiivses päeviku teoses väljendus. Selle alapeatüki puhul oli fookuses sõprus koosloomelise praktikana, kus tuginesin kunstnik Céline Condorelli mõtetele sõpruses töötamise teemadel.

Pühendades viimased poolteist aastat oma praktikast just nendele projektidele ja teemadele, on need tahtmatult muutunud generatiivseks tuumikuks, mis kannustab aina järgmisi ideid. Esiti saab edasi minna sõpruse ajaloo uurimisega, seda enda kohalikus kontekstis edasi arendades. Teiseks on sõpruses töötamine ja koosloomelised lähenemised avanud minu praktikat ja loovuurimust puudutava laeka, mida soovin kuraatorina edasi avastada. Viimaseks näen kirjutatud töö raames mitmeid viise, kuidas seda uurimust edasi arendada. Kindlasti väärib põhjalikumat tähelepanu feministliku kureerimise kohalik käsitlemine ja uurimistööks kirjutamine, keskendudes seejuures mitte ainult muuseumikontekstile. Feministliku kureerimisega on piisavalt kaua tegeletud ning sellealasel teooriakirjandusel on aeg kunstivälja praktikatele järele jõuda.

SUMMARY

Women's Friendship in Art. A Feminist Perspective

“Women's Friendship in Art. A Feminist Perspective” is a practice-based master's thesis written in the Curatorial Studies programme of the Estonian Academy of Arts. The work consists of two curatorial projects and this accompanying text. The topic of the thesis is female friendship in culture, and in my practice—friendship in contemporary art and curating. The first part of the thesis is divided into two parts: the first dealing with feminist curating from the perspective of an freelance curator, and the second, with the history of the representation of female friendship. The second part of the thesis is devoted to the analysis of the process of the following exhibitions: “Greetings, and Whatever Customarily Restores a Bond About to Break” and “Beauty in the Belly of the Beast”.

Feminist curating involves intertwining of theory and practice, and merging of feminist thought with a curatorial agenda. Feminist curating in the United States can be traced back to the 1960s, while in Estonia feminist curating understandably began somewhat later, in the 1990s. Although in both cases it can be argued that in the context of curatorial practices feminist interventions are not the most recent developments, the published theoretical literature on feminist curating is rather one-sided, focusing mainly on large institutions and their blockbuster exhibitions.

A number of theoretical texts state that feminist curating is something that can be conceptualised on two levels. First, feminist curating can be understood as curating which exhibits feminist art or art by female artists. The second, and much harder to pinpoint, is feminist curating based on feminist views or principles. Many researchers and curators agree that feminist projects can manifest themselves in very different ways. While at this stage it seems premature to talk about a theoretical toolbox that would bring together the many different approaches within feminist curating, it can be argued that what these approaches have in common is a commitment to encourage equality.

In the subsection on feminist curating, I refer to four categories proposed by art scholar Dorothee Richter that she considers essential for a curatorial project to be feminist: gender balance, proper citation of historical references, disruption of political hegemony and institutional critique. In the second part of the thesis, I used the approaches introduced in the chapter “Feminist Curating” to analyse my own curatorial projects. In addition to Richter’s four categories, which are useful for analysing the work of a freelance curator, I also drew attention to approaches that interweave an institutional critique of the curatorial role with various forms of collective or co-creative practices.

The second subsection of the first part of the thesis deals with outlining general developments in the history of female friendship, interpreting the history of friendship from a feminist perspective. The insights presented have been the basis for my curatorial project “Greetings, and Whatever Customarily Restores a Bond About to Break”, which took place in early 2023 at Kogo Gallery with artists Agnè Jokšė, Anna Trell, Cloe Jancis and Diāna Tamane. In the course of the preparatory work for this exhibition, while researching the history of friendship, I found that women’s friendship is mainly told through two contradictory extremes, one based on a negative and the other on an idealising stereotype. According to the negative stereotype, female friendship is perceived as superficial, rivalrous and insincere. According to the opposite or idealising stereotype, women are seen as more emotionally capable and their relationships are characterised as warm, intimate, supportive, safe, respectful and based on sharing. In relation to these stereotypes, I am not interested in their ability to describe real-life experiences, rather the impact of common representations, in drawing attention to widespread perceptions through representational analysis, and in encouraging new ways of reading.

In addition to identifying and describing the aforementioned stereotypes, the aim of the subchapter on female friendship was to outline cultural historical developments that illustrated the causes of changing images. I demonstrated how the meanings that dominated the discourse of friendship changed over time from the so-called masculine public life-centred meaning to a “feminine” private sphere meaning. I was interested in how friendship has been approached from a feminist perspective, and how gender and sexuality have been interpreted in the history of friendship. In making the aforementioned generalisations, I do not mean to suggest that the kind of friendship attributed to women in particular is, on a practical level, limited to women. After conducting this research, I am convinced that to the extent that reading the history of friendship from the perspective of gender is justified, and that a feminist way of reading helps both to diversify our understandings of past times, but

also to powerfully activate these previously hidden histories in our contemporary times, I should take a more nuanced view of gender in my future projects on friendship because of the limitations and the risk of reproducing a binary gender system in our modernity.

In the second part of the thesis, I focused on the analysis of my curatorial projects. First of all, I described the reading group organised as part of the exhibition at Kogo Gallery in the summer of 2022, its plan and objectives, and analysed its process. Drawing on the conversation between feminist curators Gabrielle Moser and Helena Reckitt and the practice of *affidamento*, I looked critically back at the reading group I initiated and suggested ways to develop it further in the future. I concluded that if the reading group was to continue as a feminist curatorial method in my practice, more diverse people should be involved. Another way to develop the reading club further would be to experiment with more diverse formats.

In the final part of the work, I examined the process of the curatorial exhibitions that took place. I explained how the preparatory work and the curatorial framework of the project was linked to historical references; that is, the role of female friendship research in the exhibition at Kogo. In addition, I approached the project from an institutional-critical point of view, one part of which was to analyse the power relationship between myself and the artist; the other was to reflect on working in a specific institutional context. I found that one of the biggest drawbacks of this kind of project is that it requires time and dedication, as in the Estonian art world, working in many institutions only receives symbolic remuneration. This encourages artists to take on multiple projects and eventually burn out. Referring, among other things, to the precariousness of working in the field of art and its various manifestations, I analysed my own collaboration with artists. I pointed out how the idea at the beginning of the reading club to model friendship through collaboration evolved over time, not in the sense of a collective and co-creative approach as originally planned, but in providing space and support for the artists when their busy schedules prevented them from actively participating in the preparatory work.

The final part of this work is the analysis of the process of the exhibition “Beauty in the Belly of the Beast” with artists Maria Izabella Lehtsaar and Sarah Nõmm, co-curated with Anita Kodanik. As the exhibition focused on queer experiences and non-normative sexual practices, I considered it to be interfering with political hegemony. As for the institutional critique, I discussed the experience of working at Draakon Gallery and its possible impact on self-censorship; at the same time, I looked at the lengthy collaboration between the curators and artists, and how sharing our stories, and linking working together and our personal spaces might have, over time, also shifted our power hierarchy to become more horizontal and

encouraged a co-creative approach. For this subchapter, I focused on friendship as a co-creative practice and drew on artist Céline Condorelli's reflections on working in friendship.

By dedicating the last one and a half years of my practice to these projects and themes, they have inadvertently become generative sites, always stimulating new ideas. I could continue exploring the history of friendship, developing it further in my own local context. Secondly, working in friendship and exploring collaborative practices has opened up a new dimension of my practice and creative research that I want to explore further. Finally, in the context of the written work, I see a number of ways in which this research can be developed further. The local examination of feminist curating, not only focusing on the museum context, certainly deserves more attention.

Bibliograafia

Aavik, K., Interseksionaalne feminism: teooriast praktikasse. Isiklikud ja kollektiivsed strateegiad. – Feministarium 8. XII 2015, <https://feministarium.ee/interseksionaalne-feminism-teooriast-praktikasse-isiklikud-ja-kollektiivsed-strateegiad/> (vaadatud 30. IV 2023).

Aristoteles, Nikomachose eetika. Tlk Lill, A. Tartu: Ilmamaa, 2007.

Baert, R., Of Other Sites. – *Feminisms is Still Our Name: Seven Essays on Historiography and Curatorial Practices*. Eds. Hedlin Hayden, M., Sjöholm Skrubbe, J. Newcastle: Cambridge Scholars Publishing, 2010, lk 157–180.

Baltzly, D., Eliopoulos, N., The Classical Ideals of Friendship. – *Friendship: A History*. Ed. Caine, B. New York: Routledge, 2014 [2009], lk 1–64.

Bright, S., My Friend, My Self. – *Aeon* 14. X 2019, <https://aeon.co/essays/how-stories-of-female-friendship-construct-a-sense-of-self> (vaadatud 16. IV 2023).

Broadie, M., Caine, B., Class, Sex, and Friendship: The Long Nineteenth Century. – *Friendship: A History*. Ed. Caine, B. New York: Routledge, 2014 [2009], lk 223–277.

Caine, B., Introduction. – *Friendship: A History*. Ed. Caine, B. New York: Routledge, 2014 [2009], lk ix–xvi.

Condorelli, C., The company she keeps: a conversation with Avery F. Gordon, part two. – *How to work together* 2013, <https://howtoworktogether.org/think-tank/celine-condorelli-the-company-she-keeps-a-conversation-with-avery-f-gordon-part-two/> (vaadatud 2. V 2023).

Condorelli, C., The company we keep: a conversation with Avery F. Gordon, part one. – *How to work together* 2013, <https://howtoworktogether.org/think-tank/celine-condorelli-the-company-we-keep-a-conversation-with-avery-f-gordon-part-one/> (vaadatud 2. V 2023).

Condorelli, C., Segade, M., Conversation Piece. – *OnCurating* 2018, Issue 36 (April), lk 28–33.

Crenshaw, K., Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence Against Women of Color. – *Stanford Law Review*, Vol. 43, No. 6 (Jul., 1991), lk 1241–1299.

Dimitrakaki, A., Feminist politics and institutional critiques: Imagining a curatorial commons. – Working with Feminism: Curating and Exhibitions in Eastern Europe. Ed. Kivimaa, K. Tallinn: Tallinn University Press, 2012, lk 19–39.

Friendship as a Way of Life. – Essential works of Foucault, 1954–1984. Volume 1, Ethics, subjectivity and truth. Ed. Rabinow, P. Harmondsworth: Penguin Books, 2000, 135–140.

Fournier, L., Citation as Relation: Intertextual Intimacies and Identifications. – Fournier, L., Autotheory as Feminist Practice in Art, Writing, and Criticism. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press, 2021, lk 133–174.

Garrioch, D., From Christian Friendship to Secular Sentimentality: Enlightenment Re-Evaluations. – Friendship: A History. Ed. Caine, B. New York: Routledge, 2014 [2009], lk 165–214.

hooks, b., Lasting Love: Romantic Friendships. – hooks, b., Communion: The Female Search for Love. New York: HarperCollins, 2003 [2002], lk 206–217.

hooks, b., Sisterhood: Love and Solidarity. – hooks, b., Communion: The Female Search for Love. New York: HarperCollins, 2003 [2002], lk 121–139.

hooks, b., Teaching to Transgress: Education as the Practice of Freedom. New York: Routledge, 1994.

James, C., Kent, B., Renaissance Friendships: Traditional Truths, New and Dissenting Voices. – Friendship: A History. Ed. Caine, B. New York: Routledge, 2014 [2009], lk 111–164.

Jones, A., Feminist Subjects versus Feminist Effects: The Curating of Feminist Art (or is it the Feminist Curating of Art?). – OnCurating 2016, Issue 29 (May), lk 5–20.

Kivimaa, K., Rethinking our im/possibilities: Or do the Baltic states need feminist curating?. – Working with Feminism: Curating and Exhibitions in Eastern Europe. Ed. Kivimaa, K. Tallinn: Tallinn University Press, 2012, lk 64–97.

Kivimaa, K., Untold Stories: Interview with Rebeka Põldsam and Airi Triisberg. – Working with Feminism: Curating and Exhibitions in Eastern Europe. Ed. Kivimaa, K. Tallinn: Tallinn University Press, 2012, lk 202–223.

Kobolt, K., Feminist curating *beyond, in, against* or *for* the canon? – Working with Feminism: Curating and Exhibitions in Eastern Europe. Ed. Kivimaa, K. Tallinn: Tallinn University Press, 2012, lk 40–63.

Kowalczyk, I., Feminist exhibitions in Poland: From identity to the transformation of visual order. – Working with Feminism: Curating and Exhibitions in Eastern Europe. Ed. Kivimaa, K. Tallinn: Tallinn University Press, 2012, lk 98–117.

Krasny, E., Curatorial Materialism. A Feminist Perspective on Independent and Co-Dependent Curating. – OnCurating 2016, Issue 29 (May), lk 96–106.

Krasny, E., Lingg, S., Fritsch, L., An Introduction. – Radicalizing Care: Feminist and Queer Activism in Curating. Eds. Krasny, E., Lingg, S., Fritsch, L., et al. Publication Series of the Academy of Fine Arts Vienna, Volume 26. London: Sternberg Press, 2021, lk 11–25.

Kuzmenko, J. J., Ambivalentne magamistuba. – Sirp 24. III 2023, <https://www.sirp.ee/s1-artiklid/c6-kunst/ambivalentne-magamistuba/> (vaadatud 3. V 2023).

Kõiv, H., Päevakommentaar: Naised, teil on vedanud. – Määrileht 20. IV 2023, <https://www.muurileht.ee/paevakommentaar-naised-teil-on-vedanud/> (vaadatud 27. IV 2023).

Küng, C., From “Women See Women” to “Witch Courses”—Caring Archivism. – Radicalizing Care: Feminist and Queer Activism in Curating. Eds. Krasny, E., Lingg, S., Fritsch, L., et al. Publication Series of the Academy of Fine Arts Vienna, Volume 26. London: Sternberg Press, 2021, lk 220–229.

Martinis Roe, A., An Exercise in the Practice of Affidamento. – OnCurating 2018, Issue 36 (April), lk 51–55

Mews, C. J., Cicero On Friendship. – Friendship: A History. Ed. Caine, B. New York: Routledge, 2014 [2009], lk 65–72.

Mews, C. J., Chiavaroli, N., The Latin West. – Friendship: A History. Ed. Caine, B. New York: Routledge, 2014 [2009], lk 73–110.

Moser, G., Reckitt, H., Feminist Tactics of Citation, Annotation, and Translation: Curatorial Reflections on the *Now You Can Go* programme. – OnCurating 2016, Issue 29 (May), lk 42–48.

Narušytė, A., Naiskunstnikud Vilniuse Rahvusliku Kunstigalerii püsiekspositsioonis. Asjaosalise pilguga. – Naiskunstnikud Balti- ja Põhjamaade muuseumides. Eesti Kunstimuuseumi toimetised. Peatoim. Hein, I.-K., koostaja Allas, A. Tallinn: Eesti Kunstimuuseum, 11 [16] 2021, lk 43–57.

Peel, M., *New Worlds of Friendship: The Early Twentieth Century*. – *Friendship: A History*. Ed. Caine, B. New York: Routledge, 2014 [2009], lk 279–316.

Peel, M., et al., *The Importance of Friends: The Most Recent Past*. – Caine, B., *Friendship: a history*. New York: Routledge, 2014 [2009], lk 317–399.

Radicalizing Care: Feminist and Queer Activism in Curating. Eds. Krasny, E., Lingg, S., Fritsch, L., et al. *Publication Series of the Academy of Fine Arts Vienna, Volume 26*. London: Sternberg Press, 2021.

Richter, D., *Feminist Perspectives on Curating*. – *OnCurating 2016, Issue 29 (May)*, lk 64–75.

Ross, J., *Sõbranna – sõbrannalaadne toode. Kultuurilisi representatsioone meilt ja mujalt*. – *Vikerkaar 2012, Nr 1–2*, <http://www.vikerkaar.ee/archives/12871> (vaadatud 27. IV 2023).

Schor, M., *The ism that dare not speak its name*. – *M/E/A/N/I/N/G Online*, https://writing.upenn.edu/pepc/meaning/03/Schor-Mira_2005.html (vaadatud 10. V 2023).

Tamm, M., *Eessõna: Peter Burke ja „kultuuriline pööre“ ajalookirjutuses*. – Burke, P., *Mis on kultuuriajalugu?*. Tallinn: TLÜ Kirjastus, 2011, lk 7–21.

Working with Feminism: Curating and Exhibitions in Eastern Europe. Ed. Kivimaa, K. Tallinn: Tallinn University Press, 2012.

Yalom, M., Donovan Brown, T., *The Social Sex: A History of Female Friendship*. New York: HarperCollins, 2015.

Lisad

Lisa 1. Näitus „Tervitused ja mis iganes taastaks meie katkema kippuva suhte“.
Foto: Marje Eelma.

Lisa 2. Näitus „Tervitused ja mis iganes taastaks meie katkema kippuva suhte“.
Foto: Marje Eelma.

Lisa 3. Anna Trelli teos „Kirjad ei punasta“ (2023).
Foto: Marje Eelma.

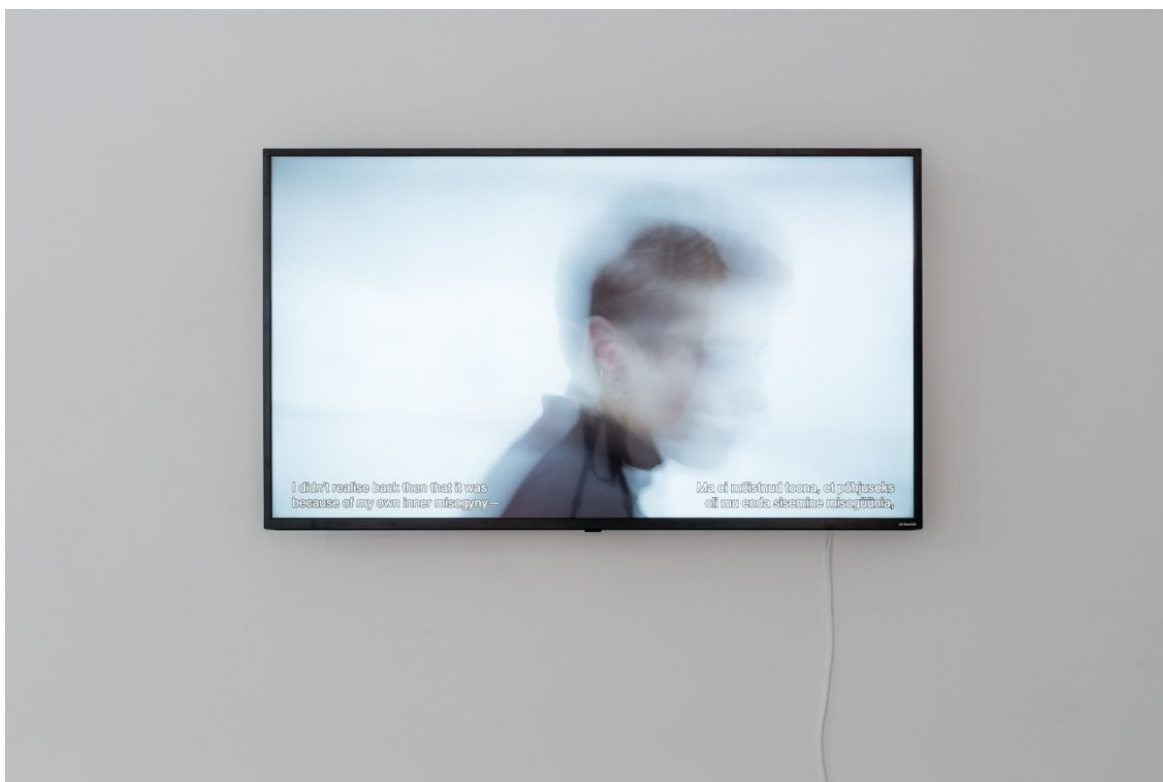
Lisa 4. Anna Trelli teos „Kirjad ei punasta“ (2023).
Foto: Marje Eelma.

Lisa 5. Anna Trelli teos „Kirjad ei punasta“ (2023).
Foto: Marje Eelma.

Lisa 6. Agnė Jokšė teos „Kallis sõber“ (2019).
Foto: Marje Eelma.

Lisa 7. Cloe Jancise teos „Pühendusega mu armastatud sõpradele“ (2023).
Foto: Marje Eelma.

Lisa 8. Cloe Jancise teos „Pühendusega mu armastatud sõpradele“ (2023).
Foto: Marje Eelma.

Lisa 9. Cloe Jancise teos „Pühendusega mu armastatud sõpradele“ (2023).
Foto: Marje Eelma.

Lisa 10. Cloe Jancise teos „Pühendusega mu armastatud sõpradele“ (2023).
Foto: Marje Eelma.

Lisa 11. Cloe Jancise teos „Pühendusega mu armastatud sõpradele“ (2023).
Foto: Marje Eelma.

Lisa 12. Cloe Jancise teos „Pühendusega mu armastatud sõpradele“ (2023).
Foto: Marje Eelma.

Lisa 13. Cloe Jancise teos „Pühendusega mu armastatud sõpradele“ (2023).
Foto: Marje Eelma.

Lisa 14. Diāna Tamane teos „Minu sametised talved“ (2023).
Foto: Marje Eelma.

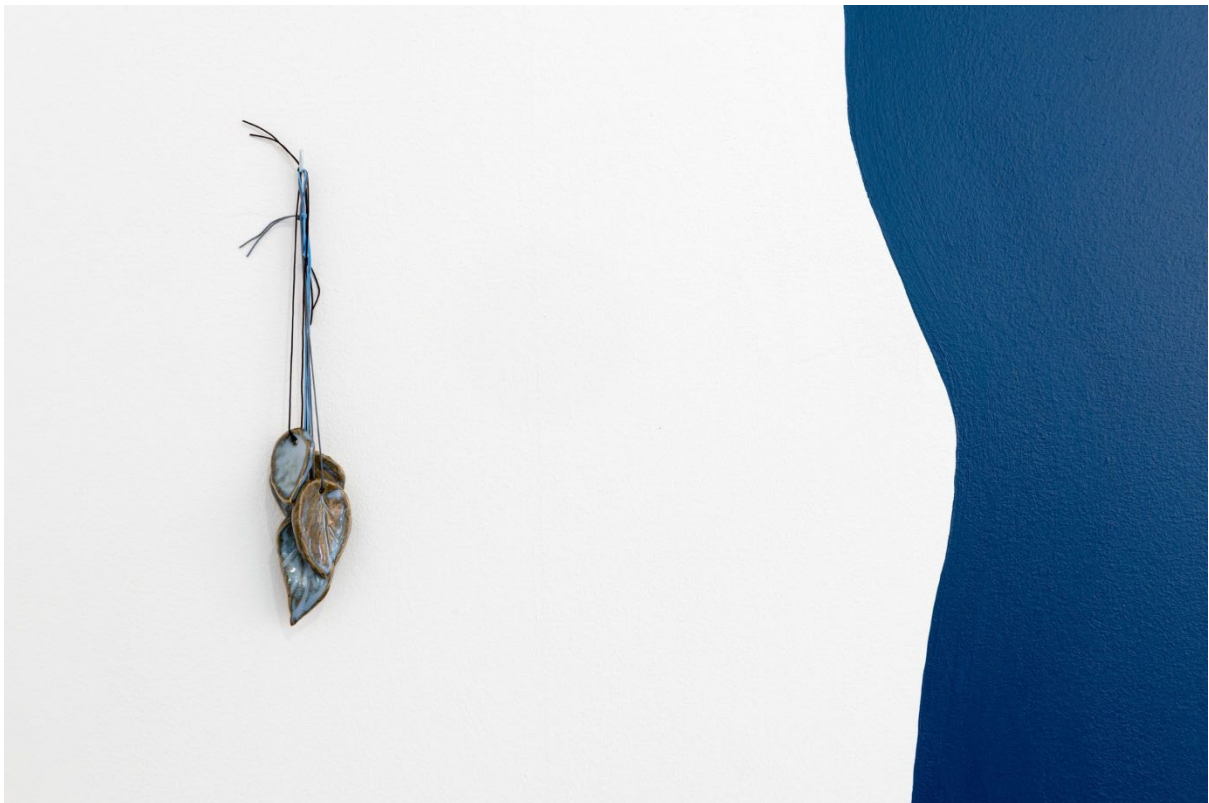
Lisa 15. Diāna Tamane teos „Minu sametised talved“ (2023).
Foto: Marje Eelma.

Lisa 16. Diāna Tamane teos „Minu sametised talved“ (2023).
Foto: Marje Eelma.

Lisa 17. Diāna Tamane teos „Minu sametised talved“ (2023).
Foto: Marje Eelma.

Näitusepass number 1:

Näitus „Tervitused ja mis iganes taastaks meie katkema kippuva suhte“ („Greetings, and Whatever Customarily Restores a Bond About to Break“);

Kogo galerii, 3.2.–25.3.2023;

Kunstnikud: Agnè Jokšè, Anna Trell, Cloe Jancis, Diāna Tamane;

Kuraator: Brigit Arop;

Graafiline disainer: Alexandra Samulenkova;

Käsilaos etikettide kujundaja: Maria Izabella Lehtsaar;

Projektijuht: Stella Mõttus;

Näituse toimkond: Liina Raus, Šelda Puķīte, Karin Kahre, Siim Asmer;

Veebileht: <https://www.kogogallery.ee/ee/naitused/tervited-ja-mis-iganes-taastaks-meie-katkema-kippuva-suhte/> (vaadatud 11. V 2023).

Teoste nimekiri:

Anna Trell, „Kirjad ei punasta“, 2023, installatsioon taaskasutatud mööblist, tsüanotüüpia kangal, kirjutusmaterjalid;

Agnè Jokšè, „Kallis sõber“, 2019, digitaalne HD video, heli, 24:17;

Cloe Jancis, „Pühendusega mu armastatud sõpradele“, 2023, joonistus, kangale trükitud fotod;

Diāna Tamane, „Minu sametised talved“, 2023, fotod tinditrükis, keraamika, seinamaal.

Lisa 18. Maria Izabella Lehtsaare kujundatud ja käslaos trükitud etikett Vatman joonistuspaperil, 17x17 cm (skanneering):

*Agnė Jokšė
Kallis sõber, 2019
Digitaalne HD, heli, 24:17
Uue tõlke autor Alexandra Bondarev, 2022*

*Agnė Jokšė
Dear Friend, 2019
Digital HD, sound, 24:17
New translation by Alexandra Boudarev, 2022*

Lisa 19. Maria Izabella Lehtsaare kujundatud ja käslaos trükitud etikett Vatman joonistuspaperil, 17x17 cm (skanneering):

*Anna Trell
Kirjad ei punasta, 2023
Taaskasutatud mööbel, tsünaotüüpia
paperil ja kangal, kirjutusmaterjalid
Kunstniku tänud: Anna Fattakhova, xwevp)),
Karl Joonas Alamaa, Anita Kodanik*

*Anna Trell
Letters Don't Blush, 2023
Second-hand furniture,
cyanotype on paper and fabric, stationary
Artist's thanks: Anna Fattakhova, xwevp)),
Karl Joonas Alamaa, Anita Kodanik*

Lisa 20. Maria Izabella Lehtsaare kujundatud ja käslaos trükitud etikett Vatman joonistuspaperil, 17x17 cm (skanneering):

Cloe Jancis
Pühendusega mu armastatud sõpradele, 2023
Joonistus, kangale trükitud fotod
Kunstniku tänud: Doris Tislar, Kristiin Räägel,
Kulla Laas, Aadu Lambot, Kri Marie Vaik,
Ulla Väljaste

Cloe Jancis
Dedicated to My Beloved Friends, 2023
Drawing, photos printed on fabric
Artist's thanks: Doris Tislar, Kristiin Räägel,
Kulla Laas, Aadu Lambot, Kri Marie Vaik,
Ulla Väljaste

Lisa 21. Maria Izabella Lehtsaare kujundatud ja käslaos trükitud etikett Vatman joonistuspaperil, 17x17 cm (skanneering):

Diāna Tamane
Minu sametised talved, 2023
Fotod tinditrüki, keraamika, seinamaal
Seinamaali teostas Karoliina Tomasson
Kunstniku tänud: Alice Aaviõsoo, Elyne
Aaviõsoo, Eva Krivonogova, Kairi Look,
Ingel Vaikla, Karoliina Tomasson

Diāna Tamane
My Velvet Winters, 2023
Photos in inkjet print, ceramics, wall painting
Wall painting by Karoliina Tomasson
Artist's thanks: Alice Aaviõsoo, Elyne
Aaviõsoo, Eva Krivonogova, Kairi Look
Ingel Vaikla, Karoliina Tomasson

Lisa 22. Maria Izabella Lehtsaare kujundatud ja käslaos trükitud etikett Vatman
joonistuspaberil, 17x17 cm (näitusevaade).
Foto: Marje: Eelma

Lisa 23. *Biograafiad eesti keeles:*

Agnė Jokšė (LT) töötab Vilniuses ja Kopenhaagenis. Kasutades autoetnograafia omaseid vahendeid, räägib Jokšė lugusid, milles põimuvad isiklikud kogemused ja nendest tõukuvad mõtisklused armastuse, intiimsuse ja sõpruse teemadel ning loomingulised refleksioonid eraelulisi sündmusi ümbritseva maailma kohta. Ta tegutseb peamiselt teksti, video ja *performance*'i meediumis. Jokšė on lõpetanud Vilniuse Kunstiakadeemia bakalaureusekraadiga monumentaalmaali erialal ja magistrikraadi sai ta Kuninglikus Taani Kunstiakadeemias. Tema viimased näitused toimusid Cell Project Space'i projektiruumis Londonis (2022) ja Editoriali projektiruumis Vilniuses (2022). Lisaks osales ta Artist's Film International projektis Whitechapeli galeriis Londonis (2021).

Cloe Jancis on Tallinnas tegutsev kunstnik, kes töötab peamiselt foto, video ja installatsiooni alal. Jancist huvitavad naise rollid, sotsiaalne kuvand, identiteedi konstrueerimise meetodid ning naiselikkuse presenteerimisega seotud kombed. Jancis on lõpetanud Eesti Kunstiakadeemia fotograafia eriala bakalaureusekraadiga ning õpib praegu vabade kunstide teaduskonnas kaasaegse kunsti magistriprogrammis. Tema viimased näitused on toimunud Tartu Kunstimajas (2022), Tallinna Linnagaleriis (2022) ning Temnikova ja Kasela galeriis (2021).

Diāna Tamane on Tartus ja Riias tegutsev kunstnik, kes töötab peamiselt foto ja video meediumis. Tema isiklikel teemadel rääkivad teosed põhinevad sageli kunstniku enda perekonnalool, mille jutustamiseks kasutab ta tihti oma lähedaste osalust või nende loodud materjali. Tamane on lõpetanud Tartu Kõrgema Kunstikooli bakalaureuseõppe, LUCA Kunstikooli magistriõppe Brüsselis ning HISKi postakadeemilise residentuuriprogrammi Gentis. Tema viimased näitused toimusid Eesti Kaasaegse Kunsti Muuseumis (2022), Tartu Kunstimuuseumis (2022) ja Kahán Art Space'is Viinis (2022).

Anna Trell on Tallinnas tegutsev feministlik kunstnik, keda huvitab oma teoste loomisel kollektiivsus, performatiivsus, kehalisus, käsitöötetehnikad ja töötamine materjalidega, mis lubavad endale korraga ligi mitu paari käsi. Trelli eesmärk on reageerida naise rolli puudutavatele teemadele ühiskonnas, kritiseerida patriarhaalseid tööstruktuure ja geeniusekultust. Tema viimane grupinäitus toimus Telliskivi Loomelinnaku rohelises saalis (2022).

Brigit Arop on Tallinnas tegutsev semiootikataustaga vabakutseline kunstitöötaja, kes peamiselt kureerib ja kirjutab. Teda huvitavad kunstilised praktikad, mis kasutavad poeesiat, materjalitundlikke lähenemisi ja huumorit, et nihestada kivistunud väärtushinnanguid. Arop

on lõpetanud Tartu Ülikooli semiootika ja kultuuriteooria eriala, hetkel õpib ta Eesti Kunstiakadeemia magistriõppes kureerimist. Tema viimased kuraatoriprojektid toimusid Vent Space'is Tallinnas (2022) ja Galerii Mihhailis Tallinnas (2021).

Lisa 24. *Biograafiad inglise keeles:*

Agnė Jokšė (LT) works between Vilnius and Copenhagen. Using the tools characteristic to autoethnography, Jokšė tells stories in which her experiences and past events related to contemplations on love, intimacy and friendship intertwine with imaginative reflections on the world surrounding these events. She works with writing, video, and performance. Jokšė holds an MFA from the Royal Danish Academy of Visual Arts and a bachelor's degree in Monumental Painting from the Vilnius Academy of the Arts. Her recent projects include exhibitions at Cell Project Space, London (2022); Editorial, Vilnius (2022); and a presentation at Artist's Film International, Whitechapel Gallery, London (2021).

Cloe Jancis is a Tallinn-based artist who mainly works with photography, video and installation. Jancis is intrigued by the social image and roles of women, the construction of identity, and the rituals and customs connected with presenting femininity. She graduated from the Estonian Academy of Arts in photography with a bachelor's degree. Jancis is currently studying in the master's programme of the Faculty of Fine Arts at the Estonian Academy of Arts. Her recent projects include exhibitions at Tartu Art House (2022), Tallinn City Gallery (2022), and Temnikova & Kasela Gallery (2021), Tallinn.

Diāna Tamane is an artist based in Tartu and Riga who mainly works with photography and video. Her works, which deal with personal themes, are often based on the artist's family history, which she often narrates through the participation of or material created by those close to her. Tamane holds a bachelor's degree from Tartu Art College, a master's degree from LUCA School of Arts in Brussels and has attended the HISK post-academic residency programme in Ghent. Her recent projects include exhibitions at the Contemporary Art Museum of Estonia, Tallinn (2022); Tartu Art Museum; and Kahán Art Space, Vienna (2022).

Anna Trell is a feminist artist based in Tallinn who is interested in collectivity, performativity, dance, craft techniques and working with materials that allow several pairs of hands to work together. Trell's aim is to respond to issues concerning the role of women in

society, criticising patriarchal work structures and the cult of the genius. Her recent projects include a group show in the green hall at Telliskivi Creative City, Tallinn (2022).

Brigit Arop is a freelance art worker based in Tallinn with a background in semiotics, who mainly curates and writes. She is interested in artistic practices that use poetry, material-sensitive approaches and humour to shift stale values. Arop has a bachelor's degree in Semiotics and Cultural Theory from the University of Tartu, and is currently studying for a master's degree in Curatorial Studies at the Estonian Academy of Arts. Her last curatorial projects include exhibitions at Vent Space, Tallinn (2022), and Gallery Mihhail, Tallinn (2021).

Lisa 25. *Kuraatoritekst eesti keeles:*

Armas publik

Näituse „Tervitused ja mis iganes taastaks meie katkema kippuva suhte“ alguspunkt on kuskil kosmilise ajajoone sasipuntral. Ehkki esimese kirjaliku ülestähenduse naistevahelise sõpruse teemalise lugemisklubi kohta leian oma märkmikust 2019. aasta novembrist, võlgname koos kunstnikega tänu paljudele inimestele, kes on kujundanud meie mõtteid ja hoiakuid seoses sõprusega. Näiteks juba esimesed parimad sõbrannad, kellega klapi leidmine oli vähemalt sama maailmaraputav kogemus kui armumine.

Konkreetsem stardipauk sai sellele projektile antud eelmise aasta südasuvel, kui algasid lugemisklubi kohtumised, mille eesmärk oli kunstnikega koos mõtestada loetud tekstide ja enda kogemuste abil naiste sõprust. Kuigi üle kolme aasta tagasi kirjutatud sõnad on märkmikus ajaga tuhmunud, on algne idee endale tasapisi vormuva keha kasvatanud: lisaks lugemisklubile ka Kogo galeriis avatav näitus koos kunstnike Agnè Jokšë, Anna Trelli, Cloe Jancise ja Diāna Tamanega.

Näitus „Tervitused ja mis iganes taastaks meie katkema kippuva suhte“ käsitleb naistevahelist sõprust ja intiimsust, sellest võrsuvat turvatunnet, hoolivust ja romantikat, aga ka lahkumineku leina. See tõukub püüdlusest leida teed sõprusega seotud tähendusmaailmas, kus pörkuvad isiklikud kogemused, kultuurilised representatsioonid, ideaalid ja reaalsus ning isiklikud ja ühiskondlikud ootused lähedastele suhetele. Lähtudes laialt levinud arusaamisest, et hoolivatel sõprussuhetel on inimese elus suur roll kanda, on just naissubjektsuse vaatepunktist alustamine kõnekas, sest oma parimas vormis on naiste sõprust alates 19.

sajandist peetud intiimsete, hoolitsevate ning rasketel hetkedel lohutust ja turvatunnet pakkuvate suhete võrdkujuks.

Sõpruse ajaloos veelgi sügavamale kaevates ilmneb, et mitte alati pole naiste sõprust läheduse ja hoolivusega seostatud. Jõudsalt püsib ka õelate tüdrukute stereotüüp, mis kinnitab klassikalist arusaamist sõprusest, mille järgi on naiste- ja meestevaheline sõprus tüübilt ja väärtuselt erinev: kui meestevahelist kamraadlust on alates antiikajast väheste mööndustega peetud millekski tõeliseks ja õilsaks, on naiste sõprust tajutud sageli pinnapealse, ebakindla ja rivaalitsevana. Ehkki vastuolud on visad püsima, on tänapäevane sõpruse kuvandite väli kultuuris paljude heameeleks aina eripalgelisem ning annab alust pelgalt binaarsete lugemisviiside kväärimiseks.

Näitusele on jõudnud neli teost, millest kolm on loodud suvise lugemisklubi tõukel. Agnè Jokšë video-*performance* „Kallis sõber“ on pärit 2019. aastast ning on kannustatud valust, mida põhjustas lahkuminek lähedasest sõbrast. Autobiograafiat ja fiktsiooni ühendav kiri asetub taustale, kus joonistub välja ühiskondlik surve väärtustada sõprussuhete asemel paarisuhteid. Jokšë tundlikku kirja jätkab ruumis Anna Trelli installatsioon, mis loodab publiku abil kasvada sotsiaalseks skulptuuriks. Trell kutsub vaatajaid peegeldama omaenda konflikte, lahkuminekuid või sõprussuhete tasaseid hääbumisi ning kirjutama mõnele endisele või praegusele kaaslasele kirja. Cloe Jancise uued fotod on tiivustatud soovist tegeleda sõpruse tunnetusliku aspektiga, hoitud olemise tundega. Põimunud kehad räägivad usaldusest, turvatundest ja emotsionaalsest alastusest. Diāna Tamane on näituse jaoks pildistanud kaksikuid, kelle perekondlik sarnasus ja erinev isikupära viitab sõbrale kui teisele endale, kelle puhul sarnasuste ja erinevuste nüansirikas komplekt on aluseks ka “oma inimese” äratundmisel. Altarilaadne teos on pühendatud kunstniku sõbrannadele ja sisaldab tema esimesi katsetusi keraamika vormis.

Näituse pealkiri on viide keskaegse Lääne-Euroopa arvukatele juhenditele, mis olid pühendatud küsimusele, kuidas kirjutada sõbrale kirja. Valitud pealkiri ongi pärit ühest õpetusest, mis pakkus kirja alustamiseks lause: „Tervitused ja mis iganes taastaks meie katkema kippuva suhte“. Kirjandusnähtus, mis alates 18. sajandist ilukirjanduse hooga leviku kõrval hääbus, võib täna tunduda humoorika ajaloolise faktina. Teisalt võiks see ka meie kaasaega peegeldada – aina lihtsama, suuremat pingutust mitte nõudva ja suuresti virtuaalse rööprähklemise kontekstis tundub oluline meeles pidada inimesi enda ümber, neile oma aega, tähelepanu ja energiat pühendada – olgu see siis kirjutamise, kingituste tegemise, koos einestamise, pidutsemise või lihtsalt olemas olemise teel.

Lisa 26. *Kuraatoritekst inglise keeles:*

Dear audience,

The exhibition *Greetings, and Whatever Customarily Restores a Bond About to Break* begins somewhere in the tangle of the cosmic timeline. Although the first written record in my notebook about the reading club on the topic of friendship between women dates back to November 2019, the artists and I owe a debt of gratitude to many people who have shaped our thoughts and attitudes about friendship. For example, hitting it off with our first best friends was as exciting as falling in love.

The project's actual starting point was the middle of last summer, when the reading club began meeting. Our goal was to understand women's friendship by reading texts and sharing our experiences. Although the words written in my notebook more than three years ago have faded, the original idea has grown a body that is gradually taking shape: in addition to the reading club, an exhibition will soon open at Kogo Gallery with artists Agnė Jokšė, Anna Trell, Cloe Jancis and Diāna Tamane.

The exhibition *Greetings, and Whatever Customarily Restores a Bond About to Break* explores friendship and intimacy between women, and the sense of security, caring and romance as well as the grief of breakup that stem from it. It's driven by the effort to navigate the meanings related to friendship, where personal experiences, cultural representations, ideals and reality, and personal and societal expectations of close relationships collide. Caring friendships are widely held to be fundamental to people's lives, making the female subject a meaningful point of departure, especially because, ever since the 19th century, female friendship at its best has been the epitome of intimate nurturing relationships that provide comfort and security in difficult moments.

When we dig deeper into the history of friendship, it turns out that female friendship has not always been associated with closeness and care. The persistent 'mean girls' stereotype asserts the classical understanding of friendship – friendship between women and friendship between men are different in kind and value. While camaraderie between men has been considered authentic and noble with few reservations since antiquity, friendship between women has often been perceived as superficial, uncertain and competitive. Although controversies persist, the images of friendship in culture today are, to the delight of many, increasingly diverse and give reason to queer up merely binary readings.

Four works have made it to the exhibition; three of them are inspired by the summer reading club. Agnè Jokšë's video performance *Dear Friend* from 2019 was inspired by the pain of breaking up with a close friend. The letter, which combines autobiography and fiction, is placed against the background of the societal pressure to value romantic relationships instead of friendships. Jokšë's sensitive writing continues in Anna Trell's installation, which will hopefully grow into a social sculpture with the help of the audience. Trell invites viewers to reflect on their own conflicts, breakups or the gradual demise of friendships and write a letter to a past or present companion. Cloe Jancis was inspired by the cognitive aspect of friendship, the feeling of being cared for. The intertwined bodies speak of trust, security and emotional openness. Diāna Tamane took photographs of twins, whose family resemblance and different personalities suggest a friend as another self – the nuanced set of similarities and differences is also the basis for recognising their soulmate. The altar-like work is dedicated to the artist's friends and includes her first attempts in ceramics.

The title of the exhibition refers to the numerous manuals in medieval Western Europe that helped people write a letter to a friend. One of the instructions suggests to begin a letter with the very sentence: "Greetings, and whatever customarily restores a bond about to break." This literary phenomenon began fading in the 18th century alongside the rapid spread of fiction and may seem like a humorous historical fact today. But it also reflects modern times: in the context of increasingly easy, effortless and largely virtual communication, it is important to remember the people around you and devote your time, attention and energy to them – whether through writing, giving gifts, dining together, partying or just being there for them.

Lisa 27. Pressitekst:

Kogo galeriis avaneb näitus naiste sõprusest

3. veebruaril kell 18 avab Kogo galerii Brigit Aropi kureeritud rühmanäituse „Tervitused ja mis iganes taastaks meie katkema kippuva suhte“, kus osalevad kunstnikud Agnè Jokšë, Anna Trell, Cloe Jancis ja Diāna Tamane. Näitus käsitleb naistevahelist sõprust ja intiimsust, sellest võrsuvat turvatunnet, hoolivust ja romantikat, aga ka lahkumineku leina. Näitus kuulub Kogo galerii 2023. aasta programmi „Kväärimise ära“.

Näitus „Tervitused ja mis iganes taastaks meie katkema kippuva suhte“ tõukub püüdlusest leida teed sõprusega seotud tähendusmaailmas, kus põrkuvad isiklikud kogemused, kultuurilised representatsioonid, ideaalid ja reaalsus ning isiklikud ja ühiskondlikud ootused lähedastele suhetele.

Näitusele on jõudnud neli teost, millest kolm on loodud suvise lugemisklubi tõukel – need olid kohtumised kunstnikega, mille eesmärk oli mõtestada naiste sõprust, toetudes loetud tekstidele ja enda kogemustele.

Agnè Jokšë video-performance „Kallis sõber“ on pärit 2019. aastast ning on kannustatud valust, mida põhjustas lahkuminek lähedasest sõbrast. Autobiograafiat ja fiktsiooni ühendav kiri asetub taustale, kus joonistub välja ühiskondlik surve väärtustada sõprussuhete asemel paarisuhteid. Jokšë tundlikku kirja jätkab ruumis **Anna Trelli** installatsioon, mis loodab publiku abil kasvada sotsiaalseks skulptuuriks. Trell kutsub vaatajaid peegeldama omaenda konflikte, lahkuminekuid või sõprussuhete tasaseid hääbumisi ning kirjutama mõnele endisele või praegusele kaaslasele kirja. **Cloe Jancise** uued fotod on tiivistatud soovist tegeleda sõpruse tunnetusliku aspektiga, hoitud olemise tundega. Põimunud kehad räägivad usaldusest, turvatundest ja emotsionaalsest alastusest. **Diāna Tamane** on näituse jaoks pildistanud kaksikuid, kelle perekondlik sarnasus ja erinev isikupära viitab sõbrale kui teisele endale, kelle puhul sarnasuste ja erinevuste nüansirikas komplekt on aluseks ka “oma inimese” äratundmisel. Altarilaadne teos on pühendatud kunstniku sõbrannadele ja sisaldab tema esimesi katsetusi keraamika vormis.

Näituse pealkiri on viide keskaegse Lääne-Euroopa arvukatele juhenditele, mis olid pühendatud küsimusele, kuidas kirjutada sõbrale kirja. Valitud pealkiri ongi pärit ühest õpetusest, mis pakkus kirja alustamiseks just selle lause: „Tervitused ja mis iganes taastaks meie katkema kippuva suhte“.

Avamine toimub 3. veebruaril kell 18 Kogo galeriis, mis asub Tartus Aparaaditehases Kastani 42. Näitust saab külastada 3.2.–25.03.2023, galerii on avatud K–R kell 13–19, L kell 13–18.

Näitust saadab mitmekülgne **publiku- ja haridusprogramm**. Esimene sündmus toimub 4. veebruaril, selleks on kell 14 algav kuraatorituur. Teiste sündmuste info täpsustub ning on leitav galerii Facebooki lehel.

Toetavad Eesti Kultuurkapital ja Tartu linn.

Eriline tänu: Eva Mustonen, Ingrid Ruudi, Marge Monko, Siim Asmer, Alice Aaviksoo, Elyne Aaviksoo, Eva Krivonogova, Kairi Look, Ingel Vaikla, Karoliina Tomasson, Doris Tislar, Kristiin Räägel, Kulla Laas, Aadu Lambot, Kri Marie Vaik, Ulla Väljaste, Anna Fattakhova, xwevp))

„Tervitused ja mis iganes taastaks meie katkema kippuva suhte“ on esimene näitus **Kogo galerii selle aasta programmist „Kväärima ära“**. Selle pealkirja alla mahub kõik, mis on voolav, erinev, tuvastamatu, kohatu, marginaalne ja ebamugav, programmi raames leiavad käsitlust sellised teemad nagu sõprus, loodus, maagia, sugu ja läbikukkumine.

Kogo galerii on 2018. aastal asutatud kaasaegse kunsti galerii Tartus, mis keskendub eeskätt noorema põlvkonna kunstnike tutvustamisele Eestis ja rahvusvaheliselt. Galerii esindatavad kunstnikud on Eike Eplik, Alexei Gordin, Mari-Leen Kiipli, Kristi Kongi, Laura Pöld, Līga Spunde ja Elīna Vītola.

Lisa 28. Näituse „Tervitused ja mis iganes taastaks meie katkema kippuva suhte“ plakat.
Graafiline disain: Aleksandra Samulenkova.

kogo

*Tervitused ja
mis iganes taastaks
meie katkema
kippuva
suhte*   *Greetings,
and Whatever
Customarily Restores
a Bond About
to Break*

Agne Jokše   *Anna Trell*
Cloe Jancis   *Diāna Tamane*   *Brigit Arop*

Kuradator
Curator:

3.2.-25.3.2023

Kastani 42 (Aparaaditehas), 50410 Tartu, Eesti
K-R: 13⁰⁰-19⁰⁰, L: 13⁰⁰-18⁰⁰   Kastani 42 (The Widget Factory), 50410 Tartu, Estonia
Wed-Fri: 13⁰⁰-19⁰⁰, Sat: 13⁰⁰-18⁰⁰

 TARTU

Lisa 29. Näitusega kaasnenud publikuprogramm:

- 4.2.2023.1 Kuraatorituur Brigit Aropiga Kogo galeriis;
10.3.2023 Sivasõbrunemine koostöös MTÜ Peemoti Raamatud Kogo galeriis;
25.3.2023 „Dear Friend Catalogue“ esitlus ja kirja kirjutamise töötuba Kogo galeriis.

Lisa 30. Meediakajastused:

- Vitamiin K. – Ida Raadio 20. III 2023, <https://www.idaidaida.net/episodes/vitamiin-k-2023-03-20> (vaadatud 3. V 2023).
- Eiche, K., Naiste sõprus. – Sirp 17. III 2023, <https://sirp.ee/s1-artiklid/c6-kunst/naiste-soprus/> (vaadatud 3. V 2023).
- Photo reportage from the exhibition 'Greetings, and Whatever Customarily Restores a Bond About to Break' at Kogo gallery. – Echo Gone Wrong 13. III 2023, <https://echogonewrong.com/photo-reportage-from-the-exhibition-greetings-and-whatever-customarily-restores-a-bond-about-to-break-at-kogo-gallery/> (vaadatud 3. V 2023).
- Kartau, S., „Sõbranna” ei tundu õige sõna olevat. Intervjuu Brigit Aropi, Anna Trelli, Cloe Jancise ja Diāna Tamanega. – Mürileht 7. III 2023, <https://www.muurileht.ee/sobranna-ei-tundu-oige-sona-olevat-intervjuu-brigit-aropi-anna-trelli-cloe-jancise-ja-diana-tamanega/> (vaadatud 3. V 2023).
- Anna Trell: me oleme ühisorganism, mis diskuteerib palju ja on natuke skisofreeniline. – ERR 23. II 2023, <https://kultuur.err.ee/1608895238/anna-trell-me-oleme-uhisorganism-mis-diskuteerib-palju-ja-on-natuke-skisofreeniline> (vaadatud 3. V 2023).
- Kunstiministerium. Studios on Anna Trell. – Klassikaraadio 18. II 2023, <https://klassikaraadio.err.ee/1608874679/kunstiministerium-18-veebuaril-kunstist-ja-teadusest/1b5b0b5c902a96705e55508c0e1bea9e> (vaadatud 3. V 2023).
- Tartus avatakse nelja balti naiskunstniku rühmanäitus. – ERR 8. II 2023, <https://kultuur.err.ee/1608878198/tartus-avatakse-nelja-balti-naiskunstniku-ruhmanaitus> (vaadatud 3. V 2023).

Lisa 31. Näitus „Kaunitar koletise kõhus“.
Foto: Roman-Sten Tõnissoo.

Lisa 32. Näitus „Kaunitar koletise kõhus“.
Foto: Roman-Sten Tõnissoo.

Lisa 33. Näitus „Kaunitar koletise kõhus“.
Foto: Roman-Sten Tõnissoo.

Lisa 34. Sarah Nõmme teos „Sõlmi lahti mu siidipaelad“ (2022).
Foto: Roman-Sten Tõnissoo.

Lisa 35. Tagaplaanil Sarah Nõmme teos „Vitsake“ (2022).
Foto: Roman-Sten Tõnissoo.

Lisa 36. Sarah Nõmme teos „Vitsake“ (2022).
Foto: Roman-Sten Tõnissoo.

Lisa 37. Maria Izabella Lehtsaare teosed „Kõige pehmem puudutus“ (2023, vasakul) ja „Pillow Princess“ (2023, paremal).
Foto: Roman-Sten Tõnissoo.

Lisa 38. Maria Izabella Lehtsaare teos „Kõige pehmem puudutus“ (2023).
Foto: Roman-Sten Tõnissoo.

Lisa 39. Maria Izabella Lehtsaare teos „Pillow Princess“ (2023).
Foto: Roman-Sten Tõnissoo.

Lisa 40. Maria Izabella Lehtsaare teos „Tundmatud naudingud“ (2023).
Foto: Roman-Sten Tõnissoo.

Lisa 41. Maria Izabella Lehtsaare teos „Kväärid käärid I“ (2023).
Foto: Roman-Sten Tõnissoo.

Lisa 42. Maria Izabella Lehtsaare teos „Loveless V“ (2023).
Foto: Roman-Sten Tõnissoo.

Lisa 43. Maria Izabella Lehtsaare teos „Loveless V“ (2023).
Foto: Roman-Sten Tõnissoo.

Lisa 44. Maria Izabella Lehtsaare teos „Loveless V“ (2023).
Foto: Roman-Sten Tõnissoo.

Lisa 45. Ühisteosena valminud kollektiivne päevik (2023).
Foto: Roman-Sten Tõnissoo.

Lisa 46. Ühisteosena valminud kollektiivne päevik (2023).
Foto: Roman-Sten Tõnissoo.

Lisa 47. Ühisteosena valminud kollektiivne päevik (2023).
Foto: Roman-Sten Tõnissoo.

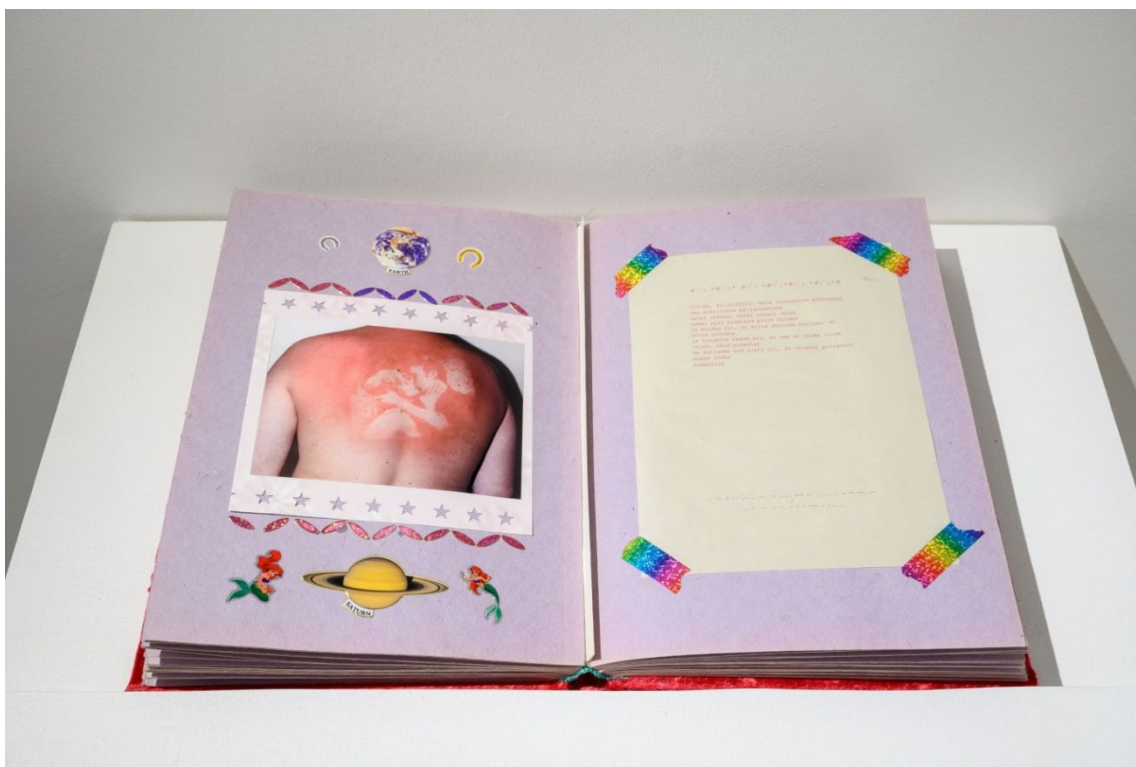
Lisa 48. Ühisteosena valminud kollektiivne päevik (2023).
Foto: Roman-Sten Tõnissoo.

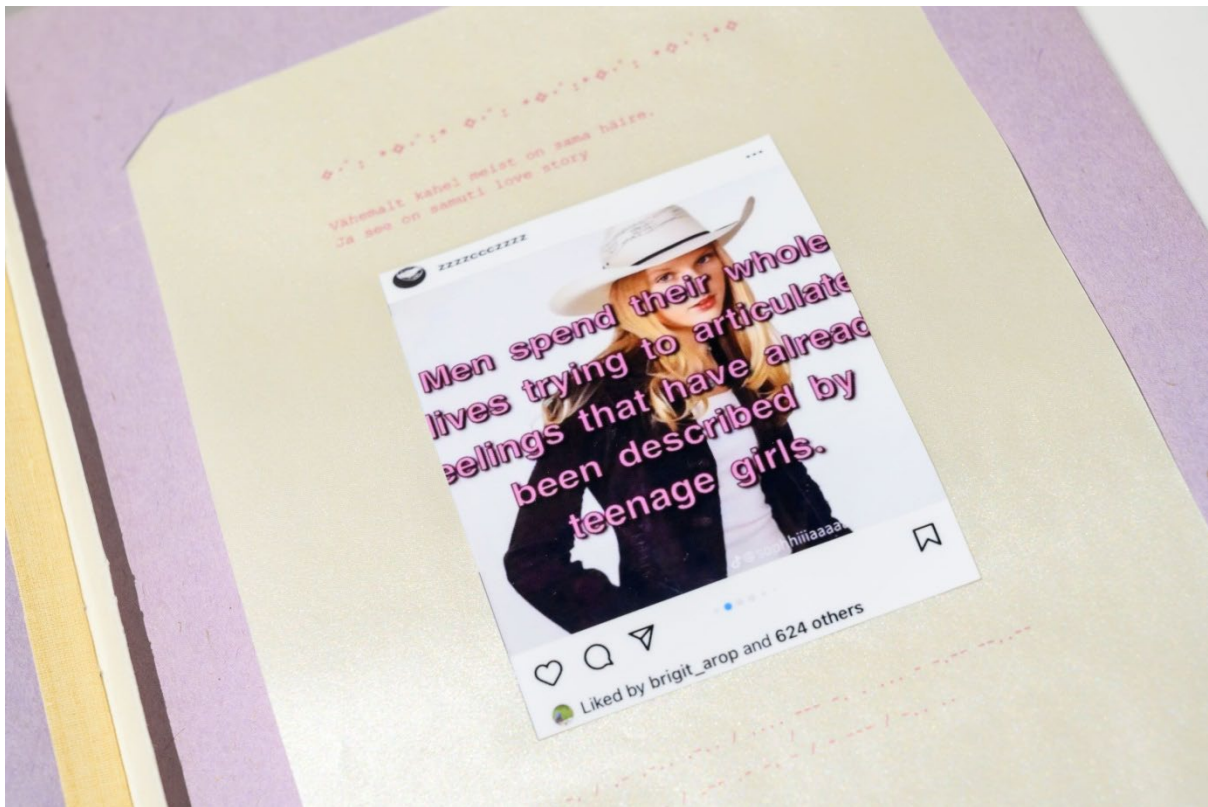
Lisa 49. Ühisteosena valminud kollektiivne päevik (2023).
Foto: Roman-Sten Tõnissoo.

Lisa 50. Ühisteosena valminud kollektiivne päevik (2023).
Foto: Roman-Sten Tõnissoo.

Lisa 51. Ühisteosena valminud kollektiivne päevik (2023).
Foto: Roman-Sten Tõnissoo.

Lisa 52. Ühisteosena valminud kollektiivne päevik (2023).
Foto: Roman-Sten Tõnissoo.

Näitusepass number 2:

Näitus „Kaunitar koletise kõhus“ („Beauty in the Belly of the Beast“);

Draakoni galerii, 8.3.–1.4.2023;

Kuraator: Brigit Arop;

Kunstnikud: Maria Izabella Lehtsaar, Sarah Nõmm;

Kuraatorid: Anita Kodanik, Brigit Arop;

Graafiline disainer: Kertu Klementi;

Näituse toimkond: Hans-Otto Ojaste (Draakoni galerii tehniline tugi), Karl-Christoph Rebane (Lehtsaare padja-teoste ja poksipükste õmbleja).

Teoste nimekiri:

Sarah Nõmm, „Sõlmi lahti mu siidipaelad“, 2022, installatsioon voodipäistest, siidipaeltest ja tekstiilist;

Sarah Nõmm, „Vitsake“, 2022, skulptuur, vits ja nahkpael;

Maria Izabella Lehtsaar, „Tundmatud naudingud“, 2023, linoollõige padjapüüril, 29,7x42 cm;

Maria Izabella Lehtsaar, „Pillow Princess“, 2023, linoollõige padjapüüril, 29,7x42 cm;

Maria Izabella Lehtsaar, „Kõige pehmem puudutus“, 2023, mikrofliisist erikujulised padjad;

Maria Izabella Lehtsaar, „Loveless V“, 2023, siidist poksipüksid ja –sidemed;

Maria Izabella Lehtsaar, „Kväärid käärid I II III“, 2023, käsiladu, 42x59,4 cm.

Lisa 53. Näituse „Kaunitar koletise kõhus“ etikett-flaier.
Graafiline disain: Kertu Klementi.

Lisa 54. Näituse „Kaunitar koletise kõhus“ etikett-flaier.
Graafiline disain: Kertu Klementi.

Lisa 55. Näituse „Kaunitar koletise kõhus“ etikett-flaier näitusel.
Graafiline disain: Kertu Klementi; foto: Ken Mürk/ERR.

Lisa 56. Biograafiad eesti keeles:

Maria Izabella Lehtsaar on Tallinnas tegutsev kunstnik, kes kombineerib oma loomingus tekstiili, graafikat, joonistust, installatsiooni ja teksti. Tema teosed tegelevad põhiliselt kväärkogemuse ja vaimse tervise temadega, mängides sageli reaalsuse ja fantaasia hapral piiril. Lehtsaar on lõpetanud Eesti Kunstiakadeemias bakalaureuseõppe graafika erialal ning õpib praegu kaasaegse kunsti magistriõppes. 2021. aastal pälvis ta Edmund Valtmani fondi stipendiumi ja oli 2022. aastal koos Sarah Nõmmega nomineeritud AkzoNobeli kunstipremiale.

Sarah Nõmm on Tallinnas tegutsev kunstnik, kes töötab peamiselt skulptuuri, installatsiooni, video ja *performance*'i meediumides. Ta käsitleb oma loomingus naise keha ja seda ümbritsevaid ruume. Tema teosed põhinevad sageli isiklikel kogemustel ja vaatavad kehateemasid rahvausundite, müütide, tabude ja argielu rituaalide kaudu. Nõmm on lõpetanud Eesti Kunstiakadeemias bakalaureuseõppe skulptuuri ja installatsiooni erialal. 2021. aastal pälvis ta noore skulptori preemia, 2022. aastal oli ta koos Maria Izabella Lehtsaarega nomineeritud AkzoNobeli kunstipremiale ja oli Eduar Wiiralti stipendiaat.

Anita Kodanik on Eesti-Ukraina päritolu vabakutseline kunstitöötaja, kes tegutseb Tallinnas. Tema uurija- ja kuraatoripraktika huviorbiiti jäävad regionaalse, kogukondliku ja isikliku identiteedipoliitika visuaalkultuurilised väljendused. Kodanik on lõpetanud Eesti Kunstiakadeemia kunstiteaduse erialal ning jätkab hetkel magistriõpinguid kuraatoriõppes. Tema viimased kuraatoriprojektid on Maardu dekennaali peanäitus „Kujutlused tühikutes“ ja koostöös roam Berlin residentuuriprogrammiga korraldatud rühmanäitus „Harjutused unistuste pidamiseks“.

Brigit Arop on Tallinnas tegutsev semiootika taustaga vabakutseline kunstitöötaja, kes peamiselt kureerib ja kirjutab. Teda huvitavad kunstilised praktikad, mis kasutavad poeesiat, materjalitundlikke lähenemisi ja huumorit, et nihestada kivistunud väärtushinnanguid. Arop on lõpetanud Tartu Ülikooli semiootika ja kultuuriteooria bakalaureuseõppe, hetkel õpib ta Eesti Kunstiakadeemia magistriõppes kureerimise erialal. Tema viimane kuraatoriprojekt oli rühmanäitus „Tervitused ja mis iganes taastaks meie katkema kippuva suhte“ Kogo galeriis Tartus (2023).

Lisa 57. Biograafiad inglise keeles:

Maria Izabella Lehtsaar (they/them) is an artist based in Tallinn who combines textiles, graphics, drawing, installation and text in their work. Their works deal mainly with the themes of queer experience and mental health, often playing on the fragile border between reality and fantasy. Lehtsaar graduated from the Estonian Academy of Arts with a bachelor's degree in Graphic Art and is currently studying in the Contemporary Art MA programme. In 2021, they were awarded the Edmund Valtman scholarship and in 2022, they were nominated for the AkzoNobel Art Prize with Sarah Nõmm.

Sarah Nõmm (she/her) is an artist based in Tallinn who works primarily with sculpture, installation, video and performance. Her work deals with the female body and the spaces surrounding it. Nõmm's works are often based on personal experiences and look at themes of the body through popular beliefs, myths, taboos and everyday rituals. She has a bachelor's degree in Sculpture and Installation from the Estonian Academy of Arts. In 2021, she was awarded the Young Sculptor Prize, in 2022 she was nominated for the AkzoNobel Art Prize with Maria Izabella Lehtsaar, and won the Eduard Wiiralt scholarship.

Anita Kodanik (she/her) is an Estonian-Ukrainian freelance art worker based in Tallinn. Her research and curatorial practice focus on the visual cultural expressions of collective and personal identity politics. Kodanik graduated from the Estonian Academy of Arts with a

bachelor's degree in art history and is currently doing her master's in curatorial studies. Her recent curatorial projects include exhibitions *Imageries in Blanks* (2022) at Maardu Decennial and *Excercises for Dreamkeeping* (2022) organised together with roam Berlin residency program.

Brigit Arop (she/her) is a freelance art worker based in Tallinn with a background in semiotics, who mainly curates and writes. She is interested in artistic practices that use poetry, material-sensitive approaches and humour to shift stale values. Arop has a bachelor's degree in Semiotics and Cultural Theory from the University of Tartu, and is currently studying for a master's degree in Curatorial Studies at the Estonian Academy of Arts. Her last curatorial project was the group exhibition *Greetings, and Whatever Customarily Restores a Bond About to Break* in Kogo Gallery, Tartu (2023).

Lisa 58. *Kuraatoritekst eesti keeles:*

Maria Izabella Lehtsaare ja Sarah Nõmme näituse „Kaunitar koletise kõhus“ keskmes on sarnased huvid inimestevahelise intiimsuse, seksuaalse eneseväljenduse ning armastuse ja vägivalda väljendusviiside vastu. Näitus lähtub magamistoast kui kohast kus puhata, unistada, tunda mõnu ja hirmu, kus loetakse tekste, mis vormivad meid inimeste ja loojatena ning kus on toimunud ka kohtumised selle koostöö raames. Magamistoas toimuv on ühiskondlikul foonil vastuolusid täis teema. See on ihule lähedal, näitab meist nüansse, mis on privaatsed ja teevad meid haavatavaks. See on täielikult oma, kuid ka täielikult jagatud kõige kallimatega. Samal ajal kõik magamistoad ei ole turvalised ning lisaks pehmusele võib seal kogeda armastuse katuse all toimuvat vägivalda.

Näitusel eksponeeritavad teosed tegelevad magamistoa intiimsusesse puutuvate vastuoludega, kus põimuvad õrnuse ja karmuse väljendusvahendid. Näiteks Nõmme teos „Vitsake“ viitab haiget tegemiseks mõeldud objektile, mida saab lugeda eri viisidel. Esiti on tegu võimu ja vägivalda objektiga, millega karistatakse allumatuid kehasid, teisalt on piitsal oma koht seksuaalpraktikates, mis karmuse abil aitavad pakkuda hoolt ja mõnu. Lehtsaare uued linoollõiked „Pillow Princess“ ja „Tundmatud naudingud“ jätkavad tema visuaalse kväär-sõnavara täiendamist ning teos „Loveless V“ lõpetab tema loomingus poksi kui enesekaitse ja -armastuse käsitlemise, muuhulgas osutades kunstniku huvile panna proovile ekstreemsete või vägivaldsete spordialadega seotud soopõhised arusaamised. Nõmme installatsioon „Sõlmi lahti mu siidipaelad“ on inspireeritud mittenormativsetest romantilistest suhetest, mis kohustuslikuna tunduva monogaamiaga kaasa ei löö. Lehtsaare kaisurelvad

seeriast „Kõige pehmem puudutus“ ja käsilaos trükitud pildid „Kväärid käärid I II III“ vaatleb lesbilisusega seotud märgimaailma, seda kord enda võimestamiseks kasutades, teinekord aga üheülbalisi stereotüüpe jaburuseni korrates.

Magamistoa motiivi all kohtuvad vähem aktsepteeritud läheduskogemused vajavad sageli õigustust oma olemasolule. Selle toob näitusesaali kunstnike ja kuraatorite ühine päevik, mille abil jagatakse isiklike lugusid seoses näitusel käsitletavate teemadega. Päevik on peegeldus neljakesi läbitud pikaajsest loomeprotsessist, mille raames toimus kunstnike esimene paarisnäitus „Raskekaalu õrnus“ (2022) Vent Space projektiruumis.

Lood kaunitari ja koletise põimunud saatustest on vähemalt sama vanad kui tsivilisatsioon. Need algavad üldjuhul pantvangi võetud printsessiga ning lõppevad draakoni tapnud printsiga abieluranda seilamisega. Ehkki neid lugusid on jutustatud ka agentsema printsessi vaatepunktist, mille raames võib näiteks selguda, et prints on veel õudsam koletis kui draakon, et printsess suudab end ise päästa või valib endale partneriks hoopis kellegi teise, ei ütle need lood meile midagi uue paarikese argipäevast või sellest, millised koletised nende voodi all magavad. „Kaunitar koletise kõhus“ loodab pakkuda mitmekesisemaid narratiive lähedusest ning tähtsustades turvaliste kogemuste rolli inimeste heaolule, kunda pinnast üksteise mõistmiseks.

Lisa 59. *Kuraatoritekst inglise keeles:*

With their duo exhibition *Beauty in the Belly of the Beast*, Maria Izabella Lehtsaar & Sarah Nõmm focus on their shared interests towards intimacy, sexual self-expression and various representations of love and violence between people. Current exhibition is based on the concept of bedroom as a place where one can rest, dream, feel pleasure and fear. It is also a place where one reads texts that shape us as human beings and creators and the place where meetings for this collaboration have taken place. The “bedroom activities” form a socially controversial subject. This place is intimate and reveals the nuances about us that are private and make us vulnerable. It is something that entirely belongs to oneself and at the same time is completely shared with the dearest ones. And yet, not all bedrooms are safe – besides softness, there could also be violence experienced under the roof of love.

The artworks at the present duo exhibition have been inspired by the contradictions related to the intimacy of a bedroom where the expressive means of tenderness and harshness are intertwined. For instance, Nõmm’s artwork “Little Switch” refers to a whip as an object with the purpose of hurting, that can be read in several ways. On one hand, it is an object of

power and violence that is used for punishing disobedient bodies; on the other hand, the whip has its place in sexual practices where harshness, care and pleasure are combined. Lehtsaar's new linocut works "Pillow Princess" and "Unknown Pleasures" continue expanding the artist's visual queer vocabulary. "Loveless V" is their final addition to the series on the subject of boxing as self-defence and self-love, while also referring to their attempt to challenge gendered stigmatisation of extreme or violent sports. Nõmm's installation "Untie My Ribbons" is inspired by non-normative romantic relationships that won't classify under the seemingly obligatory relationship form of monogamy. Through the cuddly weapons from the series "The Softest Touch" and the pictures completed by manual typesetting titled "Queer Scissors I II III", Lehtsaar observes the world of signs related to lesbianism while in some cases using it for self-empowerment and in other cases ironically repeating uniform stereotypes to absurdity.

Less accepted experiences of intimacy under the bedroom motif often need justification for their existence. In this case, the justification is provided by a collective diary, kept by the artists and the curators, that is presented in the exhibition space. The diary serves as a platform for sharing personal stories on the topics discussed at the current exhibition. It reflects on a long-term creative process of four people – the first outcome of which was the exhibition *Hardcore Gentleness* in the Vent Space project room in 2022.

The stories of the interwoven destinies of a beauty and a beast are as old as our civilization. These usually begin with the imprisoned princess and end with marrying the prince who has killed the dragon. Sometimes these stories have also been told from the point of view of a princess with a higher agency, revealing for instance that the prince might be even more monstrous than the dragon, or that the princess could save herself on her own, or will choose another partner in life. Yet these stories won't tell us anything about the daily life of the new couple nor the fact that there are beasts sleeping underneath their bed. *Beauty in the Belly of the Beast* attempts to offer more diverse narratives about intimacy and to enrich the common ground for mutual understanding while emphasising the importance of safe experiences to people's welfare.

Lisa 60. *Pressitekst:*

Maria Izabella Lehtsaar ja Sarah Nõmm vaatlevad Draakoni galeriis intiimsuse vastuolusid

Kolmapäeval, 8. märtsil 2023 kell 18.00 avaneb Draakoni galeriis **Maria Izabella Lehtsaare & Sarah Nõmme** ühisnäitus „Kaunitar koletise kõhus“. Näituse kuraatorid on Anita Kodanik ja Brigit Arop. Näitus jääb avatuks 1. aprillini 2023.

Maria Izabella Lehtsaare ja Sarah Nõmme näituse „Kaunitar koletise kõhus“ keskmes on sarnased huvid inimeste vahelise intiimsuse, seksuaalse eneseväljenduse ning armastuse ja vägivalda väljendusviiside vastu. Näitus lähtub magamistoast kui kohast kus puhata, unistada, tunda mõnu ja hirmu, kus loetakse tekste, mis vormivad meid inimeste ja loojatena ning kus on toimunud ka kohtumised selle koostöö raames. Magamistoas toimuv on ühiskondlikul foonil vastuolusid täis teema. See on ihule lähedal, näitab meist nüansse, mis on privaatsed ja teevad meid haavatavaks. See on täielikult oma, kuid ka täielikult jagatud kõige kallimatega. Samal ajal kõik magamistoad ei ole turvalised ning lisaks pehmusele võib seal kogeda armastuse katuse all toimuvat vägivalda.

Näitusel eksponeeritavad teosed tegelevad magamistoa intiimsusesse puutuvate vastuoludega, kus põimuvad õrnuse ja karmuse väljendusvahendid. Näiteks Nõmme teos „Vitsake“ viitab haiget tegemiseks mõeldud objektile, mida saab lugeda eri viisidel. Esiti on tegu võimu ja vägivalda objektiga, millega karistatakse allumatuid kehasid, teisalt on piitsal oma koht seksuaalpraktikates, mis karmuse abil aitavad pakkuda hoolt ja mõnu. Lehtsaare uued linoollõiked „Pillow Princess“ ja „Tundmatud naudingud“ jätkavad tema visuaalse kväär-sõnavara täiendamist ning teos „Loveless V“ lõpetab tema loomingus poksi kui enesekaitse ja -armastuse käsitlemise, muuhulgas osutades kunstniku huvile panna proovile ekstreemsete või vägivaldsete spordialadega seotud soopõhised arusaamised. Nõmme installatsioon „Sõlmi lahti mu siidipaelad“ on inspireeritud mittenormatiivsetest romantilistest suhetest, mis kohustuslikuna tunduva monogaamiaga kaasa ei löö. Lehtsaare kaisurelvad seeriast „Kõige pehmem puudutus“ ja käsilaos trükitud pildid „Kväärid käärid I II III“ vaatleb lesbilisusega seotud märgimaailma, seda kord enda võimestamiseks kasutades, teinekord aga üheülbalisi stereotüüpe jaburuserni korrates.

Lood kaunitari ja koletise põimunud saatustest on vähemalt sama vanad kui tsivilisatsioon. Need algavad üldjuhul pantvangi võetud printsessiga ning lõpevad draakoni tapnud printsiga abieluranda seilamisega. Ehkki neid lugusid on jutustatud ka agentsema printsessi vaatepunktist, mille raames võib näiteks selguda, et prints on veel õudsam koletis kui draakon, et printsess suudab end ise päästa või valib endale partneriks hoopis kellegi teise, ei ütle need lood meile midagi uue paarikese argipäevast või sellest, millised koletised nende voodi all magavad. „Kaunitar koletise kõhus“ loodab pakkuda mitmekesisemaid narratiive lähedusest ning tähtsustades turvaliste kogemuste rolli inimeste heaolule, künda pinnast üksteise mõistmiseks.

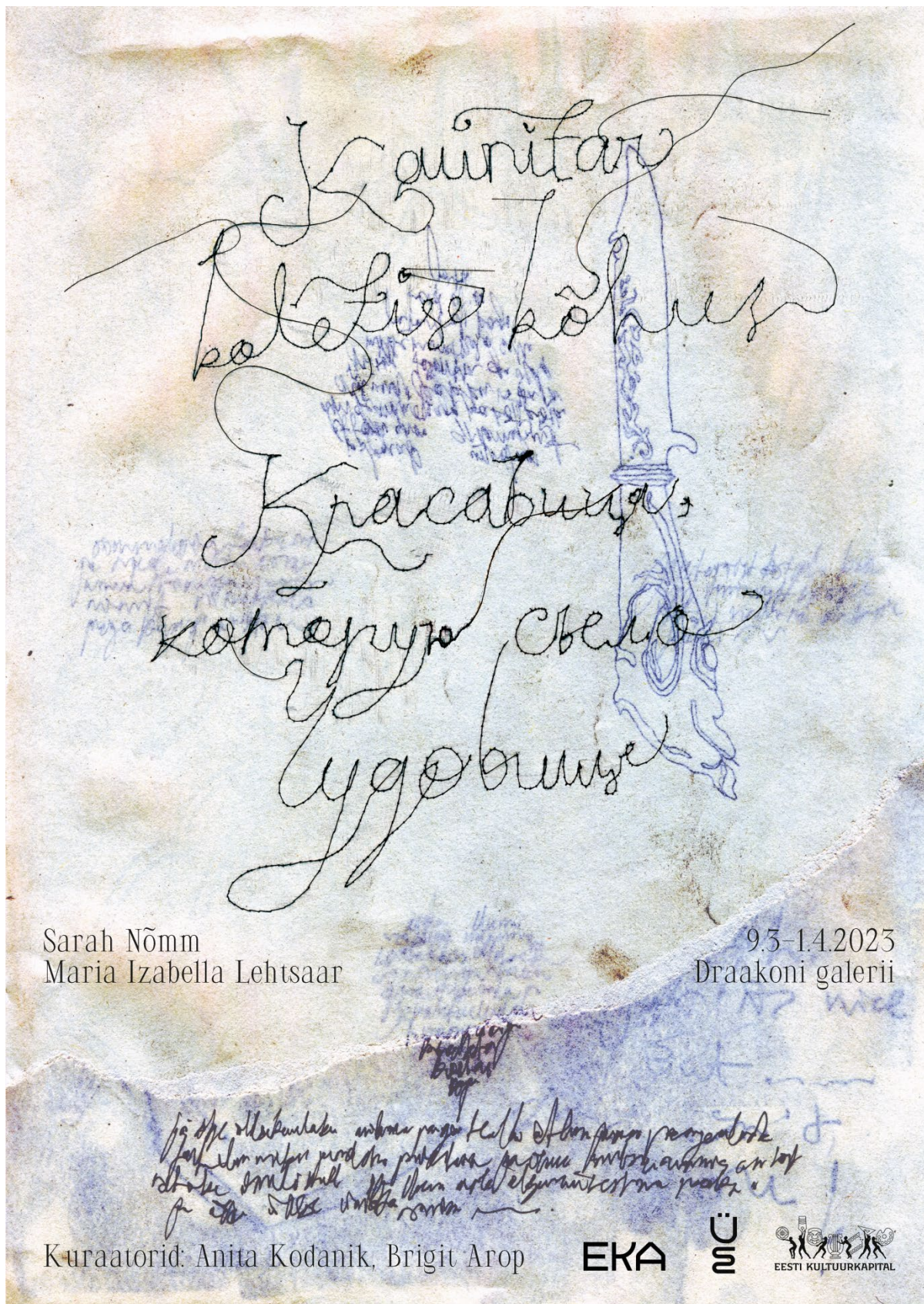
Graafiline disainer: Kertu Klementi

Toetajad: Eesti Kultuurkapital, EKA Üliõpilasesindus.

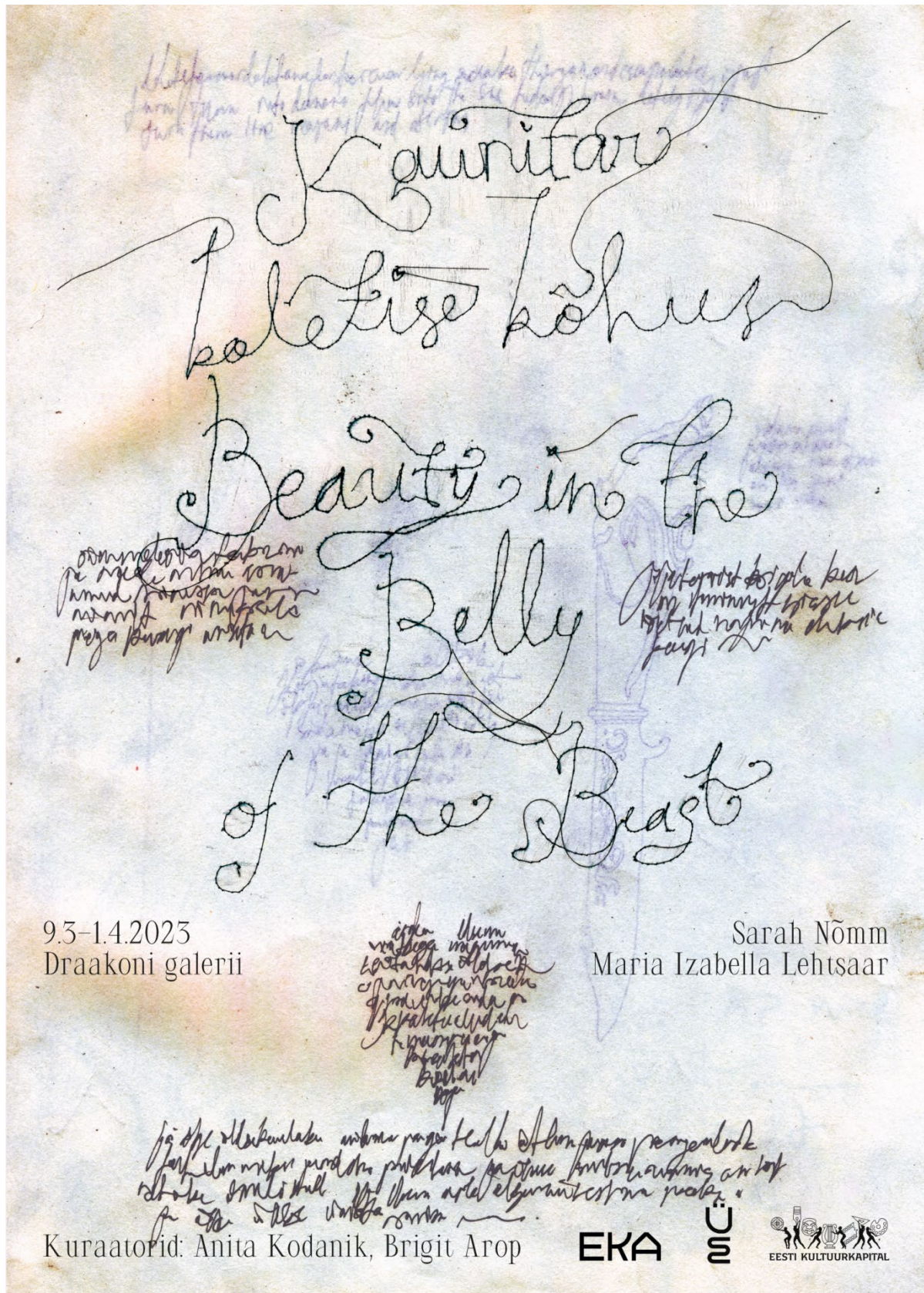
Eriline tänu: Anton Serdjukov, Karl-Christoph Rebane, Eesti Kunstiakadeemia graafika osakond, Eda Urmet, Kristi Kongi, Marge Monko.

Näituseid Draakoni galeriis toetavad Eesti Kultuurkapital, Eesti Kultuuriministeerium ja Liviko AS

Lisa 61. Näituse „Kaunitar koletise kõhus“ eesti- ja venekeelne plakat, A3.
Graafiline disain: Kertu Klementi.

Lisa 62. Näituse „Kaunitar koletise kõhus“ eesti- ja inglisekeelne plakat, A3.
Graafiline disain: Kertu Klementi.

Lisa 63. Meediakajastused:

- Beauty in the Belly of the Beast. – KUBAPARIS, <https://kubaparis.com/submission/302819> (vaadatud 11. V 2023).
- Photo reportage from the exhibition 'Beauty in the Belly of the Beast' at Draakon Gallery. – Echo Gone Wrong 27. III 2023, <https://echogonewrong.com/photo-reportage-from-the-exhibition-beauty-in-the-belly-of-the-beast-by-maria-izabella-lehtsaar-sarah-nomm-at-draakon-gallery/> (vaadatud 11. V 2023).
- Kuzmenko, J. J., Ambivalentne magamistuba. – Sirp 24. III 2023, <https://www.sirp.ee/s1-artiklid/c6-kunst/ambivalentne-magamistuba/> (vaadatud 3. V 2023).
- Vitamiin K. – Ida Raadio 20. III 2023, <https://www.idaidaida.net/episodes/vitamiin-k-2023-03-20> (vaadatud 3. V 2023).
- Vetik, A., Koletis otsimas kaasüürnikke, halvasti käituvad printsessid teretulnud. – Areen 15. III 2023, <https://ekspress.delfi.ee/artikkel/120156762/reportaaz-koletis-otsimas-kaasuurnikke-halvasti-kaituvad-printsessid-teretulnud> (vaadatud 11. V 2023).
- Galerii: Draakoni galeriis avati Maria Izabella Lehtsaare ja Sarah Nõmme ühisnäitus. – ERR 9. III 2023, <https://kultuur.err.ee/1608909272/galerii-draakoni-galeriis-avati-maria-izabella-lehtsaare-ja-sarah-nomme-uhisnaitus> (vaadatud 11. V 2023).